

Гила рагъни вижеваз хкаж хъанва. Абасазни ак1 тир хъи, гуя адан хци нурад,
жик1идин цацар хъиз далудиз сух жезва - къужади квал ктканвай, чка-чкадилай
перемни алк1ана гъекъеди кузвай, экъис хъанвай яшлувилин к1ул са гужалди
эхзава. Амма са сериндик акъвазна ял акъадардай мажал авачир. Гъар вуч
авурт1ани, лам къуна к1анзава. "А-агъ, гиликбайди!" - чувуддин малди гъич яб
хгузмач, къужа михъиз гъелекнава. Абаса сас сарал илисзава. Гуьнуькъаради,
гъич япалайни ийизмач, икъван бейкефвал нивай эхиз хъуй!

Чара авач, ламран гелез фена к1анда. Абаса мад са к1унт1ал хкаж жез
чалишмишвална, гъикъван лагъайт1ани, къакъан чкадилай къуд пад хъсан аквада.
Абасаз гъич вичин чина гъатнавай биришра акъвазнавай гъекъ михъдай
мумкинвални авач, галат хъайила, гъелеквал са бубат алудун патал, ам
гъяркъуь капаш зурзас-зурзас шапкадин пенц1ихъ акална яргъариз тамашиз,
дерин нефес акъадариз са жизви акъваз жезва. Агъа т1ула Къудуха векъиз гъич
т1ишни тийиз, диши ламарал чарх ягъиз, ара-ара к1уф хкажиз цавариз вичин
макъа сарар экъисзава. Садра адан угърашвал аку... Гъинрихъай ни
ч1угвазват1а аку. Ягъсуздиз ихътин амалар гъинай чир хъана?! Къудухан
къудурвили Абасан пагъ ат1ана. Гила вучда? - кве рик1ин я: эверайт1а гъик1
жеда, ахпа мад къил башт1анна катйт1а гуьгъуьниз вуж фирай. Абасни ракъунди
туш. И ламрахъни касдин инанмишвал амач. Адаз жегънема лагъана Къудух галай
патахъ гъил эяна, к1вализни хъфиз к1ан тир. Амма ик1 авурт1а, касдин
са карни вилик фидач. И гуьлуьшан юкъуз вирида чуьллера векъер язава,
зегъмет ч1угвазва, Абасазни к1вале къарай къвеча эхир. Ада са пата ял аваз
хъиз ламраз эвер хъувуна:

- Къудух! Къу-у-уду-у-ууух!

Амма залумдин малди къужадиз инсафнач, адан вили шапкадиз вил яна, элкъвена,
тапна къурцада гъатна. Легъзеда акъваз хъана, хкадриз-хкадриз са шумудра цав
к1урарив яна, налугъуди вичин иесидиз къурху гузва: килиг, за гъа вин амай-
амачир кве сасни к1урарив яна акъудда.

Гила Абасакай къин тавуна амукъна вучда. И ламрани кумаз, ам гъич инсандай
хкъазмач. "Агъ, угъраш! Яваш садра!.." - хъиле кузвай Абасан к1аник квай
п1уз, чене акъван бейкефвилелди куьрс хъана хъи, гуя ламран к1урар
гъакъикъатдани адан ченедихъ галукъна. Къудуха къужадин рик1из гъакъван пис
т1арна.

Къудуха агъа ч1ура амай ламарни хурук кутаз чамарарзава. Ара-ара хкадриз
сада сад к1урарив ягъиз, гъак1 къугъунар ийизва. "Девран хъанва ламариз!" -
рик1 туькъуьл яз абуруз килигзава Абас.

Гуя, векъерни къурана, абурукай таяярни къунва, гатар-къалар куьтягъ хъанва,
Абасаз са къайгъуни амач, Абасан вири к1валахар туьк1венва- Къудух кардикай
азад хъанва, Къудуха чамарарзава. Девран гъалзава ламра.

- Мелъуьн! - ийир-тийир квахъна адан гуьгъуьниз гъарайна къужади. - И кефер
за ви чандикай хкудда! Ви куцдиз тамашда зун! Вун гъакъван дирибаш яни!? -
алчах!

Тепедал, к1унт1ал хкаж жедайла генани гъич, амма къил агъадал эвич1дайла,
лап азиат я. Гацум хъанвай мет1ер муьт1уьгъ яз амукъдач. Абур чеб чпелай

зурзада. Абасан к1вачел алай куьгьне туфлиярни патушар я - къацу векъелай ц1уьтхуьнна физва. Вичи вич са гужбаладалди хуьз, Абас гьекъ ацалтна къвала-къвалахъди гуьнедай агъуз эвич1зава. Гузвай азаб адаз Къудухавай аквазвай: "Жанавурар амач. Амайт1а, абуру и гиликъайдан дуван аквадай. - наразивилелди мурмурзава ада. - Са варз идалай вилик вини зи якъадаш Беглиханан мирг хътин дуьге, а тум хкатайбуру кук1варна. И зи ламран дуван аквадай сад къванни амачни. Жанавурар яни абур? - чакъалар! Туширт1а, и ламрав икъван дамахар жедачир."

Чиш ч1угваз-ч1угваз Абас эхирни к1унт1ун к1аниз акъатна. Инал адаз сериндик акъвазна ял ягъизни к1анзавай. Амма патав гвай валай са вуч ят1ани юзай ван авуна. Абас къве вилни хъсандиз экъисна, къаргъудиз ухшар а инидин валан пуназ дикъетдивди тамашзава. Аквазвай зат1 авач. Гъак1 хъайила инал мад акъвазна вучда. Ламралай къисас вахчунин къастунив рик1 ац1анвай къужади, виликди гьерекатна.

- Вуна ина вуч ийизвайди я, я Абас буба? - хабарсуз и сес галукъайла, къил чиле туна физвай къужа, къа хъана . Сифте ада к1ул ганвай вичин далу са жизни хкажна хъиз т1арамарна, ахпа бейкефдаквас куьрс хъанвай ченедин къил вилик пайда хъайи жегъилдин хурал туьк1уьрна, дуьм-дуьз адан чиниз тамашна. Ракъинин нурари вилер гужуналди акъалзава. Эхирни ада вичин пелел капаш эцигна. Амма вилик квайдан чина гъикъван вил экъуьрнат1ани, къужадивай жавандин ери-бине чириз хъанач. Умуд ат1айдан хъиз, Абасан къил куьрс хъхъана, ада кисна вичин рехъ давамриз кам къачуна, физ-физ кагъулдиз лагъана:

- Къудухахъ къекъевезвайди я зун.

- Акъваз. я Абас буба, за исятда ваз куьмекда. - Гадади адан рехъ ат1ана. Къуьзек къачур нефесни ахкъуд хъувун тавуна, мад сеферда дикъетдивди адан чиниз тамашна: "Яраб им вуж хъуй." - фикирна са жуьреда хабар къуна:

- Вуна тади ийизвай чка ава жеди... - тийижир касдал сад лагъана ихтибарвал гъик1 гъурай?

- Ва-аъ. - к1евиз рахазва гада, гуя Абас япарал залан кас я, адаз ван текъевез кич1езва. - Ахътин кар авач. Зун к1вализ хъфизвайди я, агакъдачни къвани?!

Анжах гила, рахайла, къужадиз гададай са бубат хъиз таниш ухшар атана.

- Яда, акъваз. - тадиз лагъана ада, адакай жагъай танишдан ақунар вилерикай квахъиз кич1ела. - Вун вини зи мирес Эмирханан гада тушни?

- А -а-гъан.

- Ухшар атанай эхир заз. Савзихан тушни? - Абасан чин акваз-акваз ачух хъана.

- А-а-агъан.

Абасан рик1ик гила михъиз гар акахъна, гила вичин гаф к1вачерик ават тийидайди чир хъайи ада вик1егъвална:

- Вуч агъан, агъан? Звера лам хукваш!

Савзихана чамарна...

- Акъваз! - адан гуьгъуьниз гъарайна къужади. - А жуван ктабар зав гице. Ма и залпанд жува къачу. Къудух къе терсинал элянава. Тахъайт1а, ам вавай муьт1уьгъариз жедач. - Абаса залпанд гададив вугана, адав гвай чанта вичи къачуна.

- Вун гъинай хуьквезвайди я, чан бала? - гъади хъана къужа.

- Чуьхуьнагар ийиз вац1ал фенвайди тир. Пака физикадай имтигъан ава, к1елда лагъана ктабарни къачунай за, - вичин вилик къужади вугай залпанд юзуриз, беден эч1ягъиз мажалдивди суьгъбетзава Савзихана.

- Школа куьтягъзава ман?

- Агъан.

- Хъурай, хъурай. Зурба къегъал хъурай.

- Чухсагъул.

- Къуьзуь хъанва буба, акъалтзавай жегъилар чир жезмач. Вай зи мирес Эмирханан ухшарар атанай заз. Де хъана, я кас, фена Къудух бубадин патав хукваш.

- Исятда, - Савзихана кам къана. Са декъикъани алатнач, ам гуьнедиз экъеьч1навай кул-кусрин далдадик чуьнуьх хъана.

Абас сифте инихъ-анихъ килигна, са вижевай къван жагъурна валарин сериндик, яхун к1вачерни сад садал вегъена, къулайвилелди ацукъна. Легъеда адан рик1елай вири инжиклувилерни алатна, ам Савзиханан са ктабдал к1евелай машгъул хъана. "Физика я ман и ктаб" , - и пад, а пад элкъуьриз адан жилдинал алай кругриз, стрелкайриз тамашна. И жуьреба-жуьре рангарин ажайиб шикилрай Абасан къил акъатнач, абур адаз са жуьре акунай. Ят1ани къужади ктабдин заланвиллиз килигна, вичи вичик мурмурна: "Вижевай ктаб я." - ахпа мет1ел эцигна са-са чар ахъайиз башламишна. Гъилин туп1ар векъи я, чарар бегъемвилелди абурал алк1извач. Абаса вичин амай-амачир къве сасунин арадай мецик т1уб къягъиз, ам къежириз, муьк1уьвилелди чарар алчудриз, мукъуфдивди гъар са чина вил экъуьрзава. Ара-бир шикилриз дикъетдалди килигиз, абурун к1аник кхъенвай гафарни к1елиз алахъзава. Гъавурда гъатзавачт1ани, гъар-са гъарф, гъар са гаф мукъаятдаказ к1елзава. "Яраб, - фикирзава къужади, - и ктабда имтигъан вахкудай хътин вуч ават1а?! Яъ! Бес им икъван кхъинрив ац1анвайди вуча къван, вижеваз залани ийизва," - вичи вич гъа и арада инкарни ийизва ада.

Амма къужадивай ктабдин гъич са паюнизни килигиз хъанач, кул-кусрикай ламраллаз чамарзавай Савзихан пайда хъана. "Гъачча-а" - гъарайзава гадади Къудухаз. Ламрани тади ийизва. "Вичин дирибашвиллиз килиг. Бегъем яргъа квайди я. Гъич к1вачер акъазвач." -тарифзава Абаса вичин ламран.

Абур патав агакъайла, къужадин руьгъдин ферикъатвал квахъна. Адан пелен юкъ гъасятда агаж хъана. Рехи рац1амар тик акъвазна, винеллай п1узни винелди хъифена, сивни ахъа хъхъайла, сиве амай къве сас къадарсуз экъис

хъанай. Абас са вуч ятлани акурди хъиз, мукъаятдаказ, лап явашдиз алай чкадилай къарагъна. Ахпа, на хиялда, вичин жуърэтдикай виридаз ашкара жез кичлезвайди хъиз, кисна ламран къаншардиз са кам къачуна. "И-ис-с-сстт!" - вири къуватдалди Къудухан япун кланик са гъуд куклурна. Къужадин чин акъван члур хъанвай хьи, гъатта мичли цифери къунвай цав са затлани тушир. Абасахъ чин амачир, адан чин михъиз биришриз элкъвенвай. Адан чинай аквазмайди са хкис хъанвай нерин клвенклани къве сас тир. Вили тавни акатайла, ам са эйбежер шейиниз элкъвенвай. Амма са гъихътин ятлани къастлувилин гъиссерив ацланвай адан и эйбежер суфатди кичл ваъ, ламралай эвичлай Савзиханаз вучиз ятлани хъвер гъизвай.

Гъуд галукъайла Къудухан къил футкъум хъана, ахпа ам са яб юзуриз чилиз килигиз гъакл акъвазна.

- Алчах затл! - себ гузва Абаса. - Гила къил куъз куърса?

Къудух тахсир кар я, ада къил хкажзамач.

- Заз килига садра! Къил хкажа е-е! - къужадиз акл тир хьи, Къудухавай вичин вилерин вилик ахкъваз хъижезмач, ам чилерай чилиз физва. Патав гвай Савзиханни риклелай алатна ам гъайвандал къил хкаж лугъуз гъавалат жезва. "Къуй зи вилер акуна, чилерай чилиз фирай," - фикирзава къужади. Амма ламра саклани къил хкажзавач. Налугъуди утанмишвили адакай къван авунва, са яб Абасаз юзуриз мад чларни юзан тийиз чилиз килигиз акъвазнава. И карди Абасан жигерра цлай акъурзава. "А яб вучтинди я вуна заз ягъурзавай! Иеси гъич ветлрайни къазмачни?! Жуван мез галатдалди рахух лугъузвани?! - къужа мадни туънт хъана, ада сас сарал илисна: "И-и-ис-с-сстт!" - гъа юзурзавай япун кланиз сад мад вегъена. Ламра яб сифте ветл алудзавай хъиз гъакл юзурна, ахпа, къве ябни агъузна, ульухарнаваз акъвазна, амма къил хкажнач. Абасан чара акъалтлна, ам михъиз къапарай акъатзава. Вегъена къве гъиливни ламран клуф къуна винелди ялзава. Лам - лам я, ада Абасаз акси яз, генани къил агъуззава.

- Заз тамаш! Зи вилериз килиг! - Къудухан вилера вил туна, ам къве гаф лагъана табагъарун Абасан къаст тир. Яхун гарданда руъцер хъиз дамарарни экъисна, гъекъ алахъиз, Абаса ламран къил винелди ялзава.

- Зи вилериз тамаш, алчах! Ваз ван къвезвани?! - къуъзекан нефес нефесдихъ агакъзамач. Къур акъатнавай туътера гила ванни бамиш жезва, адак угъуъни акатзава. Къакъалчнавай гъилерани дамарар буш хъана, абур къуватсузвилелди виняйгъуз куърс жезва. Къудухалай хъел вахчуз тахъай ам, фена къванцел ацукъ хъувуна. Гъелек хъанва ам. И арада Вагъаб патав гвайтла, папрусдин гумни вижевай фитиниз жадай, амни инал хъанач. Абаса тембекдин низдихъ къарихвал гъиссна. Гъиле гъатай затл тахъайла, ам мад гъа алай чкадилай ламрал гъавалат хъана:

- Утанмиш яни, ягъсуз! - къве гъилни метлера аклурна терсвилелди ламраз килигзава, силис тухузва: - Гъи йикъал атанватла аку садра - иесидин вилик акъвазиз хъижезмач! Угъраш! Иблис! - Къудухан еке келледай вилералди тлвек акъудзава Абаса. "Вичин келле гъикъванди ятла килиг," - гъа са вахтунда фикирни ийизва.

Ажугъдив ацланвай къужа галай патахъ Савзиханавай гъич вилни ягъиз жезвач. Ада акатзавай хъвер са гужбаладалди къазва. Гъикъван Абас ажугъламиш жезватла, гъакъван адак гужлуз хъверни акатзава. Амма винелди акъудиз жезвач, Абас бубадихъай утанмиш я. Ам къил са патахъди элкъурна плузар класиз ама.

Къудухаз са кьайгъуни авач . Адаз гьа вичин к1уфук квай цаз нез к1анзава, незни ваь, адак гьак1 п1уз кьгъиз к1анзава. Иеси кисай арада, гуя ада фагъум-фикирна, наразивал къалурун къет1на: са жуьреда кьил хьуткьурна хьиз ада пурх яна.

Абас кана. Абасай агь акъатна. Абас дили хьана. Ам хьуткьунна:

- Агь, угъраш! Ягъсуз! И куьзуь заз вуна пурх гузва ман, - ламрал тепилмиш хьана. - Вун за кук1вардай кьил чидани ваз, - ам са вуч ят1ани рик1ел акьалтайди хьиз акъваз хьана, ина-ана вил экъуьрна. Ваь, патав гьиле къадай хьтин лаш-зат1 гвач. Гвай к1ек1ецни, низ чида, ада и к1унтара гьина тунат1а. Къужадин къуру рац1амар тик акъвазна пелен юкь агаж хьана: "И-ис-с-сттт!" - ламран пелен юкьвак сад кук1урна. Хьел элекънач. Сад мад вегъез гьуд цавуз хкажна. Легъеда Абас гьудни цава амаз, сивни ахъа яз къве сас къалуриз, ламраз килигиз гьак1 амукьна. Садлагьана кьилиз атай фикирди ам къарсурна: "Бахт авайди я и лам, - адан гьил виняй агъуз куьрс хьана. - Бязибуру, ахпа, бахт авайди туш лугьуда. Аку ам ядай зат1 инал заз жагъанач. Гьиле авай к1ек1ецни гьина квахьнат1ани, квахьна. Ламран пел ягъайди зун ят1ани, гьилизни зин т1ар хьана. Ахпа бахт авач лугьуда". Абас элкьуьриз-элкьуьриз вичин гьилиз килигзава. Гена адаз хьанвай зат1 авач, вили дамарарни фенвайвал чир хьижезма. Легъеда Абасаз вич язух атана. Ам къулухъ хъхьана.

Абаса Севзихан анжах гила къат1ана. Къужадиз утанмиш я, гьикъван лагъайт1ани, жегьил алай чкадал ламран кьил къуна, икъван къуьруькар акъудун кутугнавай кар тушир.

Гьи-и-гьи-иий, садлагьана хьуьруьн акатна Абасак Савзихан акурла. Ахпа, хьуьруьн акъвазайла, ада гададиз лагьана:

- Гзаф инжиклу авуна ада буба. Хьел атана заз адакай. Жув хьуьрез акъвазмир. Акъахна гьала! Лап к1вализ къведалди гьала а чара ат1айди. Зун хуькведалди къаридиз ам арабадик кут1ун ая лагь. Жувани куьмек це.

- Жув акъаха адал, Абас буба, - тавакьу ийизва гадади. - Вун галатнава эхир.

Абаса ламраз са вил яна...

- Гьи-и-гьи-гьи-и-иий, - хьуьрена ам, ахпа ухьт алахьна хьиз, алава хьувуна: - Зун гила гьини-иниз, хва?! Ахьтин к1валахриз виже къвезмач. Ламра вигьеда зун... Я кас... акъаха, акъаха, гьала...

Савзихана ламран к1улаз хкадарна, адан залпан т1арамарна. Ламра кьил хкажна ва еке мярекатдин маршуна физ гьазур жезвай хьиз, беден т1арам къуна. "Гьа-а-аччча-а!" - жегьил к1вачер юзурна, ламран къвалалай гьиле авай залпанддин кьил вегьена. Къудух хьурца гьатна.

"Хьсан хва агакънава Эмирханахъ. Гьуьрмет-хатур к1ани гада я", - фикирзавай Абаса жегьилдин гуьгъуьниз килигиз. Гила Абасан рик1 михьиз архайин я. Векиз фейит1а жеда. Гьилер къулайвилел далудал эцигна амни вичин к1вализ рекъе гьатна.

Абас к1валив агакъайла, Къудух арабадик кваз гьаятда акъвазнавай. Къужади артух яргьалди вегъенач, дергес, дегьре, ц1ил ва маса лазим шейэр

саламатдиз арабада эцигна, адан хивени куьгъне фуфайка кьве кьатна хьсандиз эк1яна, вичизни ацукьдай динж чка туьк1уьрна.

Кьудух секин туш. Ада садлагъана ак1 кьил хкажзава хьи, кьуьзеказ гьатта араба ярх жедай хьиз ава. Аквадай гьалда, и арада ламран рик1ел агъа т1улар, чпин рамаг хуьквезва, гуя цавариз икрамзава: винел алай п1уз кьакьалдариз цавариз сарар кьалурзава. Цаварихъай ни ч1угвазва.

- Низ сарар кьалурзава?! Сарар низ экьисзава?! - Абаса залпанд кьуткьурна Кьудухаз тарс гузва. - Вири заз так1ан к1валахар ваз ая лагъанвани! Зи хьилай ийизва вуна абур! Агъа ч1ура, садакьа, вуна рекьиз хъайит1ани кьил хкажнач. Гила вуна заз цаварихъай ни ч1угвазва ман! Цавариз сарар экьисзава ман! Гьакьван дирибаш яни?!

Кьудухаз чара хьанач, ада кьил агъузна. Абасани арабада эк1янавай фуфайкадал вичин чка кьуна.

- Я кьари! Икьван гьагьда вуна вучзава!?! Гьизвай зат1 ават1а, гьаша т1ун, - ацукьай чкадилай айвандихъ элкьвена гьарайзава Абаса гьа са вахтунда ламразни вил язава. Кьудухал ихтибарвал алач, кьужади мукъаятвалзава.

- Исягьда! Исягьда! - сес акьатна винеллай айвандикай, амма Абасаз ван атанач.

- Я Ракьит1! Югъ фена гьа-а! Ра-а...

Ламра мад адав гаф акьудиз тунач, араба юзурна, кьил тик кьуна, хуьрел ван акьалдариз ар ч1угваз башламишна, гьатта кьуншидин гьаятда авай Пемп1ешакни кваз кьал кутуна. Абасани вич ацукьнавай чкадилай са т1вал вегьена ламран ар кьулалай кьат1на... Ингъе ац1ай сумка гваз Ракьиятни гьаятдиз эвич1на.

- Вири гьазурнани, зат1ни рик1елай алатначни, - папакай инжикулу яз хабар кьазва кьужади.

- Вири... - гьуьлуь вири шуйт1уь-буьт1уьярни кваз хабар кьадаиди чиз, куьлягъ яз жаваб гузва папани.

Абаса чина шуйткьверар туна:

- Сергни?

- Сергни сумкада ава, вири шейэр гьана ава, кьатухни ава, са зат1ни рик1елай ракьурнавач, - михьиз нарази жезва Ракьият. - Гаф садра лугьудайди я.

-Хьел вучиз кьвезва.

- Хьел татана за вучда?- инкир- минкир жузадайла.

- Е-е, рахамир ман вун. Сумка зав гице. Жува фена вар ачуха. Икьван гагьда рик1 незвай наразивал, гила Ракьиятавай винелди акьуд тавуна акьвазиз хьанач:

- Де лагъ садра, вун гьиниз физватла?! Вал чуьлда векъ ядай гьал алани, я кьужа. Вун жуваз килиг. Ви куц вуч я?! Вири вал вил алаз акъвазнавалда, яраб Абас - зурба маргъухъан мус атана и чкаяр алугарда жал лугъуз. Акадарда вуна чуьллер.

- Э-е, артух рахазва вун. Жуваз лагъай кIвалах ая. Ракъията, сумка Абасав вугана, са кIвач къецIи ийиз-ийиз, пад гьалчиз варар ачухиз фена. Эхиримжи вахтара Ракъиятан кIвач вижеваз къецIи хъанва. МетIез тIарзава лугъуз арзаяр ийиз хейлин вахтар

тир ада. Икъван гагъда Абасани и кардиз са акъван фикир ганач, купул я жеди лагъана. Къе къаридин юхсул еришри адак бегъем гъалаба кутуна. Варар ачухна са метIе гьил акIурна, алгъана хъиз беден какур къуна, араба гьалун гуьзлемишиз акъвазнавай къари адаз язух атана. Больницадиз тухвана кIанда. Чиникни дакIун акатнавай хътинди я адан". - Абаса рацIамар агажна пеле шуьткъверар туна, вичиз килигзавай Ракъияталай вил аладарна. Ахпа, "Михъиз къуьзуь хъанва зи паб", - фикирна Къудухак тIвал къана.

- Гъа-ач-ча-а!

Араба бегъем варарайни акъат тавунмаз, Абаса лам акъвазарна.

- Къунши Вагъаб фенайни, къари? - гзаф къайгъударвилелди, къилни элягъиз-элягъиз жузуна Абаса.

- Ам вун хъиз эквни жедалди, ламран гуьгъуьна чIурара гъатнавани мегер. Им гьи вахт я. - Абасал нубатдин паркут гьалчнай папа. Абаса ам рахазвай гьалариз яб ганач.

- Фенатла, хъсан я , - лам гьална.

Ачухнавай варарин юкъвал аламай Ракъията гъуьл вилералди рекъе хутазва. Арабада ацукънавай гъуьлуьн вили шапка алай гъуд къван къил, рагъул перем алкIанвай, яхун, экъис хъанвай къуьнерин къилер къатIай къаридин рикI лап турши хъана. И береда адаз вичин гъуьл гъакъван усал акуна.

Ракъиятак къалабулук акатунихъ себеб авачиз тушир: и йикъал атанвай къуьзуь инсан, чуьлда текдиз гьикI хуй?! Аватна са кар хъайитIа, къилел са дуьшуьш атайтIа, я туш, са валан пуна ахвариз фена мурдарди кIасайтIа, пака жемьтдин вилик гьи чин алаз экъечIда. Къужадикай ийизвай фикирар гьикъван дерин жезватIа, Ракъиятан рикIини гъакъван къалабулук къачузва. Адаз вичин кьужа, гъакъкъатдани, къакъан къвалан лап къерехдилаь физвай хъиз ава. Са жизви кIвач цIуьтхуьнайтIа, я туш, татаб хъайитIа, гъасятда агъа кIаниз аватда. Ахпа жаваб ни гурай?! Гафаринни чIаларин иеси хъана амукъда. " Де садра вун гьиниз физватла лагъ? "гуя, са къадар мензилдиз фенвай Абасаз адан ван къевезва, Ракъията адаз тажубвилелди вичин къилни юзурзава. Фитедин пипIелди вилерин дакIунвай кIанерни михъзава. Эхиримжи вахтара Ракъиятан вилериз гъакIан къуру нагъв акъатиз башламишнава. Вили тав акатнавай пIузарар сад садал алкIана, хайи кIвалеривай гъар са декъикъада яргъа жезвай Абасаз килигзавай адан вилера, са уьтери умудлувилин цIелхемарни куькIуьзва. Налугъуди и къариди вичин кьужа векъиз ваь, фронтдиз рекъе твазва. Анай элкъвена хтунни тахтун къисметдин гьиле ава. Белки Абасаз бахт жен.

Абас арабадин хиве вик1егъдиз ацукънава. Къудухаз кар авазни, авачизни гъарай гузва, т1вал вегъезва. Гъикъван лагъайт1ани гила залпанддин са къил къужадин гъиле ава. Идалайни гъейри ам хуъруьн юкъвай физва, вири жемьтдиз аквазва, къуй гъар сада Абаса лам гъик1 гъалзават1а, гъа кардал гъейранвал авурай... Къуй садани Абас алк1анва, и къуьзуь "къалтахавай" гъич арабадик квай ламни бегъемвилелди гъал жезмайди туш, талагърай. Ингъе, хуър гила къулухъ галама. Къужани секин хъанва, ламраз гъуьнт1 гузмач. И лекъверни-къундар тир рекъе лам хъурцада гъатайт1а, къудух къаз хъжедани? Араба гъалчиз вахчудай къван, къужадин лекъер сивиз хкъведачни. Ик1 тирла ламраз са артух т1валар вегъена, себ гана виже къведач. Къудухакай адаз вил ква. Ада са шандакъ акъуд тавун патал Абаса мукъаятвалзавач. Чувуддин малди къе пакамахъ вичиз къур кар рик1ел хтайла, михъиз гъамлу жезва. Касдиз ак1 тир хъи, рагъ фена вич къвердавай агалхъзава къван, арабадик квай лам лагъайт1а, гумрагъ жезва. Къужа саймишни хъийиз амукъзавач.

Ламракай ийизвай фикирри, Абас дерин хиялрик кутазва. Икъван алчах гъайвандикай мад к1вале хвена вучда? Ам вахтунда чандилай алудайт1а хъсан я. "И ламра эхирни са къиямат зи къилел акъуд тавуна тач"... - хиялзава ада. Ам къудух квадардай са рекъихъ къекъезва.

Тук1урт1а?! - як туш. Ни къачуда адан як. Гъак1 гайит1а, и ламарив ацанвай хуър, ам ни къачуда. Имни къиле фидай савда туш. Гила патал хуърйя са муштери акъатайт1а заз чидач. Мегера патал хуърйя атана ламран суракъда гъатдай ахмакъ жедани, им гъи девир ят1а аку. Фагъум-фикир Абаса гзаф ийизва. Яраб къунши Вагъаба къачудач жал. Пабни гъайила, чпин к1валин-къан рехъ тухудай, кар -кеспи ийидай вижевай шейъ тир. Дуьз лагъайт1а, адаз лам, балк1ан авазни авач, - къужа са геренда хияллу хъана, ахпа дерин ухът алахъна веревирд хъувуна: Вагъаба ам къачудайди яни?! Вагъабаз Къудухан хесетар хъсандиз чизва. Аквазвачни мегер, к1вализни хуьквен тийиз, йиф-югъ къачагъ хъиз чуьллера гъатнавайди. Вак1ан малди, вичин ч1уру къилихар, вири хуъруьз раижна. Чарада къачуз хъайит1ани, фитнечийри ам къачуз тадайди туш. Ваъ, садани къачудайди туш. Я Вагъабаз, жуван къуншидиз, ихътин угъраш мал гун, зи патайни угърашвал жезва". - Абасан фикирар нуьк1верин луж хъиз чк1изва.

Са шумуд йис идалай вилик, Абаса къаннивад манатдихъ, къунши тир табасаранрин хуърйя шарк1унт1 къачунай. Гъич тахъайт1а к1вале к1валахар ийиз герек жеда, - фикирнай ада. Абасан лам квез тир къван, ам ада лап къериз ишлемишзавай. Ам вичиз к1анивилелди вердишни хъанвай. Низ чидай къван ам икъван вагъши жедайди. "Гъалат1 хъана. Гъич кепекдик квачир шарк1унт1 гана. Табасаранвиди алдатмишна зун". Абасавай я вичиз, я а табасаранвидиз и ягъалмишвал багъишламишиз жезвачир. Гъакъикъатда лагъайт1а, ламракни, табасаранвидикни тахсир квачир. Къуьзуь хъана агатнавай Абаса вичин гъилера са артух къуват авачиз кар вилик тефидайла, вири тахсирар ламранбур я лугъуз, гъам тахсирлу ийизва. Бес гила и ламраз вучда? Ам чандилай гъик1 алудда? Касдин чара акъалт1нава.

"Жанавурри туьнайт1а хуп1 тир... Гъе-е... - къве сас экъис хъана Абасан, - жанавурривай Къудух нез жедайди яни?! Валлагъ, Къудуха а вагъшийрин сарар к1ураривди кук1варда", - и фикирди гъик1 ят1ани къужадик гъевес кутунай. Ада ламран туьмерда авай далудилай, къалчахрилай вил аладарна. Гзаф дирибаш лам я, ада къужани аваз и араба лап пеш хъиз винелди тухузва. Къуьзека дамах къачуна. Къудухал гъик1 дамахдач къван, жемьтдини адаз къатир лугъузва. Гъакъван ам гужлу ва яргъа квай гъайван я. Ихътин лам мад хуър садахъни хъайиди туш, я женни ийич.

Амма къужадивай ламрал яргалди гейранвал ийиз хъанач. Экуьнахъ къудуха гайи къван бизарвилер адан бедендикай гъеле хкатнавачир. Гила ламраз кар къадай са илаж жагъун тавурла, касдин гуьгъулар мадни хана. Къужадин умуд михъиз атлана.

Абасан сив къакъунзава. Адаз пара сугъул я. Ам и ракъиникай, и ламракай, и рекъикай ийизвай фикиррикай икрагъ хъанва. Къужадиз ак1 тир хъи, и гиликъбай лам, и къуьзуь къилий, къуй ваз азаб хъуй лагъана, вичин чандал вегъенвай зурба къуват - бала я. Къисметдикай катиз жедани мегер?! Ваъ. Эхъ, Абасни ада дарихмишзава, жуьреба-жуьре хиялривди къужадин къил т1арзава. Амма исятда Къудухан суракъдиз муьшт1ери акъатнай1а, къужа кхундай. Рехъди вичи ийизвай фикирриз акси яз, ада лугъудай: "Вун вуч лугъуз гъавалат жезва. Къудух маса гуз жедай гъайван яни? К1вал-югъ гъадан хиве авайди я гъа!" - жаваб гана ам рекъе твадай. Амма гъелелиг ламраз муьшт1ери авач. Абас хейратдиз фейидан дерт ч1угваз арабадин хиве ацукънава.

Там куьтягъ жезвай гивредал акъатайла, Инал, къекъуьндал, экъеч1навай куьгъне инидин зурба вал акурла, са вуч ят1ани рик1ел хтайди хъиз, Абасак хъвер акатна. Ам сад лагъана гъевесдив ац1ана. К1вачел къарагъна арабадин хиве тик акъвазна, шадвилини нурарив ац1анвай вилер, серин тамун къажахда авай гегъенш къурухдила аладарна. Баркаван чкада векъни ава гъа, къакъан къацу векъи серин тамукай къарагъзавай шагъвардал баян гузва, къуд паталай атир алахъзава. Рик1из регъят хъайи Абасалай ухът алахъна. Рехъди рик1из гайи къван азабар, авур къван фикирар-хиялар вири квахъна. Гила ада азаддиз нефес къачузва.

"Чо-овшшш!" - араба акъвазарна, Абаса пелел гъил эцигна ва къурухдин вини къилихъай аквазвай, къалин там экъеч1навай къакъан тепедиз килигна. Хуьруьнвийри адаз рагъ чуьнуьх жезвай тепе лугъуда. "Гъа и тепедихъ рагъ аватайла, к1вализ рекъе гъатда," - къет1на къужади. Ахпа ламраз гъарайна: "Гъа-аачча!"

Гила къужадиз ламрахъайни къурху амачир, на хиялда ам вичин эрзиман мурадихъ тамамвилелди агакъна, гила адаз вич арабадай аватна къейит1ани са къайгъуни амач, залпанд къуна к1вачин къилел акъвазна ламраз т1вал вегъизва, лам гъалзава. Къудухани тамун къерех тирвал къил винелди чамарзава. Къужади са шумуд верхи тарар алай чкадал араба акъвазарна. Инал, къацу векъерин юкъва чилай ргаз-ргаз акъатзавай къайи булахдин ци, лацу, элкъвей кк1алрилай гадар жез агъадалди гъерекатзава. Ада дат1ана шуршурзава, гуя рекъе авайдаз алгъугъ, зи цин дад аку - кушкушзава. Къужади вижевай ядни хъвана, гъекъ къуруриз чин-гъилни чуьхвена. Гила кеспидив эгеч1на к1анзавай. Арабадай чанта, еб, дергес, дегърени вегъена. "Лам арабадикай ахъайдани, ахъайдачни?!" - къве рик1ин хъанва ам. Абаса фагъум - фикирна, эхирни виняйгуз гъил эяна: катаят1а вучда? Ам къуна арабадик ни кут1ун хъийида. Къуй арабадик кумукърай, араба галаз адавай артух яргъаз физ жедач, я шандакъарни акъудиз алакъдач.

Къужади булахдин патав хъиз фуфайка эк1яна, адал са к1вачни гадарна хъиз ацукъна, сунт хуьлек кутаз къежириз дергесдиз къилав гуз башламишна. Куьруь тум галай, гъвеч1и, вични къур хъиз къезил дергес, Абас хътин агъсакъалар патал лап къулай зат1 я. Ада дергесдин мурцавай са шумудра сунт гуьц1на. Ваъ, къужадин гъилерик къе вуч ят1ани артух гъал квач, абуруз юзас к1анзавач. Абасни са аламат акурди хъиз вичин яхун гъилериз килигзава. Абасан гъилер икъван къуватсуз жен?! Ваъ, Абас галатнавач, адаз гишин хъанва. Экуьнилай фу т1уьнвайди туша эхир. "Им гъинвачт1ани тамун ва патавай физвай булахдин гъунар я. Абуру зин иштягъ ачухна. Тахъайт1а, заз икъван фад гишин жеч," - хияларзава чуьлдила вил аладриз къужади. И гуьлуьшан юкъуз къацу таму

акъван архайиндиз, акъван сериндиз кушкушзава хьи, гьатта инал атай касдин иштягь к1анзни - так1анз ачух жеда. Абаса туьнтдаказ сергни яна, къатухдихь галаз фу т1уьна, ахпа калада амайдаз ядни яна, ам булахдин хулак кутуна, - къуй къана амукрай, зегьем хъайила цуру нек1еди къарихвал гьасятда рекьиде.

Руфун къулай хъайила, Абас векь ягъиз къарагъна. Галтадзава касди дергес. Галтадзава. Ара-бир уфтни алахъиз векъив гваз эгеч1нава. Гагь -гагь къурухдин а къилизни вил язава: "Са геренда за и чка дергесдалди алугарна тада", - къужадик к1валахдай еке ашкъи ква. Ада вичин вири къуватар желбна векь язава, михъиз гьекъедай хъана алай перемни далудик кк1анва. Гьелек хъанват1ани, галатун чизмач. Амма и къайдада гьикъван к1валахин?! Са гьвеч1и акъвазин, нефес акъадарна к1анда. И тегьер векь ягъиз хъайит1а, нисиналди и гегьенш тумала ярх тахъай са векъин къални амукъдач. Амай югь Абаса ахпа гьик1 акъуддай. Пакадин йикъакайни фикирна к1анда эхир.

Абаса ял язава, маргъунин къиле дергесдин тумунал гъилер эцигна, абурал хур вегьена акъвазнава. Зегьемвилай сивни са бубат ахъайна нефес къачузва. Ракъини гьекъедай къеженвай перем алк1анвай к1улни кузва. Къужа кагулвилелди элкъвена вичи маргъв тухванвай чкадиз тамашзава. Вичин вилерихь Абас агъазвач - яраб им гъа и Абаса векь ягъай чка я жал? Абаса ихътин кар ийич эхир... Абас маргъв гваз фейила, къурухдай са пад акъатун, танк фейи хъиз рехъ хъун лазим я. Амма инал са вад ч1ибни алача эхир... Векь яда лугъуз, и чка шейт1анди къуъл авурла хъиз, чакъвар авурди вуж я?! Къужадиз им еке гуж я - гьекъ акъатнавай вичин пелевай гъил гуьц1из, мягътел яз тамашзава. К1валахиз хейлин вахт хъанат1ани гилани икъван чка. - "Им векь ягъун туш, им хиянатвал я, хасарат авун я", - эхирни нарази яз къил галтадзава ада. Яраб дергес туьк1венвайди туш жал, белки ам къуьруь хъанат1а. Ада векь гзаф къачузвай хътинди я. Къужа элкъвез-элкъвез дергесдиз тамашна, ам гъилелни вегьена, ахпа адан мурз лишандик кутуна са вил акъална адан тумунай агъузна килигна. Ваъ, дергесни пайгардик ква эхир. Къат1ай нукъсан авачт1ани, ада са къван жагъурна сахнахарни гатана. Дергесдиз мад са вил ягъ хъувуна. Гила сенят гъилел туьк1вей хътинди я. Ам мад векь ягъиз эгеч1 хъувуна. Галтадна Абаса дергес, галтадна. Ваъ, кар вилик физвач. Яраб Абасахъ вуч хъанват1а. Абас хиялри тухвана: "Векь пара къалин я. И къурух ягъдай кас бажагъат хуьре жегъиде." Къил хкажна цавуз килигна. Атана нисинни алукънава. "Им гъи вахт я, я Абас, - лугъузва къужади вичи-вичиз. - Ихътин зегьем ч1авуз векъиз экъеч1из вун дилиди яни? Вири, пакамаз чиг аламаз векь яна, гила чпиз серинрик къаткидайла, вун лагъайт1а, нисиналди югь ламран геле акъудна, атан гила маргъун къиле акъвазнава. Агъ, Къудух, Къудух. Гъадан тахсир я." - Инални къужадивай ламраз себ тагана акъвазиз хъанач.

Къужадиз бегьем кагул я. Къилелай вили шапка хт1унна, ада ч1ар фенвай, ракъини ифирнавай, гьекъ алахъзавай вичин кук1уш чухвана. "Угъраш лам, вуна зи к1валахар терсинал эяна хьи... Югь са бубат серин жедалди, жуваз фена са вил ахвар къванни ийин. Ахпа са кар акъатда."

Булахдал хъфей Абасавай, вичи эк1янавай фуфайкадал яргъи хъанат1ани, ксуз алакънач. Адан рик1ик са гъихътин ят1ани гъалаба акатнава. Ам явашдиз къарагъна ва са никай ят1ани чуьнуьх жезвайди хъиз алгъана, гъилерни далудал эцигна, къурухдин а къилиз физва. Ина, тамун ценерив, чуьхвер тарарин къве к1анч1 гвазва. Къужа абурун к1аник акъвазна. К1ул дуьз жедалди къил хкажна абурун кук1вариз килигзава. Кук1вар хъанвай тарарин тандилай къарагънавай са бязи таза хилерал куьрс хъанвай куьлуь чуьхверрин са патариз яр ягъиз башламишнава. Абасан чинани биришар са артух авач. Адан чина акъван разивал ава хьи, налугъуди, вич килигзавай и емишрикай, адан ахъазмай сивиз т1инк1-т1инк1 миже квахъзава. И тарар бубайрин зегьметар я, а чуьхверрихъни чпин къет1ен дад, дагъларин шагъвардин атир гала. Бубайри кутур емишдин

тарарин жуьреяр хуьре тек-бирни гьалтзамач. Чебни ихьтин яргал тир мулкара. тамара. Акьалтай несил са куьнинни къадир авачирди хьана. Гьинай ятлани гьиз, промышленный суртар лугьудайбур аклуриз, чкадин жинсер акьудиз тергна. Амма и кардикай арадал затл атанач, цийи багьлар лап фад куьгьне хьана, тарарик азарар акатна. Гьикьван лагьайтлани, инихъ вичиз хас тир тлебиатдин къетленвилер ва гьвадин шартлар ава. Цийи суртаривай абуруз давам гуз хьанач. Гила, виликдай тарифлу багьманчияр авай хуьре, багьманчивал саки амач.

Абас тарарикай хкечлна са шумуд къадамдин вилик фена, чарх ягьиз вилик квай веьиз килигиз башламишна. Кефиярни къумбар хьана, чиникай мед клвахьзава. Са багьа шейъ жагьайди хьиз, ам метлерал ацукьна.

Абасан вилик, къалин веье, са ни ятлани храна эцигнавай гьвечли куткун хьтинди ква. Къужади и куткундай винел хкаж хьана, веьерилайни какьбан яз буй гадарнавай къелемдин таза вергирилаи туьмерзавай хьиз, вичин веьи гьилер винелди тухузва. Ам къелемдал гьакьикьатдани ашукь я, вири риклелай фена мукьуфдивди адаз тамашзава. Аку гьикьван члехи хьанватла. Лап темягь фидайвал буй гадарнава. За ваз азадвал гуда, за ваз гьа и чуьл михьиз гуда фикирзавайда хьиз, Абаса чалишмишвилелди чилай а куткун акьудна, къерехдиз гадарна.

Виликрай тамариз, чуьллериз къведайла ата, бубайрин чантайра куьгьне пекер ва чпин рикл алай емишдин тарарин вергилаг жедай. Рекье гьалтай члуру емишдин клапунал къени емиш илигдай, адак къени тлур кутадай. Гьавиляй гилани тамарин са бязи чкайра къени емишрин кланчлар гьалтзама. Жемятдин арада и адет амачлани, Абас адаз вафалу яз ама. Алатай йисуз, гатфариз и къурух михьиз атайла, адани инал гьалтай члуру чуьхвердин клапунал, къени чуьхвер таран таза хел атлана гьам илигнай. Икьван хьсандиз къачунвай къелемдал, ада велелдал хьиз шадвалзава. Абасни, аквадай гьалда, бегьем багьманчи я. Сифте ада жибиндай ништлер акьудна, къелемди гадарнавай пуд куклван клвенклер атлана, ахпа пунал алчуднавай куьгьне хьана кланвай пекер алудна.

Абас хияллу хьана - ам са кардин гьавурда гьатзавач - вучиз жемятдин арадай хьсан адетар яваш-яваш квахьзава. Вучиз инсанар хайи тлебиатдивай къвердавай какьгатзава, адав къадирсузвилелди эгечзава. Акл туширла, масабуру вучиз тарар кутазвач. Кьуьзуь хьана, гьатта пабни рагьметдиз фенатлани, къунши Вагабан къилиз ихьтин фикир къведач. Ивидик квачирди къилиз гьинай къведа кьван?! Икл тирла, дадлу чуьхверарни, берекатарни амукьзавач, веьерни кваз къит жезва. Инсанриз са затлни бес жезвач.

Абас къе тежер къадар къайгьудар я, чина гьатнавай биришарни кваз адан хиялар кьван дерин я, абуруни ифин къачузва. Алапатдин кар тушни, Абасан риклел алама: жегьил вахтара жемятдин вилик камаллу итимар, агьсакьалар жедай. Са кар къиле тухудалди, жемятди а ксарал меслят гьидай. Гила ахьтинбур садни амач, клантла югьди кимел ацукь, са бегьем ихтилат ийидай инсан анал жагьидач. Йикьа сад институт куьтягьна лугьуз хуьруьз хкведа, гьиле газет, ктаб аваз куьчейра къекьведа, гьарда вич арифдар я лугьуда. Амма жемятдин клвалах виликди физвач. Яраб дуьнья михьиз икл ятла, яраб дуьньядин чарх кьулухъ элкьезватла? Тушиз хьайила, районада совхозарни ава колхозарни, абуруз регьбервал гузвай коммунистарни. Вири ава. Амма абурухъ жемятдин арада гьуьрмет авач. Майишатарни югь-къандавай кланел аватзава, хуьрер чклизва...

Абасан фикирар къатл хьана. Ам са ни ятлани къвала тлуб эцягьай хьиз къуткъунна. Инкъилабдилаи кьулухъ йисара и хуьре Абасани колхоздин

председателвал авурди я эхир. Къужадин риклел а йисар хтана. И карди къужадиз гъяз гъаначир, акси яз, хата гуъзлемишзавайди хъиз, ам вичин жегъил йисар риклел хкуникай яргъа жезва. Налугъуди, хайи хуър, багъри чуъллер къе и къал атунин кардик адан вичин лайихлу пайни ква. Абасан къарай атлана, ам ацукънавай чкадал неклегъан хъиз эчлягъ хъана, ада дерин нефес акъадарна. Къужади къатланай эхир, гъакъван йисара председателвиле кваллахнайтлани, адавай гъич са члуру каплуник са къени тлур къванни кутаз хъаначир. Яраб икI вучиз ятла? Абас халкъдин арадани еке гъурмет авай регъберни тир эхир. Белки жемятдин къиле акъвазна, абур рекъе тухунин кваллахдин гъиляй, касдиз маса мажал хъаначтла. Абасаз и месэлайриз жаваб жегъизвач. Ина са алапатдин кар ава- къатлузва ада, амма зигъиндивай аннамишиз жезвач. Гуя, и кардин дувулар са гъина ятлани лап деринра чуънуьх хъанва.

Къужади пата-къерехриз мукъаятдаказ вил язава, - белки инра кас-мас ава жеди, Абасаз вичин хиялар-фикирар чарадаз ашкара хъуникай къурху ава. Адан къиле вуч аватла масадаз вучиз чир жеда къван. Вичикай инжиклу яз ам эхирни кIвачел акъалтна.

Абас тамухъди физва... Тум къвехе туна, тахсир квай къуъзуь чакъал хъиз, игис хъана физва. Ара-бир къулухъди вил язава: килигзавай кас-мас аватла?! Ваъ, Абас садан виликни тахсиркар туш. Уьмуърда ада вичин хиве авай вири кваллахар лазим тирвал къиле тухвана. Эхирки, вичин намусдин вилик, къужади вич михъи яз гъиссзава. Амма вучиз бес Абас къе икъван кланел аватнавай, чикIизвай хуъруьн агъали хъанва? И хуъруьхъни са мус ятлани еке марифат, вичин гъахъ-дуван, адалат авайди тир. Мегера Абаса гъам инкъилаб патал, гъамни хуъре колхозар туькIуърдайла, ихътин нетижаяр патал женг члугунайни? Ина са алапатдин кар ава. Абасан я вичяй, я дуьньядай къил акъатзамач. Ада са куьникайни хабар амачиз тамухъди гъерекатзава, гуя адаз, и чалпачух дуьньядихъай катна, тама чуънуьх жез кIанзава.

Ингъе къужадин вилик хвал акъатна. Са гъинай ятлани авахъзавай буразхдин яд физвай хвал. Абас са гъвечIи акъваз хъана. Ам тамун ценерикай агъуз векъерин, паркълри къунвай хвал фенвайвал килигзава. Къужа хулан а патаз экъечIдай са гуьтIуь чкадихъ къекъевезва. Виликрай ина хъсан шуькIуь хвал авайди тир, векъеризни яд гудай. А вахтунда са гъил хъиз яд авай хулалай кам къачуна гъинилай хъайитлани элячIиз жедай. Инсанрин гъиликай хкатнавай и хвал, Абасаз гила гъич чир хъижезмач, адан къерехар тирвал саки уьлендиз элкъвенва. Ихътин чкадилай а патаз кам гъикI къачун. Са къадар виняй агъуз феи Абас винелди хтун хъувуна. Аквадай гъалда, касдиз а патаз элячIдай чка жагъанач. Ингъе гила вичин вил хкIур чкадал акъвазна, хулан а патаз тамашиз ада аялди хъиз вичин гъилер къулухъ-вилик юзуриз башламишна. "Гъо-опIа!" - лагъана а патаз хкадарна. Бегъемвилелди алакънач. Къужадин са кIвач палчухдиз аватна. Себ гуз, чIиш алахъиз, ада къарадай куьгъне туфли ахкъуд хъувуна, ам кIвачел алукIна рехъ давамарна.

Тамун дериндиз гъахъдай къван, Абасан еришар йигин жезва, къиле гъатай фикирар - къери. Налугъуди, къужа гъакъикъатдани къайгъуйрикай азад хъанва. Тамун сериндик акатайла ада регъятвал гъиссна. Хуъруьн яшайишдин вири шартIарихъай къакъатна, вичин ихтиярда аваз авахъна физвай вацI хъиз я И береда адан гъерекатарни дири я. Мукал хъиз алгъанвай ам, тарарин хилерикайни, туьш хъайи кул-кусрикайни асантдиз хкечIзава. Тамун серинвал мадни къалин хъайила, Абасан къаншарда, къакъан пипин тарарин арада инсандин буйдилайни къакъанвал авай са къван пайда хъана. Вахтуни члулаварнавай и къван акурла, Абасан еришар яваш хъана, гуя адаз вичин кIвачери тамун секинвал, сирлувал члуриз кичIезва, гъакъван мукъаятдаказ, гъакъван асстадаказ камар вегъез башламишна. Са патахъди вижеваз алгъанвай и къванци, на хиялда, къужа магнитди хъиз вичелди ялзава, вилер адал алкIана

хъиз физва, гьерекатзава... Вичи кбилиз акъудун патал еке виклегвал кълурун истемишзавай кар тамариз физвайда хъиз, мукъаятдаказ, инанмишвилелди къадамар вегъезва.

И къванци, гуя Абас тилисимда тунва, адаз вичикай хабар амач. Налугъуди, паквал, ядигарвал гакъунва, къужадиз зигъин амач, ам са гъихътин ятлани члехи гъиссерин дерин дегънеда цлранва. Адан гъекъ къуразва. Беденди хаф акъудзава. Рикл рекъизва, гуя, вини кклал квай булахдин къайи цин стлалар, адан юкъван тарцяй агъуз цлуътхуънзава. Амма Абасан къанажагъдиз икъван таъсир ийизвайди, а паквал гакъунин члехи гъисс тушир. Ам къужадин риклин кланик датлана квай, муркладаин кклал хъиз къайи, гъар са инсандихъ ажални галайди я, лугъудай са куъруъ фикир тир. Ваъ, исятда къужади ажалдикай фикир ийизвачир. Ам адан руъгъдин екевилелай аслу тушиз, бейнида гъакл авай, ингъе гъа и къызгъин рагъ хъиз. Гила, рагъул къванциз мукъва жердавай, ахварикай кватай вагъши хъиз, ада къужадин беденда къайи къувдин фул твазва.

Къужа дуъньядикай бейхабар я. Ам вичин руъгъдин къенез хъфенва. Сирлу гъиссерин есирда гъатнавай адан мефтледи исятда аннамишзавайди дуъньядин фанавал я. Гъикъван зегъметар члугуна, гъикъван азабрис таб гана, яргъал тир уъмуър яшамиш хъана, амма къе Абасаз феи уъмуър вири са акур ахвар хъиз я. Ам акуна-такуна фена, къужадиз ам кепекдайни аквазмач. Дуъньядал вири къвез хъфида. Виридахъ вичин эвел хъиз эхирни ава. Амма, аквадай гъалда, я эвел, я эхир авачирди са Иман я. Иман мидаим я.

Низ чир хъуй, гъихътин зурба пайгъамбарар и дуъньядал атанатла, дуъньядилай фенатла. Абурукай гъар сада и чилел са Иман гъана, халкъарин арада са къалабулух туна. Низ чир хъуй, дуъньядал гъикъван дявеяр хъанатла, гъикъван халкъарин ивиар экъичнатла, халкъарин чилериз, культурайриз клур ганатла, миллетар телефнатла. Гъи пайгъамбарди, гъи инсанди гъаз атай Иман гъикъван зурбади, михъиди ва Аллагъдилай атанвайди яз хъанайтлани, я туш вичин бинейра гъикъван зурба инсанпересвал аваз хъанайтлани, ада терг авурбур халкъар я, эвелни-эвел цлун хура турбурни милли культурайрин имаратар, руъгъдин эменияр я.

Инсаниятдин тарихдиз искустводин зурба имаратар, инсаниятдин руъгъдин эменияр, ивиар, руквадихъ галаз сад авур дуъшуъшар тлимил малум туш.

Гъар гъикл ятлани, инсандин зигъин вичин ва вичин тухумдин, адан халкъди къазанмишнавай агалкъунрихъ галаз, тарихдихъ галаз, культурадин ивирихъ, руъгъдин эминийрихъ галаз клевелай алакъалу я. Гележег члурун патал, миллетрин алатна фенвай рехъ, абурун тарих чуклурун бес я. Халкъдин зигъин чуклурун патал, адан культура, руъгъдин эменияр чилихъ галаз сад хъиз авун бес я. Луклвал зигъин чуклурунилай башламиш жезва.

Абасани женгер члугурди я. Цлийи дин патал гъазаватдиз физвай пайгъамбардин яракълу аскер хъиз, адани гапур гъиле аваз цлийи Имандиз къуллугъ авурди я. Гъич са шейинизни инсафнач, куъгънеди дибдай чуклуруна, халкъаривай, инсанривай вири менфятрилай гъил къачун истемишна, руъгъдин эменияр инкар авун, эхирки жува жув инкар авун истемишна. И инсафсуз женгера Абасан гъилелайни тлимил инсанриз залан къисмет хъаначир. А девир вич гъахътин тир. Белки а имандихъ вичи арадал гъайи къурбандар, барбатлвилер гъахъ яз кълурдай аламатар, себебар авай жеди. Цлийи Иманди, цлийи инсан, цлийи жемятни арадиз гъун лазим я. Акл тушиз хъайитла, адан макъсад вуч я?!

Иман пак я. Иман Аллагъ я. Ада инсаниятдик гъерекат кутазва, куъгънеди чуклуриз, цлийиди яратмишзава. Икл хъайила, Иманни, Абасни гъахъ я жеди.

Гъар са Имандихъ вичин адалат авачиз туш эхир. Адан мидаимвални, регъберрин къудратлувал гъадакай ибарат ятла? Регъберди цлини илимдин, Имандин тумар халкъарин арадиз чуклурна, абуру цлирер акъудна, халкъарин зигъинра агъавал авуна. Абур вичин луклариз элкъурна. Гъар са Имандихъ вичин гъукум хъун ава. Иман вичин гъукумдалди гужлуни я. Халкъарин кылера, дуьньяда сергъятсузвилелди агъавал ийизвай ам Аллагъдиз элкъевезва. Инсанриз писвални хъсанвал, гъахъвални гъахъсузвал, бахтни бахтсузвал, уьмуьрни ажал пайдай, чара ийидайди гъам жеда. И ихтиярар анжах са Иманди гуда. Низ чир хъуй абур Имандин - Аллагъдин луклавари низ гъикл пайдатла, а Имандин мизан-терездал.

Вичин уьмуьрда Абасни Иман гъаз къекъевейди я. Писвилезни хъсанвилез ам вичин Имандин терездалди килигайди я. Адан сергъятрилай элячлдай ихтияр адахъ хъайиди туш. Ам Абасан буржи тушир. Ада анжах а Имандин вилик вичин буржи намуслувилелди кылиз акъудиз хъана. А Имандизни вафалу яз Абас къуьзуьни хъана ингъе къе и чуьлдизни атанва, къванцин патавни физва. Амма исятда яшайишдин вири клвалахрикай, уьмуьрдин зидвилерикай яргъа хъанвай, вичин руьгъдин къенез хъфенвай къужадин бейни виридакай азад я. И легъезеда къуьзекан риклик анжах са инсанвилеин тлебии, къариба гъиссери гъалаба кутазва. Тама, къаншарда пайда хъанвай и къакъан къванни, къадим заманайрин Египетдин ибадатханайра, Аллагъдиз тешпигъ яз туьклуьрнавай фиръаванрин статуяяр хъиз, гуя чилел уьмуьр затлини туширди тестикъарзаваз - яшайишдин гъакъикъатдихъай къакъатнавай къайи гъиссдив, сугъулвилев ацланваз, акъвазнава. Акуналди чпи са къурхуни кутазвачтлани, чпин руьгъдиз хъфена суст хъанвай и статуяйрин суйди хъиз, и къванцини уьмуьрдин гъакъикъат инкар ийизвай зурба къуватдалди - са гъихътин ятлани къайи ва сирлу тир секинвилелди вичин къудратлувиликай лугъузва. Незуьр алайда хъиз ада гъар садаз муьтлуьгъ хъуниз, вичин вилик икрам авуниз эвер гузва. Идалай гъейри, адахъ са вичиз хас тир къетленвал ава: ам ичли я - адал уьмуьрдин жигъетдай шагидвалзавай са лишанни алач. Ам тарарин арада тек я. Налугъуди, ада вири пайгъамбарарни, къудратлу женгчиярни - вири, и дуьньядила тлач хъана фейиди, гъар са шейинихъ вичин эвел хъиз, эхирни авайди лишанламишзава. Абасни дуьньядал къведра яшамиш жезвай кас туш, амни вири хътин чилэгъли я. Къенин йикъан бизарвилерни риклелай алатна, амни вичин уьмуьр куьтыгъ жезвай чка лишанламишзавай ишарадал хъиз, и къванцин патав къевезва. Белки ажални пак затл я жеди.

Ваь, Абас иниз ажалдин вилик гардан клир ийиз къевезвач. Ламра инжиклу авунвай, векъни ягъиз тежезмай, сурун патал алай ам, иниз булах хъиз ргъазвай михъи хиялди, лап яргъал тир девиррин деринрай къевезвай ивидин мукъвавилеин гъиссди, мидаим тир фикирди гъизва.

Аквадай гъалда, чилел виридалайни гужлуди зигъин я. Анжах са адахъ несилрилай несилрал, девиррилай девиррал атана вичин камал инсанрив агакъардай къуват ава. Ам вахтунални кваз гъалиб жеда, адахъ уьмуьр кланардай такъат ава. Къужадин зигъиндини вичин мидаимвал гъиссзава... Ада Абас къванциз мукъва ийизва.

Абас къванцин вилик акъвазнава. Къужадин суй чир тежедай гъалда дегиш хъанва. Гила адан къариба суфатди ам акур касдиз бажагъат хъвер гъида. Са шумуд декъикъа идалай вилик хъиз, Абасан суьретда, зегъемвили, бизарвили бушарнавай чими биришар амач. Абасан чин адан вилик хкаж хъанвай и къван хъиз къайи, сугъул ва рагъул я. Адан зигъиндал, алатна фенвай девирдин вахтарал, гъуьлуьн ятарал муркладаин къаябар хъиз, бейнида къайи фул таз, са гъихътин ятлани риклел хкунар галтад жезва. Абасавай мад клвачел акъвазиз хъхъанач. Ам къванцихъ агалтна цуквал ацукъна. Абас гъамлу хъанва...

Хуърелай зуърнейрин сес алахъзава... Мехърни вини магъледа кьиле физва. Велимета лагъйтIа, агъа магъледа, чпин кIвалерин къавун чIередал гурра гузва. Катра хъиз чарх ягъиз атана лап чIередал хкадарзава, къуълзава. Капарал илигнава, ван хкажна мани язава. Свас гваз хуьквезвайдакай хабар гуз тфенгар язавай чамарарни, хуъруьн куьчейра чамарзавай атлуярни, абуруз тамашзавай жемьтарни адаз са куьнайни туш. Велимета текдиз дем къурмишзава, межлис мадни гурлу жезвай вини магъледихъ элкьвена, ара-ара гъарайзава: "Заз свас гъизва!" И рагъ алай юкъуз куьгъне кIурт алай жегъилди, хъицикьдин еке бармакни чимна хъиз япара туна, гъекъни каф жедалди къуълзава.

Сусани фадлай вичин тахт къунва. Чамарарни чIканва. Амма Велимет сакIани секин жезвач. Ам шад-хурам я. Залан хъархъилаг кIватIи-кIватIна къавун чIередихъ гъана, адал ацукъна. Гила касди бармакни вичин гъекъ алахъзавай пеляй акъудна, чIулав, бурма мекериз гар гуз, и нянин береда хуърелай ван фидайвал манияр лугъузва. Ашкъидикай, дуьньядин дердерикай манияр лугъузва. АкI лугъузва хьи, гуя, адан яр гъа и хъархъилагдал ацукънава, адаз Велиметан ширин сесинин ван къевезва, Велиметани кIанидаз вилералди, рцIамралди ишараяр гуз вичин кайи рикIяй куз=куз мани лугъузва.

Хуьре хъайи гъар са мехър гъа икI кьейд авун, Велиметаз чIуриз тежедай адет хъанва. Къуй а мехър вичиз нин кIантIани варарал кьиле фирай, Велиметаз са гафар я. Мехър Велиметанди я. Гъайи свасни чарадан къапудик хъфиникай-, гададиз са къайгъуни туш: им жемьтдин гъалатI я. Макъамар язавай устIарар алдатмиш хъана, гъакI масадан гъаятдал хъфена. Гъанал межлис кутунва, аниз жемьт кIватIзава. Гъар вуч ятIани, анжах свас Велиметанди я. Ам адан патав пака пакамахъ фида. Гъа икI жегъилди вичин нубатдин мехър куьтягъзава.

СакIани Велиметан бахтуни гъизвач, устIарри, вучиз ятIани, варлу Жамалдинан къапудал зуърнейрал илигнава, анал межлис къурмишзава. Велимета гила вучрай къван. Свасни гъадан кIвализ хутахнава эхир. Велиметаз амукъзавайди, пака экуьнахъ аниз фена, сусавай вичиз гъайи савкъатар вахчун я. Ахпа ада вичин мехър куьтягъ хъанавайди яз гъисабда.

Жегъилди къавун чIередал вичин межлис лап рагъданар алуькайла куьтягъна. Мад инал акъвазун вижесуз я, бацIини къачуна никIиз тади авуна кIанзава. Хуъруьхъай яргъа, рагъ чуьнуьх жезвай тепедин кIане, тамун ценерив, адаз ник ава. Къе ада а ник тамал аманатна, вич мехър ийиз хтанва. Свас хуькведайла, къаршиламишун патал, Велимет къавун чIередал хъун чарасуз я. Гила, рагъ тепедихъ чуьнуьх хъайила, алуькзавай йиф анжах никIе къаршиламишун лазим я, тахъйтIа, а йиф жегъилдикай бейкеф жеда, я варз, я са гъедни эхкечI хъийич. Тамузни ам галачиз и ник хуьн гзаф четин акъвазда. Тамузни, йифезни Велимет и чуьлда авачирла гзаф сугъул жеда, абур яваш-яваш суьт жеда. Велимет вичин бацIини гваз, ранг къачузвай къуьлуь ян гузвай гегъенш никIиз агакъайла, гъакъикъатдани, атана йиф алуькна.

Велиметаз тамун кукIушриз килигиз, атирлу шагъвар дадмишиз гзаф хуш я. Ада цава къвердавай артух жезвай гъетерал гъейранвалзава. Абурни вири Велиметаз килигзава. Жегъилдиз акI тир хьи, и йиф гъатнавай вили цав, и куькIвена кузвай гъетер, гъамиша вичел вил алаз акъвазнава.

Килига жуваз кIани къван цавуз, тамун виливал акатзавай кукIушрин кушкушрихъ яб акала. "Гъо-о-огъ, гъо-о-огъ-гъооо!" - гъарайзава Велимета ара-бир. Жегъилдиз вичин сесиникай гъяз къевезва: адан ван гъич са куьнани акъун

тавуна, тамун куклушрилай цлуьтхуьнна, кьезил шавгъар хьиз, цавун тагъдиз, гьетералди физва, адай цавун бушлухар ацлузва. Цавун кланикай са ни ятлани энгел тавуна жаваб гузва: "Къве-езва-аь!" Ам Велиметан варз я. Жегьилди мад гъарайзава, бацлидизни яваш-яваш кьиб акатзавай цавун клан кьалурзава. Анайни Велимета жаваб хгун хьийизва: "Кве-езва-аь!" Налугьуди, гуьруьшдиз атун патал, ам зар-зиба алуклиз, дамах-чахлам ийиз гуьзгуьди вилик акъвазнава, энгел жез акурди, вичел вил алаз акъвазнавай жегьилдиз, гьа алай чкадилай жавабни гузва. Велимета адак мадни гьерекат кутазва.

Ингье тамун куклушкай хьенчлин квар хьтин яру варз пайда хьана. Са акъван вахтни фенач, ада вичин нурлу чин жегьилдиз ми хьиз ачухна. Им Велимет ашкьиламиш жедай легъзе я. Туракъ варз и береда акъван гуьзел я хьи, налугьуди ам иниз сифте гуьруьшдиз атанва: адан суьрет гуьрчегариз регъувилдин яр кьикьифзава, ам фагъумлу ва сабурлуни я. Велимета адаз ширин хьвер багъишзава. Ахпа ам яваш-яваш хьипи жеда ва цавун аршдай Велимета тамашда. Варз магъи хьиз ми хьи, экуь я. Адан назик нурари, гададин рикл мелгемди хьиз секинарзава, ам мергьаматлувилив ацлурзава. Вичиз лап юргъун жедалди гьа инал ацукьна, Велимета адаз милаим хьверда. Са фикирни тийиз ам вацраз хьуьрез жеда. И береда адаз хьсан я. Ахпа ам бацлини вахчуна ксуз чардахдик хкаж жеда.

Йифекай югъ арадиз къевезвай береда, чардахдик патав ацукьнавай бацлиди яб жакьунивди Велимет ахварикай кватзава. Аквадай гьалда, гьайвандиз гишин хьанва. Чими нефес галукьиз, япун кланик хьиткьитлар акатайла, Велимет хьуьрена члагизва. Гъар пакамахъ хьвер акатнаваз ахварай аватун, Велимета адетдиз элкьвенва. Амма и сеферда жагьилдиз вичиз бацлиди ийизвай тавазвилерикай лезет хкуддай мумкинвал авач. Гада, са вуч ятлани риклел акьалтайди хьиз клвачел акьалтна, бацлини вахчуна чардахдикай эвичина. Мад касдиз къацу векьиз клуфзавай бацлини ахкун хьувунач, ада хуьруьхъди гьерекатна. Клуртунин патарни цавай физ, саки чамарда гьатнава. Хуьруьн агъа кьилихъай цлун чарх хьтин рагъ анжах хкаж жедайла, Велимет Жамалдинан клвалерив агакьун чарасуз я. Экуьнин ярар къарагъзавай и гуьзел береда вичин свас такун, гьи чамран рикливай эхиз жедай кар я. Им Велиметавайни къабулиз жедай кар туш, адани, накъ жемьтди алдатмиш хьана Жамалдинан клвализ хутахай вичин свас акун патал тади ийизва. Вирида, свас куьклевна кузвай лампа хьтинди я лугъузва, Селминазан тежер къадар тарифар ийизва. Эхирки-эхир адан гьилелай вичиз гьанвай савкъватар къабулна, Велимета вичин мехъер куьтягъун лазим я. И везифа кьилиз акьудиз тахъайтла, Велиметан уьмуьр метлебусуди жеда. Мехъер куьтягъиз физвай гада, бацли - бацли я, ада вичиз кламай къван гъарагърай, гьич садавайни ахкъвазриз хьун мумкин тушир. Ам Жамалдинан клвалерив вахтунда агакьна. Рагъ цавун кланел алай булутрик акатна, абур иви хьчирди хьиз яру хьанвай и экуьнин береда, гадади Жамалдинан вар гатана:

- Я Пче-е-еба-ах! Пче-е-еба-ах! - къакьан цла авай тахтадин еке рак гатазва гадади.

Са акъван вахт алатнач, рак ахъа хьана, анай бегъем ахвар тахъанвай, бизар хьанвай яшлу дишегъли экъечина. Чинилай кап алтадиз ахвар алудзавай дишегълиди, гада акунмазни са жуьре хьверна:

- Гьо-о, Велимет, вун яни? Ша-ша, къенепатаз экъечли, - теклифна ада хьвер кваз. Велимет са яд кас хьиз туш, ам къунши хуьреризни машгъур хьанвай кас я. Адан аламатрин мехъеррикай вири махлукъатдиз хабар я. Бес и Пче-бахди, адаз тавур гьуьрмет, низ авурай.

-Сусан патав атанвани? - Велиметан аламатрикай хабар аваз, плузаррал са

жуьредин хъвер алаз, кушкушдалди хабар къазва ада.- Мехъер куьтягъиз атанвани? Валлагъ, ви чан сагърай...

Рак ачухайла, аниз физ басрухай бацли кIвачелди къулухъна, гадади гъятдиз кам къачуна.

- Ву-у, я Велимет, бес бацли къулухъ тадани, - хабар къазва дишегълиди. гададай вуч акъатдатIа килигиз.

- Гъе-е, Пче-бах, - лугъузва Велимета къве гъилни хкажна вичин вилик абурув макъамар ийиз таз. - Вичин чан гъанихъ акъатрай. Ам зун экъечIдалди, гъанихъай санизни фидайди туш. Сусан патав. тахъайтIа, гъамни тухудани?

- Ваъ гъа-а, айибдачни гъа-а, - кIевиз хъуьрезва Пче-бах.

И легъеда Велимет, чиниз яр чкIана, гъилерни куьрсна, чилиз тамашиз гъятдин юкъвал акъваз хъана. Регъуь я гададиз, - вилер чуьнуьхзава, са уьтери хъверзава. Гъикъван лагъайтIани, вичин сусан патав атанва кас.

- Сусаз килигиз кIанзава-ее, - са жуьреда мурмурна хъиз лугъузва ада. - На ам заз къалурдани-и?

- Са гъвечIи акъваз, зи хва. Са бубат югъ мадни ачух хъурай. Ксанвайбур къарагъуй. Ахпа фена, жуваз кIамай къван килиг. Ихътин свас я, ви свас, - кIанчан тIуб тик къуна къалурзава Пче-бахди Велимета.

Бегъем регъуь хъана Велимета, чинни лап жегъре хъана, регъуьвилай чилерай чилиз физва.

Пче-бахдиз Велиметан амалрикай, ам акъвазнавай тегъердикай, адан чина къугъвазвай гъиссерикай хуш къвезва, гъа са вахтунда ада и буй- бухадиз, акунриз абурул тир гададин гъайифни чIугвазва. Пче-бахди булушкадин гъяркъуь хиле гъил туна, анай къацу рангунин са кака акъудна, ам Велиметан куьрс хъанвай гъиле твазва.

- Ма къачу. Исятда ваз бахди мадни савкъватар гуда. Вун бахдин рикIелай алатдайди туш гъа-а, Велимет. - Аялдихъ хъиз милаимдиз рахазва адахъ Пче-бах. - Садра инихъ ша кван, ба-ала-а.

Пче-бахди ам къурак, къвед лагъай мертебадиз хкаж жезвай гурарин кIаниз тухвана. - Са герен инал акъваз, бахдин, лагъана вич къаншарда авай кIвализ гъахъна. Са акъван вахт фенач, ам анай къве къатнавай, юкъвани вечерен ятур тунвай са шуьре гъилеваз экъечIна. Пче-бахди ам Велимета гузва, амма гададивай ам къачудай жуьрэт сакIани ийиз жезвач. Гъилерни гъакI куьрсна, куьгъне чухва хъиз Пче-бахдин вилик акъвазнава. Гъич къил къванни виниз ийизвач. Регъуьвилай касдиз лап зегъем хъанва, вичел алай кIурт гъиниздатIа чизвач - къуьнер къуткъурзава. Пче-бахди эхирни а шуьре ялна хъиз, адан кIуртунин патак кутуна.

- Жув са герен акъваз хъия, са гъвечIи ял ягъа жуваз, ахпа алад, - лагъана, вич гурарин патав акъвазарнавай кул къачуна, гъаятар къакъажиз фена.

КIвалей ахварикай кватайбурун рахунрин, кIвачерин ванер къвез башламишна. Гъятдин вини къилей кIвалерин иеси Жамалдина уьгъуь язавай сесни къвезва. Амма ина, масанра хъиз, вучиз ятIани, садани атана Велиметан гъил къуна, адаз свас мубарак ийизвач. И карди жегъилдик гъалаба кутазава, ада и гъятда

кѳулайсузвал гѳиссзава. Рик1 дарих хѳана, Велимета цавуз са вил яна. Вахтар фѳизва, рагѳни вижевай цавуз хкаж хѳанва. Амма адаз гилани вичин свас Селминаз акунвач. Мегера ада накѳан югѳди кѳавун ч1ередал гѳавая кѳуѳлернани, манияр лагѳанани?! "Ваѳ, ик1 виже кѳведач!" - Велимета гѳил гуѳц1на вичин чиналлай гѳекѳ миѳхѳна.

... Жегѳил гурарай виниз кѳвед лагѳай мертебадиз хкаж жез башламишѳна . Гураарин юкѳваз акѳатайла, вичин кѳаншардиз кѳвезвай дамах- чахмахнавай гада акуна, ам акѳваз хѳана. Ам вичин сусан патавай хѳфѳизвай Жамалдинан хва, халис чам - Кѳилич тир. Кѳармуѳкѳ бармак са патаз ч1угуна, кѳелеч1, лаѳу валчагѳдин ценер галтадриз, рек1рек1взавай хромрив жакѳракѳар ийиз таз, ам атана Велиметаз муѳкѳва хѳана. Сусан патавай экѳеч1навай адан кѳаш-кѳаматда, вич дуѳньядал итим яз атунин гѳакѳикѳатдал к1евелай рази тирвилин нур кѳугѳвазва. Адаз рехѳ гун патал Велимет гураарин к1арц1е са патахѳ хѳана, бейниванвилелди кѳил куѳрсна, хѳуѳрез чилиз килигзава. Амма вучиз ят1ани бейниванвилин хѳверди Кѳиличан чин ч1урна. Ада кѳве туп1увди жегѳилдин кѳиѳикѳ к1уртунин ч1ар фенвай хев кѳуна, ам ѳуру нек авай кѳеч хѳиз эч1ягѳна: "Инай квахѳа!" Велиметаз адан зурдин ван атанач, ам вичин хушбахтлу гѳиссерин есирвиле ава. Амма и Кѳилича ам генани серсерзава: ада гѳил кѳуна Велиметаз свас муѳбарак ийизвач, а кардиз акси яз, гѳарайзава: "Квахѳ инай!"

Т1уѳруѳкѳуѳм гѳекѳ акѳатзава Велиметаз, адавай алай чкадилай юзаз хѳжезмач. "Вичин чинин к1евивал аку. Кѳван хѳана гураарин к1арц1ик кк1анва", - фикирзава Кѳилича, мадни хѳел акатнаваз. - И кепеюгѳли гѳинвайди я зи сусаз килигда лугѳуз".

- Квахѳ лугѳузва за ваз, - Кѳилича адаз к1евиз рум гана. Кенѳфдин кѳил квахѳнавай Велимет татаб хѳана, гураарай агѳуз ават тавуна, са к1ам-шам амуѳкѳна. Кѳиличаз и кардални бес хѳанач, ада гураарай эвич1из муѳѳуѳфдивди камар кѳачуз чалишмиш жезвай гададин далуда, кѳулухѳай гѳутарни эѳягѳзава. Гададивай вичивай вич кѳаз хѳанач, ц1уѳтхуѳнна гураарай аватна. Гураарин к1аниз ярх хѳайи Велиметан гѳутай Пче-бахди гайи кѳаѳу какани акѳатна гѳаятдин юкѳваз к1ват1и-к1ват1 хѳана, хурук квай муѳѳуѳ савкѳватарни чилел чк1ана. Кѳалмаѳѳалдин ванерал инсанарни к1ват1 хѳана.

- Зи хва, - гѳарайзава эверна гураарин к1аниз агай Пче-бахди кѳве гѳилни цавуз хкажна вичин хва Кѳиличаз. - Чи шелдиз элѳуѳрмир. А бейнивандик кѳямир! Миѳхи кас, пак руѳгѳ, кесибдин, кѳекѳверагдин, бахтсуз бендедин кѳаматда аваз пайда жеда, лагѳана, кхѳенва пак ктабра. Эѳуѳнин куп1унилай халѳкар эляч1завай и берѳеда, вуна адак кѳямир. Вуна а бахтикѳарадиз гѳуѳрмет ая. Аллагѳди чаз бала гуда- гѳа!

Пче-бахди алуѳкѳнавай гададиз кѳарагѳиз куѳмек гана, адан чк1анвай савкѳватарни к1ват1на, хурук кутун хѳувуна.

- Эѳуѳнин кѳяляй, вични чамран вилик кимиди кватун, ч1уру лишан я, диде. Ада чаз бедбахтвал гѳида. Ам фадамаз инай квадарун лазим я! - Кѳилич мад Велиметал элѳѳена:

- Вун заз Мурсал хан яни, сусар ахтармишзавай. К1амайди заз, гила к1амаша зи папал кѳил ч1угун я.

Велимет, жаллат1ди вилик кутуна эѳягѳиз-эѳягѳиз тухузвайди хѳиз, варарихѳди фѳизва. Ам вучдат1а тийижиз, са куѳнайни кѳил акѳат тийиз, кѳурхувиле батмиш хѳанвай вилерай кѳуд патаз килигзава. Амма адан гѳавурда акѳазвай са касни

ина авач. Легзезда, гадади вичин иви къвезвай гъил къатлана. Аквадай гъалда, алукуайла ништа кве акьунатла. Велиметаз икъван гагда вичин иви акурди тушир. Иви акурла ада вичин гъиле гъатнавай тлални гъиссна. Садлагъана гададин чандиз къайи гъекъ акъатна.

Адак пис кичлевал акатна. Чиник гъич рангадин гъал кумукънач, агъ хъиз лацу хъана. Бирдан ам кац хъиз агаж хъана, сарари жакъракъар ийиз, вилерал лацар акъалтна, элкъвена Къиличаз килигна. Сарар вагъшиди хъиз жакъвазва. Велиметан и гъалда авай суфатди, Къиличан лап зегъле ракъурна. Беябур хъайиди хъиз, руьгъ фенваз къерех хъана, чинин рангар атлана Велиметаз килигиз ама.

Велимета садлагъана эцяна, вичин иви къвезвай гъил чуькъвена къуна. Ак1 чуькъвена къуна хъи, адан бедендин, чинин дамарар руьцер хъиз хкаж жез башламишна. Цал хъиз лацу хъанвай чиниз ден-беден туракъ ранг яна, сарар жакъваз, лаз акъалтнавай вилерай к1ват1 хъанвайбуруз килигайла, абур, шагъдамар къурай хъиз, гъак1 к1вачин къилел къах хъана амукъна. Велимет садални тепилмиш хъанач, ада кичлевилин гъиссини къарсулнавай инсанрин беденри михъиз цак акъуддайвал к1евиз гъарайна: "Чан фе-ена-а!" Ахпа вичин иви физвай гъилни цава къуна, ц1угъ алахъиз варарай экъеч1на куьчедиз, чпин к1валерихъди катна.

К1вализ хтай Велимет, Элихан бадеди садални теvegъна, къулайдиз къаткурна. Угъ-ц1угъ ийиз, ара-ара "Чан фена! Чан куьтягъ!" - гъарагъиз къатаднар ийизвай гададин къилихъ ацукъна. Элихан бадеди гъекъни каф хъанвай гададин бурма мекер гъилелди эвягъиз, ам секинариз, вилериз нагъв хъиткъинна лугъузва: "Я чан бала, вуна гъа к1валахрикай вучда? Вун секин хъана к1вале вучиз ацукъдач, я бахтикъара... Я бахтикъара..."- ишенай Элихан баде. Элихан бадеди кут1уннавай гъилни цава къуна, гъарайдик квай гададиз, бадедин ван къвезвайни мегер. Гъак1 хъайила, гададикай кич1 хкудиз дуьаяр к1елиз, адан чиниз уф гуз, Элихан яргъал вахтунда хтулдин къилихъ ацукъна. Рагъдан алукъдалди ада Велиметак пис руьгъер садни тунач.

Секин хъайила, Велиметан рик1ел ат1арвилер садни аламукънач. Ам къатканвай чкадила, къарагъна куьчейриз фена, ахпа вичин чуьлдиз физ гъазурвал акуна. Гила к1вале акъвазна Велимета вучзава къван. Атана ник1из фидай вахтни алукънава. Тефейт1ана алукъзавай йиф ни къаршиламишда. Вацраз ни эвер гуда? Адаз к1амаз жедачни?!

И ник бинедай тамун юкъва авай са гъвечли т1ул тир. Велиметан ч1ехи буба, Чамбула и баянлух вичин хзанни галаз гъиле къуна, ам арадал гъун патал т1имил гъекъер авадарнач. Тумал кул-кусрикай михъна, гъар йисуз там ат1уз, адан сергъатар гегъеншарна. Ана бустан-бахча кутуна, къуьл цана. Вичин бубадин кар Велиметан дахдини давамарна, хъсан бегъер гудай еке ник арадиз гъана. Абурун хзанни кесибвиляй экъеч1из башламишна. Белки Велимета анал чпин тухумди ч1угур зегъметар аннамишзавай жеде. Я тушт1а, бязибуру хъиз, адани чпин ник1ел дамах ийизвай жеде. Гъар гъик1 ят1ани, гададин къисмет гъа и чуьлдихъ галаз к1евелай авсият хъана, ник1из татана касдивай къарай къаз жезмач. Велимет адан садавайни эхвез тежедай къаравул хъанва.

Са пуд югъ алатайла, гатун цик1из мурк хъиз, гададин рик1е вичин алатай мехъер акъуна. А вахтунда, Къилича вичиз къур инад гъич фикирдани амачирт1ани, Велиметак гъалаба кутавай са кар ава. Мегер рик1 архайин жедеди, эгер адавай вичин мехъер гилани куьтягъ хъанвачирла: свас акунач, савкъват вахчунач. Им адавай вичиз бигъишламишиз жедай кар туш. Вирида сусан тарифар ийизвайла, адаз вил ягъ тавуна гъик1 акъвазин?! Велиметаз и рагъ алай югъ мич1и жеда. Гъак1 хъайила ам ник1яй хуьруьз хуьквезва.

Югди ракъини ифирна, датана гьерекатдик кваз юргъун хъанвай хуьруьн куьчяр, чуьллерай хтай суьруьйри, нехирри, няни серин шавгъарди хъиз цицли авуна. Хуьрел келериз, данайриз эвер гузвай лапагрин, маларин ванер акьалтна. Кицлери къал къачуна. Куьчейра инсанрин гьерекатар артух хъана.

Рагъдандин вахт Велиметан дердер къалин жезвай бере я. Къе ада бацлини цегьерихъ тунва. Къе алуькзавай йифни адакай бейкеф тахъуй. Я Вацрани ам гуьзлемиш тавурай. Велиметахъ еке дердер ава, адан бахт фенва. Ам инал - Жамалдинан варцел гьакл гъавая атанвайди туш. Ам вичин бахтунихъ къекъезва. Адаз вичин сусаз- Селминазак килигдай къаст ава. Мехъерин югъни, зуьрне-далдамни гатана фадлай куьтягъ хъанва. Амма адаз вичин свас къени акунвач, я вичиз гъайи савкъатарни вахчуз хъанвач. Им Велиметавай мехъер куьтягъиз алакьнач лагъай члал я эхир.

Ваъ, гадади виликди хъиз, Жамалдинан варар гатазвач, гъавурда ава, ада аннамишзава: и карди баркалла гъидач. Къилич туьш жеда, ахпа ам гапурни къакъарай акъудна калтугайтла вучда? Ваъ, им вижесуз кар я. Ада Селминаз къецел чинеба хъиз гуьзетда. Ам булахдал яд гъиз фин лазим я эхир.

Къуд пата хурушумдин рангар къвердавай къалин жезва. Рагъ тепедихъ аватзава. Кицлерик къал кумач, лапагарни чпин гъятра фадлай архайин хъанва, куьчейра инсанар къериз-къериз къекъезва. Хуьре яваш-яваш секинвал артух жезва. Йифе вичин еришар йигинарзава. Им асайиш вахт алуькзавай бере я. Ракъинин къизгъин нурарикай азад хъайи куьчяр, гуя нянин къайи шавгъардин къезилвал гъиссна, чпин гуьтлуь ккларни кваз гъадан ихтиярда вугана, регъятдиз нефес къачуз, къайгъусузвилелди экли хъанва.

Хуьре им сирлу вахт я. И члавуз, дамахдивди диганвай сусар, рушар, дурнайрин къифлеяр хъиз цин рекъе жеда. Чпин кланибуруз ашкъидин къве келима лугъун патал жегъиларни абурун рекъер гуьзлемишиз далдайрик акъвазда. Велиметни Селминазан къаразра акъвазнава. Амма ам масадбур хъиз чинеба акъвазнавач. Ада чуьнуьх хъана вучда. Адан клвалах ченебанди туш. Вири жемятдизни чизва эхир: Селминаз Велиметан свас я. Ада Селминазак тамашна хъиз лугъудайдини къве келима я. Гъамни вичин мехъеррин савкъатар тлалабун. Ам ара- ара Жамалдинан варариз вил ягъиз, абурун къаншарда авай цлан клане са кланчунал ацукьнава. Идалай къулай чка мад адаз жагъанач.

Велимет хъуткъунзава. Ни гъина рак ачухайтлани Велимет хъуткъунзава, адан риклик теспача акатзава. Жегъилдиз гъинай ван атайтлани, Жамалдинан гъятдик рак ахъа хъана анай Селминаз экъечлзавай хъиз жезва. Адан и гуьзленмишун яргъалди физва. Гададихъ сабур амач, риклиз азаб гузва. Ингъе атана саки мичли хъанва. Куьчейра къекъезвай сад - къведни къаралтуяр хъиз аквазва. Эхирни Жамалдинан варари бишиз ванна. Къапудал квар къуьне авай са руш пайда хъана. Аби булушкадин ценери гар галукъай къавахдин тазуни хъиз асайишдиз вишришна. Шуьклуь юкъва гимишдин камаридин къашари гъар рангаралди реклвреклна. Кеврек, назик, зиринг руш атирлу дагъдин шавгъар хъиз са легъеда Велиметан патавай алатна фена... Велимет нефесни къуна къурвах яз ама. Ам булушкадин гъаркъуь ценер, клула авай квар къугъуриз гьерекатзавай рушан гуьгъуьниз килигзава. Велиметаз акл я хъи, гуя виликай алатна фейиди са къезил руш ваъ, чуьлдин нянин гар я. Гъар няниз адан никле къил къачузвай къуьл галгадриз зирекдиз къугъвазвай гар. Вили Гар. Алатна фена... Велиметаз акурди са легъе я. Адаз гъич рушан чиниз са вил ядай мумкинвал къванни хъанач. Гада тамамвилелди серсерна, руш гар хъиз цлуьтхуьнна алатна. Велиметаз адавай жагъайди атирлу, ширин са хупл гъава я.

"Гар!" - фикир гададин мефтледиз цлайлапан хъиз къупмиш хъана. Белки исятда Жамалдинан варарикай хкечлайди, вири жемятди тарифзавай руш, Селминаз гъа им

ят1а?! Белки ам гьакъикъатдани Гар я жеди. Велиметавай адан чин къат1уз хъанач эхир.

Велиметан теспача акатнавай рик1, рушан чиниз килигунин къастунив ац1ана. Амма рушан гуьгъуьниз фин патал къарагъайла, ада вичивай к1вачерал мягкемдиз акъваз тежезвайди къат1ана. Абурук зурзун акатнава, на лугъуди, алатна феи Гару адан к1вачера фул тунва. Гьикъван гьерекат авурт1ани жегилдин кам камунихъ къвезвач, ам вилик квай Гарув сак1ани агакъзавач. Амма гъа и арада, вичин гуьгъуьна са вуж ят1ани аваз къвезвайди гьисс авур Гар вич акъваз хъана. Велимет мягтел я. Ам рекъин юкъвал къах хъанва. Ваъ, элкъвена адан чиниз килигзавайди Гар тушир, ам са таза руш я. Велимет акурла, лазни яр акатнавай адан чинал хъуьтуьл хъвер акъалтна.

Велимет виридаз хуш кас я. Ам тийижир инсан и куьлуь хуьрера бажагъат ава. Рушани адаз ак1 хъверзава хьи, налугъуди тажуб я: яраб виридан мецел алай Велимет гъа им я жал?! Инсанрин сивера гъатнавай зарафатрик квай Велимет гъа им я жал?! Эхъ, хуьрера т1вар-ван авай и ажайиб жегил гьалтайла Селминазавай адаз хъвер багъиш тавуна акъвазиз хъанач.

Велиметан гьиссер какахъна. Гена хъсан, и арада Селминаз милаимдиз хуьрейди. Рушан назик, чими п1узарар акурла, гададиз ак1 хъанай хьи, гуя абуралай алахъзавай михьи нефес, чими хъвер, атирлу къезил шавгъар хъиз хуьтуьлдаказ вичин бедендик акахъзава. Ам хушбахтлу я. Велиметаз гьак1 хъсан я. Ам какахъай гьиссерин есирда гъатна. Чинал са гьихътин ят1ани, ахмакъ хъвер алк1ана, ада вичин гьекъекъар хътин ч1улав вилер рушахъай чуьнуьхзава. Ам чилиз, рушан к1вачериз- яру мясерриз килигзава. Гьиниз килигайт1ани, Велиметаз вичин вилер гьиниздат1а чизвач. Абур адаз вичизни хабар авачиз мад аби булушкадин ценерилай рушан юкъва авай камаридин къашарал, къакъан хурарал, гарданда куьрс хъанвай хтаррилай винелди ц1уьтхуьнна, п1узар- бубуяр хъиз куьк1венвай рушан п1узаррал алк1ин хъийизва. Гададай эхирни дерин нефес акъатна:

- Гь-гъиий... Гьикъван ярубур ят1а?! Гъи-гъиий... Иербур я... - ахварик квайда хъиз вичинди тушир шуьк1уь ванцелди кушкушзава ада.

Рушани вичин вилик къил-пад чуькьуьз, гьилерни куьрс хъана амай гададивай явашдиз жузазва:

- Вуч-е, къин тавурди?..

Велимета жаваб гузвач, Велимет хуььрезва: "Гъи- гъиий". Адаз гъа ик1 гзаф хъсанзава.

- Мясерар яни-е? - гададай гаф акъудиз алахънава руш.

- Гъи- гъиий, - рушахъай вилер чуьнуьхна жегилди, ахпа са жизви кисайдалай къулухъ мад хуььрена:

- Гъи -гъиий... П1у-уза-ара-а-аррр...

Рушак вижевай хъвер акатна... "Агъ вун..." - кушкушна ада. Аллагъди

Велиметаз къаш-къамат гудайла мискъивалнач. Адаз шумал буй, гужлу беден, абурлу акунар багъишна. Эгер сефигъвал хъаначирт1а, Велиметакай хуьре сад лагъай жегил жадай. Селминазани адан чина мукъуфдивди вил экъуьрзава, ада сефигъвилай рангар, гьиссер кескиндаказ дегиш жезвай адан чинин к1алубдал гьейранвал ийизва. Ваъ, Селминаз гададал ашукъ тушир, руш Велимета вич тухузвай тегъердиз, адан амалриз тамашадиз хъиз тамашзава. Гьикъван

лагъйтлани, мехъерарна гъайи свас масадан кIвализ тухвана, Велимет хъиз амукай чам адаз гъар кткана аквазвайди тушир. Мехъер алатай пакамахъ, вичин гъулуъ ам кIвалей чукурайдини хъсандиз чизватлани, Селминаза адахъ галаз инал са жуьредин рафтарвал ийизва. Адаз и бахтсуз кас са жуьрени бейкеф ийиз кIанзавач. Амма Селминазав чамран савкъватар садни гумач, я ада Велиметан рикIе авайдал шакни ийизвач. Ада Велимет гъакI дуьшуьшдай туьш хъанвайди яз гъисабзава. Адани гъакI са гъурмет авун яз, вичин булушкадин хилей са ич акъудна Велиметалди ам авай гъил яргъи авуна.

Регъуь я Велиметаз... Къил хкаж хъижезмач... Руша тупIаривди къуна вичелди яргъи авунвай ичиниз вилерин кIаникай килигзава. "Къачу" - аялдиз хъиз ич къалуриз гъил юзуриз лугъузва руша. Велимета астадаказ гуя ам Селминазав аквазвач, чинеба хъиз къил хкажзава. Селминазахъ хътин иервал гъич Вацрахъни жеч. Яраб Велиметан вилик аквазнавайди инсан я жал?! Гададивай рикI ацIудалди рушан чиниз къванни килигиз хъанач. На хиялда, адан чIахлах бармак алай къил къадарсуз агъур хъана, ам вич вичелай адан хуруз аватна, Велиметан чин бармакдикай хкатнавай бурма мекерин хъендик акатна. Жегъилдин регъувилдин хъвер къугъвазвай вилер рцамрикай рушан гъилиз килигзава.

ШуькIуь, шемер хътин лацу тупIар, ярни къиб кужумнавай ичинин къваларив акъван хъуьтуьлдаказ, успагъивилелди агат хъанва хъи, гъатта абурал Велиметан темягъ физва. Жегъилдиз акI тир хъи, и лацу тупIар, жегъре тав акатнавай абурун таза кIвенкIвер, Аллагъди анжах гъа икI ичер къун патал яратмишнавайбур я. Ихътин тупIарилай ич къабул тавуна нивай аквазиз хъуй. Велиметан рикIикни тади акатзава, адаз ам вичелай вилик масада къахчудай хъиз жезва. Гадади тапна рушан тупIарилай ич эцяна. "Гъи-гъи-иииь!" - хъурена ам. Ахпа садлагъана аял хъиз кIвализ катиз башламишна. ХъуьтIуьз хъиз алукинавай гадади кIуртунин патар цавариз акъудиз, куьчедайгуз чпин кIвалихъди чамарзава. Селминаз и къариба касдиз, пIузаррал хъвер алкIана, къулухъай килигзава.

КIвализ хтайла а савкъват чIукариз пайна, ада "им зи сусан савкъват я" лугъуз хзанда авай гъар садаз са чIук гана. Имни Велиметаз чIуриз тежедай къанун я. Гъа икI ада гъар сеферда вичин нубатдин мехъер куьтягъдай. Ахпа ам вичин кIвализ хъфена архайиндиз ацукъдай.

Велиметан утагъдин са цлан чIехи са пай адал алкIурнавай яйлухрай ацIанва. Абур вучтинбур ятIа анжах са Велиметаз вичиз чизва. Абурукай гъар сада жегъилдин рикIел далдам-зуьрне, гурлу межлисар, эхирки-эхир къакъан къавун чIередал вичи къиле тухвай демер хкизва. Адаз абурай алдатмиш хъайи устIарар сеbeb яз, вичиз гъайи сусар жемятди чарабурун кIвалера тухвана гъикI тунатIа, гъам аквазва. И кар гъайиф жезва Велиметаз. УстIаррикай бегъем хъел къезва. Ада абуруз сеb гузва: "Гъуь-уьлля-ягъа-аррр!"

Эхъ, и яйлухар чарабурун кIвалериз тухванвай Велиметан сусарин савкъватар я. Абур гъарма сад са рангунин нехишар алайбур я. И кардай адаз гъи яйлух гъи суа гайиди ятIа, гъи свас нин кIвализ акъатнаватIа хъсандиз чир жезва. Ихътин асайиш вахтара гадади вичин мехъерар, сусар тупIаралди гъисабиз, вичи вичик рахаз жедай. Сусариз кIвалин- къан везифаяр пайдай ада. Садни кIвалахдик квачиз тадачир. Гила, фикир гайила, бес Селминаз куьн пешедин иеси хъуй?! Велимет фикирлу хъана. "Яд гъи-и..." - жегъилдин мез галкIана, адавай вичин къилиз атай фикир эхирдал къван лугъуз хъанач. Вучиз лагъайтIа, ада къатIана: цлаз ягънавай яйлухрик Селминазан савкъват квач. Гада хиялрив тухвана. "Ваъ, гайиди ич тир", - рикIел хкизва ада. Хъсан кар хъанач.

Атана зулун мишекъат йикъарни алукъна. Велимета къавун чIередал мадни

кьюлер авуна. Велиметан утагъдин цлал яйлухарни артух хъана. Амма абурун арада са буш чка ама. Адан рикелай Селминаза вичиз мехъерин савкъват - яйлух тагайди саклани алатзавач. Яйлухрин арада амай гъа буш чкани ада вахкун лазим тир ягълух патал амайди я. Ам вахчун патал ада Селминазан рекъер-хуелер вилив хуыз йикъар-варцар алатиз физва. И кардикай гила Къиличазни хабар хъанва. Велимет гъинай акуртлани ада гададиз гъарагънар ийиз, гапур къакъарай акъуддай амалар ийиз кичлерар гузва. Велиметаз гапурдихъай гзаф кичле я. Къилича гапур къакъарай акъудна, адан мурз Велиметаз къалуриз сарар экъисайла, гададин руьгъ дабандиз аватзава. Ик хъайила Велиметан къил лап баладик акатнава. Ам саклани куьтягъ тежезвай мехъерин иеси язва. Икъван гагъда Селминаз хътин дердисер свас садрани хъайиди туш эхир.

Рекъер- хуелер вилив хвена чинебадаказ гуьруьшдиз фейилани, Селминаза жегъилдиз гузвайди гъамиша гъа са ич я. Ич. Ам къунвай лацу туплари, абурун жегъревал квай таза клвенлери Велиметан чарх михъиз къулухъ элкьюрнава. Абурун акурла гададин рикелай вири савкъватар алатзава. А тупларин клвенклерилай вилер ахлуд тежез гъакл амукъзава. Абуруз тамашдай къван Велиметан гъекъекъар хътин чулау вилер цлару жезва. Абурун адаз датлана ахарай аквазва, адан вилерикай карагзава. Рушан шуькль, лацу шемер хътин туплари Велиметакай Межнун авуна ам чуьллера твазва. Адан рикле абурун вичин чими гъиле къадай ниятди цуьк акъудзава.

Са сеферда ада вичин и эрзиман мурад къилиз акъудун патал еке чалишмишвална. Нубатдин гуьруьшда, вичиз нубатдин ич гузвай береда, гадади, рикликни теспачавал акатна, кичлез-кичлез рушан тупларилай гъил аладарна. Чарадан суса и сефигъ гададивай ихътин кар гуьзлемишнавачир. Ам са жуьре кхунна, игътиятлувилелди къулухъ хъана. Велимет лагъайтла, гъяз атанваз, къилни къулухъди алгъурна цавуз килигиз шириндиз хъуьрезва. Селминаз тажуб я яраб гададиз икъван гъяз куь ганатла? хиялна хъиз, ада, амалдив, Велиметан рикле вуч аватла генани ахтармишиз, ада вичин ич авай гъил гададиз мадни мукъва авуна. Велимет гъа сифтедай хъиз адан тупларал вилер алклана акъвазна ама, гила адан риклик виликрай хъиз кичл, къалабулух акатзамач, ахпа яру хъанвай чинал регъувилин хъвер алклана, ада абуралай вичин ифенвай гъил аста-аста аладарна. Гила Селминазан чиниз регъувилин яр чклана. Гила Селминаза вичин хурар юзадайвал къалин нефес къачуна. Чинебан гаф лугъузвайда хъиз чин са живи гададихъди алгъурна, адан япал хъиз кушкушна: "Сефи-иигъгъ". - гъиле авай ич, йифен чулау перде акъалтзавай цавуз тамашиз шириндиз хъвер ийизвай Велиметан клуртунин жибинда ялна туна, плузарал тажубилин хъвер алаз, ада булахдихъди тади авуна. Садани Велиметан амалар кваз къазвайди тушир, амма низ чидай адак ихътин аламатарни квайди?:

Къудни гъа ик акъатна. Атана гатфарни алуькна. Селминазахъ галаз авур мехъер Велиметавай гилани куьтягъиз хъанвач. Им гададиз хажалатдин еке пар я. Адан рикел мурклагдин клал хъиз къайи къван ала. Адан гъалар акваз-акваз дегиш жезва. Селминазан туплариз килигиз физмач. Клевале къаткана, къавай акъуднавай теквендал вил алаз, йикъар, варцар акъудзава. Анай вили цавуз килигиз дерин хиялри тухванваз суьт жезва.

Гъенел алайди са къиямат я. Къуд пата хъуьтлуь гайи азабар чандай акъудиз, гатфарин чими рагъ гузвай сархуш хуьруьн нуьклерин ванер гъатнава, чуьллерилай бугъ алахъзава, тарарал турар хъиткъинзава.

Амма Велиметан рикле, мичли циф къекъевезвай зулун югъ, кларабра фул твадай хъуьтлуьн аяз хътин мишекъат гъам гъатнава. Гатфарин чими ракъинин нурарив ацланвай цавуз гъикъван килигайтлани, адан риклиз чим акъатзавач. Налугъуди касдикай зурба арифдар хъанва: дуьньядин гъал-агъвалатдикай, яшайишдикай

веревирдер ийиз, ам яргъалди хиялри тухузва. Адаз ак1 тир хьи, гуя, гатфарин азгар йикъара къежел, чуъллера, т1ебиатда кыле физвай гъар са гьерекат, вичин рик1ени тамамвилелди эвез хъйжезва. Эхъ, живер ц1рана, амма абурун каф алай хуълер Велиметан рик1яй агъузни авахъна фена. Хуъруьн нуьк1верин сархуш ванерайни адан рик1 ац1узва. Абурун гъаятда авай хатрут тарани пеш ахъайзава, гададин рик1икни квал ква, гуя адални т1урар хъиткъинзава. И вили цав, и гегъенш чуъллер, и гуьзел дуьнья, белки Велиметан рик1ик таза пешерин вишириш хътин мили квал акатун патал яратмишнавайди ят1а?! Амма адаз и квал зегъем вахтунда дагъдин къайи шавгъар хъиз, ширин ва играми тир. Гададиз ак1 я хьи, налугъуди и квалди вичин бейнида, рик1е са гъихътин ят1ани, тайин тушир тамарзлувал, къарихвал твазва, ам къвердавай вичин гъиссерин, вичин дердерин есирда гъатзава.

Велимет куьчейриз экъеч1замач. Адаз инсанрихъ рафтарвал ийиз к1амач. Ам са кардин иеси я, к1вале, я тушт1а чуълда вичин бац1ини галаз югъ текдиз акъудунин иеси. Велиметаз ик1 хъсанзава. Къуй йиф алуькрай. Къуй варз экъеч1рай. Къуй чуълдин гар къугъурай - Велиметан дерт гъабуруз чида. Гилад, гъалтай къуни - къуншиди, "Гъикана, дуст Велимет, вун кимерал экъеч1замач хьи, хуъруьхъай хъелнаваз тахъуй гъа?" - лугъуз хабар къадай. Жегъил перишан тирла хуърени зарафат, шадвал т1имил жезвай.

- Заз рик1 ама-ач, - хурални гъил гъалчна хъиз, язух къведай гъалда къил юзуриз жаваб гудай Велимет.

- Амачиз ам гъиниз фида къван, я Велимет?

- Амач ман... ма за лугъузва-а хъиии, - чин ч1урна, рц1амар т1арамарна, шел квай ванцелди галк1из-галк1из рахадай язух. Т1уб туьк1урна цав къалурдай.

- Виниз... виниз катна. Амача-е, амач...

- Ам жедай кар туш хьи, - лугъудай гъайиф ч1угваз къуншийри. - Фикир ч1угвамир, ам вичин чкадал аламайди я.

Амма гададиз вучиз ят1ани ихътин гафарикай хъел къведай:

- За квез цавуз катна лугъузвани?... ма катна ман, - къастуналди хур гъутув гатаз гъарайдай ада: - Ай аман! Бес зи хуруда къати гар вучиз къекъевезва?... Катнава ман, катнава...

Йифизни гада варзни гъетер къаршиламишайдалай къулухъ яргъалди ахварал фидачир. Велиметаз ак1 тир хьи, и къил - а къил авачир цавун гегъенш бушлухра, са гъина ят1ани гъетерин арайра вичин рик1 сиягъ хъанва. Адаз чка жагъизмач. Ам цавалай вилер алуд тийиз адахъ къекъевезва. Гъед ц1уьтхуьрла гададик еке къалабулух акатдай. Нефесни къалин хъанваз, вилерни экъисна, са гъихътин ят1ани къурхудикай хабар хъанвайда хъиз, мукъаятдаказ мич1ивал гъатнавай чуълдиз килигиз ада къуд патаз яб гудай. Бедендиз цак акъатдай адан. Велиметаз гъед ваь, вичин рик1 анай ц1уьтхуьнна аватай хъиз жедай, ада хуруда тамам т1ал гъиссдай. "Жамалдинан гъаятдиз аватайт1а?..." - фикирди гададин бедендиз къайи гъекъ, каф акъуддай. Къиличахъай кич1е я... Къиличаз акурт1а, гапурдивди кук1варда, залумдин хци инсафдач. Рик1е, алат тийидай шкъакъ хъиз къурхулувал гъатна, бац1ини гваз кавалдик акахъна, агаж хъана ксудай. Яраб Велиметан рик1 чуьнуьхъайди вуж ят1а?

Велиметан уьмуьрда мад са югъ куьтягъ хъана. Серин шагъварди тамук, чуьлдик ван кутунва. Тип1ре гъарайзава... Рагъ тепедихъ аватайдалай къулухъ, хурушум алуькыйла, т1ебиатдин гужлу жезвай йифен ванери Велиметан япар денгзава.

Гада патал тамарзлу декьикъа алукъзава. А ванери Велимет басмишзава, хура квал тазва. Садра и къил гъанвай къуьлуьн и никлик квай гьерекаат аку?!
Ацлузвай къацу къилери ян гуз, Велиметаз са вуч ятлани лугъуз кланзавай хъиз акъваз тавуна кушкушзава. Ангъе мичли цавук хъиб акатзава. Мичливилини чулав пердедикай хкатиц тарар-тамар, кулкусар, чуьллер яваш-яваш хъенриз, къаралгуйриз элкъвезва. Варз экъечлзава... Велиметаз пайда жезвай вацран ишигъдик йифен тлебиатдал гьикл чан акъалтзаватла хъсандиз акъваз. Ангъе тамун куклушарни юзана. Таму, векъер-къалари, чуьлди, и вацран экуьнив ацланвай цавукай, вили ранг къачузва. Вири тлебиатдик вили тав акатзава. Велимета вацраз эверзавач, къвердавай ишигълаван жезвай адан чинал, еришрал гьейран яз, гьакл гуьзчивал ийизва. Вилер цавал алкланватлани, амма фикирда тамун куклушрихъ къугъвазвай гар ава. Ада гъадан ванцин еришриз яб гузва. Ангъе... ангъе гар къарагъзава. Гар артух жезва... Вацран ишигъ алцифнавай никлел лепе акъалтна. Къуьлелай алахъна физва,... тамун куклушрик акахъзава. Велиметаз акл я хъи, и никле вилериз таквадай са гъихътин ятлани дишегълиди, булушкадин гегъенш ценер галтадриз къуьлна, къуьлел лепе акъалдарна экъечлна фена. Акл къуьлна фена хъи, гъатта ацлай къуьлуьн къилери ян гуз, адан гуьгъуьниз яргъалди зенгер хъиз "зивривв" ийизма.

Гуьлуьшан йифен алем... Дуьнья михъиз йифен кушкушривни, ванеривни-сесерив, гарув ацланва. Типре гъарайзава. Велиметак и ванери еке гъалаба кутаза, налуьгуди ада йифен кушкушриз, гарун сесиниз, тамунни къуьлуьн ширин вишишриз ваъ, са гъихътин ятлани сирлу, къияматдин аваздиз яб гузва. Велимет адан кесердик ква. Адан бейни а авазди тухузва.

Гар.. Гарун гъунар я.. Йифен вили гарун . Ингъе, ингъе гар никлелай алахъна: "Вввииишшшшиии!" "Вввииишшшшиии"... Тамун куклушрик акахъна сесна, алатна фена са гъина ятлани, лап яргъа суза чуьгуваз. Къув ягъиз элкъвезва. Кисзава... михъиз квахъзава... Хтана Велиметан япув кушкушна, никлиз гъахъ хъийизва. "Вввииишшшшиии!" "Вввииишшшшиии"...

Гар зурба я. Гар зурба устлар я. Ада Велиметан риклин лап назик симерик хкуьрзава. Аваз Велиметан беденда гъатнава. Адан чина гагъ къув ягъиз, гагъ суза чуьгуваз, гагъни шириндиз кушкуш ийиз, йифен вагъши Гар хъиз, аваз элкъвез-къекъвезва. Велиметан къарай атланва, ам цацарал алайди хъиз къуткъунзава. Беденди хаф акъудзава. Велиметавай и гужлу, вагъши аваз эх хъижезмач. "Вввииишшшшиии"... Велимет клвачел акъалтна. "Вввииишшшшиии"... булушкадин ценерин сес. Велиметан нефес къизгъин хъана... Вили Гар! Ам гъам язва! - Велиметак теспача акатна, ам чардахдикай эвичлна.

Гъам я, Велиметан рикл чуьнуьхайди. Гъам я, адан хура къизмишвал тваз, ана къекъвезвайди. Чин туракъ хъана, вилериз затлни такваз, ада хуьруьхъди тади авуна.

Селминаз Гар я. Велиметан рикл чуьнуьхайди гъам я. Велиметаз ам аквада. Велимета адаз лугъуда...

... Жегъил Жамалдинан клвалерив агакъайла, дерин йиф алукънавай. Хуьр ахвариз фенвай. Идалайни гъейри, чуьлда клвалахар къиле физвай вахтунда, гзафбуру йифер чпин векъин чкайрани акъудзавай. Лал къенвай хуьруьн гуьтлуь ккларай лап къериз, аквадай гъалда, геж рекъе гъатнавай тек-бир арабайрин ванер къвезмай.

Велиметаз чизва: им рушар булахдал фидай бере туш. Къапу вилив хуьникайни файда авач. Амма Селминаз ахкуназ клан я. Селминазахъ рахун лазим я.

Велимета Жамалдинан к1валерал чарх яна. Селминаз текдиз гьалтдай са чка жагъурзава. Амма гададин вилик квайди, Жамалдина вичин дараматрал элкъуърнавай рагъул, къакъан пару я. Жегъилдиз чара хъанач, ада парудилай к1валерин къулухъ патаз, са гъвеч1и гъаят хътин чкадиз хкадарна. Ина к1валерин са къилихъ аск1ан къур гала, къурун къаншардани, иесийри маркв къазвай чка . Анал къурай векъерин са к1унт1 эцигнава. Велимет инихъ-анихъ килигна ва эхирни гъа и к1унт1унал акъахна. Са шейъ лазим атана, Селминаз иник гъик1 хъайит1ани къведа, фикирнай гадади. Юк1вар-чип1ер яна, Къиличазни такун патал ам векъерик экеч1на, чуьнуьх хъана.

Жамалдинан хзанни чуьлда авай. К1вале амайди са къарини къве нереч1 аял тир. Абуруни фадлай ширин ахварзавай. Велимет лагъайт1а, никни, Варзни туна, бац1ини чардахдик кумаз, атана Жамалдинан к1валерин къулухъ, адан векъин к1унт1уник чин цавална къатканва. Вичиз дерин сир ачух хъайила хъиз, рик1елай гъалабани алатна, гуьгъуьлар са къадар ачух хъанва, вилерикай Селминазан шемер хътин туп1ар, бубуяр хъиз куьк1венвай яру п1уззарар карагзавай адан к1уфални хъуьтуьл хъвер акъалтзава. Адаз вичин сивера фири ник1един дад амай хъиз тир, гъатта цуьк1уьнни кваз шириндиз туькьуьнзава. Руша багъишай хуш легъзеяр рик1ел хквезвай ам пара хушбахтлу я. Ихътин декъикъаяр адан уьмуьрда тек- бир хъанай. Ам абурун кесердик кваз ширин ахвариз физва. Низ чида, Велиметаз ихътин ахвар тахъана гъикъван вахтар тирт1а?

Йиф юкъварилай алатайла, Велимет ягъайди хъиз ахварикай кватна. Сифте адавай вич гъина ават1а аннамишиз хъанач, инихъ-анхъ килигна. Ахпа вилер гуьлуьшан цавал, гъуьндуьрдай аквазвай вацрал алк1ана, хиялрик акатна. Белки югъ алуькзават1а? Ваъ, йиф икъван экуь хъун, Велиметан Вацран гъунар я. Амни, вири гъетерни гададиз килигзава. Велимет гъиниз фейит1а, Варзни гуьгъуьнна гъатна гъаниз къвезва.

Жегъилди хурал гъил эцигна дерин нефес къачуна. Аквадай гъалда, гуьгъуьл вижеваз ачух хъанват1ани, хура гъеле гар къекъвезма.

Бирдан адан япарихъ са гъихътин ят1ани ван галукъна, адаз вичин лап патав кас галайди хъиз хъана. Ам къиф къазвай кац хъиз, вичи ийизвай са гъвеч1и хъайит1ани гъерекатрин ванерихъай вичиз кич1 аваз, мукъаятдаказ элкъвена, къурук килигзава. Легъзеда адан рик1ик къезил гар акатна. Къурун дестегдикай экв гузвай фанар куьрснава. А экв акурла, Велимет къурху акатай къуьр хъиз векъерин юкъва агаж хъана. Яраб къурук атанвайди вуж ят1а.

Яраб Велиметан къилел вуч къведат1а? Рик1 зурзас, вилерни гъутар хъиз акъатна ада гуьзлемишзава... Гуьзлемишзава...

Велимета къат1ана, къурун къилихъ хъиз, парудин к1аняй экъеч1навай таран к1аник са къаралту юзазва. Гададин рик1ик гъалаба акатна. Селминаз.. Селминаз... Велиметахъ са вуч ят1ани хъана... Адан рик1и фад-фад к1валахиз башламишна.

Селминаз архайин я. Ада цуквал ацукъна шаладик квай еб хкудзава. Аквадай гъалда, ам са шала векъерни гваз чуьлдай анжах гила хтанва. Таран хъендик квай адан чини, гуя вацравай, къурук кузвай фанардивай экв къачузва. ам таран хъендик вацраз ухшар хъана аквазва. Инжиклувал алатна, са бубат къезилвал гъисснавай рушан чини, таран хилерин арайрай ара-ара кватзавай ишигъдалди, гъатта туп1уз векъин къал акъахайла хъайи т1арвал, рехъди агъур шеледи гайи азиятни кваз къалурзава. Гагъ адан рц1амар чубарукдин лувар хъиз къуткъунзава, гагъни абур пелел архайиндиз къаткизва. Хъуьтуьл пелен юкъ агаж жез, ачух

хъижезва, пѳузарикни ял акатиз, хкат хъийизва. Ахпани адан ифин алахъзавай суьретда йифен секинвал, асайишвал ацукъзава. Селминаз гуьзел я.

Велимета вучрай?.. Мегер адаз чизвайни къван, Селминаз акуни вич и чкадал гъидайди, вичин гъиссер икѳ какахъайди. Теспачавал акатнавай рикѳиз вуч авурай... Бейни пичѳи хъана, касдин рикѳел вич иниз вучиз атайди тиртѳа, гъамни аламач. Ам чинеруг акур нуькѳверин луж хъиз, фикирар чкѳана, пѳузарра тѳал гъатдайвал сив япарихъ фена, кѳуфал ахмакъ хъвер алкѳана, Селминазал вилер алаз гъакѳ ама.

Селминаз вичин кеспидал кѳевелай машгъул я. Еб кѳватѳзавай адан гъилер са декъикъада акъваз хъана. Налугъуди, рушан туьтуьна цуькѳуьн акѳанва, са гъил хъуьтуьлдаказ хурал эцигна, ам явашдиз къарагъна. Жуьреба-жуьре рангарин булушка алай рушан буй акурла, Велиметан гъиссер, гуьгъуьл дегиш хъана. Гададиз аламат аквазва. Мукъаятвални квахъна, са живи кьил хкажна, ам тажувилелди рушаз килигзава. Са шумуд къадамдин къулухъ хъана, таран ценерикай хкечѳна, кѳвачин тупѳарал акъвазна, таран хел къаз алахънавай и руш Велиметаз акур Селминаз туш. Адан акунар дегиш хъанва. Адал еке руфун ала. Адан гъерекатар агъурбур я. Ваь, им Гар туш.

Руша таран хилелай са шумуд хват атѳана ва абурукай сад сивиз ахъайна. Аквадай гъалда, дигмиш тахъанвай хват гзаф цуру я, руша ам чин чѳурна хъиз жакъвазва. Вацран экв алцифнавай, чими тѳунутѳра хъиз хъуьтуьл лекъвер авай хъуькъверин кьилер, чѳулав, яргъи рѳѳамар,хтунин цурувилик агаж жез, ачух хъижезва. Цуру миже фитѳиндайла, ачух жезвай кьизилгуьлдин цуьк хъиз, адан пѳузарар кѳватѳ хъана гунбучѳдиз элкъевезва. Рушан чина гъатзавай гъар са дегишвал, Велиметаз хуш я. Абур мелгъем хъиз адан рикѳиз аватзава, ада абур мелгъем хъиз дадмишзава. Ада регъятдиз нефес къачузва.

Руша къвед лагъай хватни сивиз ахъайна. Велиметаз цуру хват незвай Селминаз акъван бегенмиш жезва хъи, ам адаз тамашунал кѳевелай машгъул хъанва. Гададиз вичин сиверани цуру тѳям гъатнавай хъиз я. Чин чѳурзаватѳани, Селминаза цуру шире гъикѳ иштягъдалди фитѳинзаватѳа, Велиметани гъакѳ чин чѳурна вичин цуькѳуьн туькуьнзава.

Йифен секинвал чѳур хъана. Куьчедай балкѳанриз гъарайзавай ва фургъундин лахърахъ - лухърухъдин ванер акъатна. Галатнавай балкѳандини къезилвал гъисснаваз пурх яна. Ингъе Жамалдинан кѳвалин варарни са ни ятѳани ачухна.

Яраб Къилич хтанатѳа?! Велиметаз кѳунтѳунилай хкадарна атайвалди катиз кѳан хъана. Амма алакънач. Кичѳ акатна. Гъа и арада рикѳини чѳигъна са вуж ятѳани къурук атана. И ванер галуькайла, хват незвай Селминазни, вичи кѳватѳай ебни чилелай вахчуна, къур галай патахъ фена. Ада фанар куьрснавай дестегдин са хкунихъ еб акална, къурукай кѳвачерин ванер къевезвай патахъди килигна.

Къилич.. Эхъ, фанардин экуьник, къурун са кьиле гъам пайда хъана. Велиметан нефес къурана. Гила вучрай?! Къилича теспача кваз Селминазалди гъерекатзава. Адан чин чѳуру я, чина цѳай къекъевезва. Къиличак ажугъ ква. Яраб Велиметал тепилмиш жезватѳа?! Велиметан чинин рангар атѳана.

- Вун гъи жегъеннемдиз катна хтанвайди я! - рахаз-рахаз, себ гуз-гуз ам вичин папаз мукъва жезва. Къиличан гафари, налугъуди, Селминазан гардан гапур галуькай къал хъиз атѳана, адан кьил гъасятда хуруз аватна.

- Зун дидеди хъвач лагъана рекъе турди я. Заз четинзавалда... - ажувилелди, аялди хъиз жаваб гузва руша. Ам жаза гуьзлемишзаай тахсиркар

хъиз, муьт1уьгъвилелди гъуьлуьн вилик акъвазнава.

Къиличаз папан ажувал акунач, адан хъуькъвехъ сад геляна. Ак1 геляна хъи, гъатта векъерин к1унт1уник чуьнуьх хъанвай Велимет къуткъунна. Адан ц1веле ц1ай гъатна.

- Зун тек туна... Рекъе арабадин къвал хана, векъер ч1кана! Эвера! Эвера!
Харап1ада гъай лугъудай кас хъанач! Зун чандивай - амандивай хъана1 - Къилич къвердавай къизмиш жезва. Ам вич чандивай хъунин хъел Селминазалай вахчунин къастунив ац1анва. Рахаз-рахаз ада папан киферик гъил кутуна абур къуна. Муькуь гъилелди Селминаза дестегдихъ акалай епинин кенеф къачуна, ада чиник рангадин гъил кумачиз къуьнер къуткъунзавай дишегъли са патахъди ялна. Селминаза куьт1завач, ам ван алачиз шезва. Гъуьлуь ялай патахъди муьт1уьгъвилелди, гъуьргъуь еб хъиз физва. Къилича ам рум гана, гъа вичи гваз хтай шеледал ярхарна. Селминаза аялди хъиз къве гъилни вичин къалчахрал эцигна. Къилича епинин кенеф хкажна папан къалчахрилай вегъена. Селминазай биши ц1угъ акъатна. Велиметаз ак1 хъанай хъи, а кенеф Селминазан къалчахрилай ваъ, дуьм-дуьз вичин куквалай галукъна. Къуткъунна вилер акъал хъана адан. Ц1велера къати т1ал гъатна, мефт1едиз иви яна. Велиметаз зат1ни ахкваз амукънач. Ам михъиз буьркъуь хъана. Велерал чил акъалтна. Амма япарихъ са гъихътин ят1ани гуппдин ван, биши ц1угъ галукъна... Велимет цавуз килигна. Цава Варз ч1улав хъанва.

- Варз яна! Варз къена! - ничхирди хъиз гъарайна, к1унт1унилай хкадарна. Велиметаз цавни чил какахъна, сад хъана. Адан ийир-тийир акъалт1на. Велиметаз мад вичи вучнат1ани чир хъхъанач. Са береда, Къилич пек хъиз к1унт1уни к1аниз акъатна. Къурай векъер къилеллаз к1вачел ахкъалт хъувуна. Пич1и хъанвай бейнида кич1евилин фул гъатна, векъерикай кескиникди чин михъзавай адавай, вуч хъанат1а аннамиш тежезвай адаз, гъилерни севрен бацар хъиз хкажна къуна, мурмурар ийиз вичел тепилмиш жезвай Велимет акуна.

- Варз къена! Варз амач! - гъарайзава Велимета сарари жакъракъар ийиз. Сивни са къвалакъди фена, ажугъди эйбежер авунвай гададин чин акурла, Къиличан зегъле фена
Адавай юзаз хъижезмач, адан фикиррин чешмеяр, бедендин вири дамарар акатнавай кич1евили тамамвилелди къурурнава. Чиниз мейитдин ранг янавай ам, Велимета къуна куьгъне чанта хъиз къурун а къилиз гарданра. Къиличан жигер кана. Къиличаз бегъем т1ар хъана. Вичел Велимет мад тепилмиш жез кич1ела, ада теспача кваз къарагъна вичин къец1и хъанвай са к1вач галч1уриз мич1и гъаятдиз, к1валерин вилик патаз катиз тади авуна.

Велиметаз эсер янава. Дили хъанвай гададивай вич акъвазариз хъижезмачир. Къилич гъиликай хкатайла, ада къуруз басрух гуз башламишна. Ажугъламиш хъанвай сев хъиз аник къекъвезва, гъилик вуч акатайт1ани, гъам къаз чилел гъалчзава, кук1варзава. Дестегар хкудиз гадарзава. Къур ацадарзава. Магъледал тахърахъ-пахърахърин ванерни руг акъалдарзава.

Бейни квахънавай Къилича, ийир-тийир акъалт1на, са к1вачни къе1и ийиз, мич1и гъаятда, ина-ана акъаз татаб жез, агъадал винел чамарарзава. Кич1евилйяй гъич юкъва авай гапур къванни гъич рик1ел къвезвач. Эхирни ам винеллай айвандик акъатна.

- Тфенг! Тфенг! гъваш, - гъарайзава ада гъаникай. Къиличаз яб гудай кас авач. Са куьникайни къадай чка тахъай Къилича, "Тфенг, тфенг гъинва?" - гъарагъиз мад айвандикай гъаятдиз звер хъувуна.

Мичли гъятда нефес нефесдихъ агакъ тийиз, къур галай патахъди вичи вич гадриз цавариз акъудиз, кицл элуькъиз къиткъинна физва. Къилича кицл занжурдай акъудна. Тартади гъасятда къур галай патахъди чапхунна. Къилича далудилай еке пар алатай къван къезилвал гъисна, регъятдиз нефес акъадарна:

- Кепеюгъдидин кач! - гъарайзава ада гила. - За им цурай акъудна, итимрин жергедиз гъана! Им лагъайтла, зи гъятда дилидахъ галаз векъин клунтларихъ физва!..

Кицл зарб кваз къурун къиле пайда хъана. Велиметалди физва. Ам акур Велиметани къулухъди члугвазвач, гъиле авай дестегни гадарна, къве гъилни гамишдин крчар хъиз хкажна кицлел тепилмиш жезва. Садлагъана ягъай цлайлапандин ванци хъиз, легъзеда акъатай къастлу гъарайди гададин бейни ацлурна: "Вели-име-ет!" Велимет суьгъурда турди хъиз акъваз хъана. Дишегълидин цлаху гъарай мад тикрар хъхъана: "Вели-име-ет!" - гъарайди гуьлледи хъиз гададин мефтлер къарсурна. Адан бедендин вири дамарар гъуьргъуь хъана, хкажнавай гъилер виняй агъуз аватна. "Квахъ, тарта! Квахъ!" - рикл акъатдай хъиз гъарай хъувуна дишегълиди. Гадади вичин патав са гъихътин ятлани гъайванди цлугъ члугвазвайди, ахпани вичин чинихъ галуькъзавай са нин ятлани чими нефес гъиссна. Велиметаз сифте дестегдикай куьрнавай фанардин зайиф экв, ахпани а экуьна пайда жезвай рушан суьрет акъазва. Ам яваш-яваш Селминазаз элкъвезва. Велиметан вилерилай аста-аста мичли чил алатиз башламишнава. Эхъ, адан вилик, саки ченедик экечлна, Селминаз чуьнуьх хъанва, Адан накъварай къеженвай чинлай, тланурдай акъудай фалай хъиз цлай алахъзава. Къуткъунзавай рикли, къалин хъанвай нефесди, адан хурар хкажиз гъалч хъийизва. Ам са гъихътин ятлани клеви къастунив, къурхувилев ацланвай, хъуькъвер къежириз стлал-стлал накъвар алахъзавай вилерай Велиметан чиниз килигзава. Ада куьтлазвач, я шелдин члишни члугвазвач, адан шуьклуь нерин патаривай агъуз хъуькъверал гъакл накъвар цлуьтхуьнзава. Анжах рушан къакъан хуру хкажиз гъалчзавай къалин нефес ара-ара Велиметан чинихъ галуькъзава. Велиметавай рушан къеженвай вилерин хци нурад эхиз хъанач. Ам къил хкажна цавуз килигна. Цава Варз куьклевенва. Велимета къезил шагъвар гъиссна. Ада анжах гила вич кафни гъекъ хъанвайди къатлана. Гадади гъекъ михъзавайда хъиз чинилай гъил члугуна, къил агъузна, дерин нефес акъадарна. Са гъевчли Селминазан чиниз килигиз кисна. Ахпа гъил хкажна, члехи тлуг зурзас-зурзас, кичлез-кичлез Селминазан хъуькъвел тухвана, адалай цлуьтхуьнзавай нагъв михъна. Легъзеда адан чинин дамарар руьцер хъиз тларам хъана, сарари жакъракъарна. Клевиз чуькъвенвай гъуд дердинай виняйгъуз члугуна. Адалай дерин ухът алахъна: "А- а-агъгъгъ!" Велимет атайвалди элкъвена хъфена.

... Йикъар къез, варцарни алатна. Хуьруьн кланикай са къадар яргъа авай вацлун тлул тирвал, мичли кламара къалиндиз циф къаткидай вахтар алуькъна. Къуд пата са гъихътин ятлани сугъул секинвал яргъалди гъатзава. Налугъуди, гила вацлни чинебадаказ авахъна физва, адан сесни гурлудаказ чуьллериз чклизмач. Амма цифедин хмул къвердавай артух ва къалин жезва. Ам чиле тлиш туна гишин чакъал хъиз къекъез, къускъун экъисна хуьрел элкъвезда, ахпа сад хъиз къат хъана чил тирвал экли жада. Са акъван вахт фидач, ада къуд пад мичливилев ацлурда, руфун динж тир, плузарриз мез кузвай кац хъиз, яргъалди чилел къаткида.

Велиметаз зулун гъаваяр бегенмиш я. Мишекъат циф, куьлуь марф адаз, дигмиш хъанвай емишрин цаз квай мише хъиз я. Гадади ламу гъава шириндиз фитлинзава. Ам вичин къеженвай хъуькъверилай ара-ара гъил аладриз никле, чуьлда къекъез Жегилдиз акл я хъи, гуя и ламу гъавади вичин хъуькъверни, ичин патар хъиз яру ийизва. Велимет гъевеслу жезва. Гуьгъуьна крчарни вижеваз еке, качкач хъанвай бацлини аваз таракай тарак физ чуьхверар, ичер

к1ват1зава. Хуьрухъ адан вил галамач. Вацразни эвериз к1амач. Гарни чуьлдай хъфенва. Селминазни хуьре амач. Велимет ялгъуз хъанва. И ник1е амай къуьлуьн цуьлерин са шумуд к1унт1 хуьз, ада вичин уьмуьрдин йикъар текдаказ, сугъулвилелди акъудзава.

Йикъарикай са юкъуз, гъаваяр ачух хъайила, Велиметабурун хзанар ник1е амай цуьлер хутахиз арабаяр гваз атана. Гъеле ник1из агакъдалди, яргъа амаз абурухъ бац1идин гъарайдин ван галуькна. Ракъинин зериф нурад кватнавай гъавадиз адан ван, дидедихъай галатна рик1 къудгъуниз шезвай аялдин сес хъиз ч1кизва. Аниз агакъайла, Велиметан буба Адилазни адан рухвайриз ник1ин са къиле, къилихъ гъарайзавай бац1и галамаз эж1я хъанвай Велиметан мейит жагъана. К1уртунин патарни ахъайна, гъилерни, к1вачерни регъятдаказ гадарна, Велимет чин цавалдна къатканвай. Къилел атай къзадин т1ални, п1узаррал алк1анвай са жуьредин гъамлу хъвер ацукънавай чина, гъеле адан адетдин нур амай. Аквадай гъалда, чан хкатдайла гайи азабрилай къулухъ адаз гзаф регъят хъанай, аквадарай эхиримжи нефесдихъ галаз сад хъиз, адан са живи фер кумай п1узаррал хъвер акъалтнай. Къилеллай чич1инин бармак патав аватнава. Къалин, бурма ч1арарал, рц1амрал гъеле пакаман чиг алама. Дуьньядихъ вил галамачиз вилерни акъална яргъи хъанвай Велимет ксанвай хъиз аквазва. Анжах гегъеншдиз гадарнавай адан гъилери самарни руквар ч1уькъвена къунвай. Хурани ивиди риченвай дерин гел авай. Бац1иди къил агъуз ийиз герен-герен адан чинихъай ни ч1угвазва, ахпа са гъиниз ят1ани яргъаз килигиз, Велиметан къилел атай къза виридаз ашкара ийизва, - к1евиз гъарайзава. Лал къенвай чуьллерилай бац1идин назик сес, суза хъиз алахъна физва.

3

Зулун чуьллера лал къенва. Гуя вахт гъамишалугъ яз сушт хъанва, дуьньяда са гъерекатни амач. Къияматдин секинвал алуькнава... Ракъинин зериф нурадик, гъавадин ламувиликай къеж фит1инзавай чили са жуьредин сесзава. А йисуз и хуьре зул гъа ик1 башламиш хъанай. Ахпа инал зурба къван ак1урнай...

Абасан мефт1 къана... Налугъуди, им гъа зулун йикъан пакама я. Абаса ам рик1ивай гъиссзава. Налугъуди гъа пакамаз вичин уллу- бубайрихъ галаз атана Абасни и ник1е авай. Адан бейнида шезвай бац1идин ван дат1ана эвез жезва. Хиялри девиррин деринриз тухванвай адан зигъин, гъа вахтарин вакъийралди яшамиш жезва.

Абаса вичин бедендиз яваш-яваш хаф акъудиз къайивал гъик1 чк1изват1а гъиссзава. Гуя адаз аквазва: ясдин лал къенвай куьчейрай жемьтди мяфе тухузва. Рахунрин сесер амач, анжах са к1вачерин ван ава. Са фикирди сад хъиз гъерекатдик кутунвай жемьтдин к1вачерин ван хуьруьз ч1кизва. Ингъе Велиметан мяфе къуьнерилай авудна, гъилераллаз тухуз мажбур хъана. Рекъин къерехра жегъил сусар, рушар акъвазнава. Абуру са-сада Велимет эхиримжи рекъе хуьтаз, чпин яйлухар мейитдал вегъезва. Сурадиз агакъдалди мяфе яйлухрай ац1ана. Мад Абасаз вичин уллу-бубайрикай тир Велиметакай зат1ни чизмачир. Ваъ, им са гъихътин ят1ани рик1ел хкун тушир. Абас гъа девирдин вакъийралди яшамиш жезвай. Исятда ам гъакъикъатдани адан халис уьмуьр тир. Вич садрани-къведра а вакъийралди мадни яшамиш хъижедайди, абур вичин уьмуьрдиз мад сеферда элкъведайди Абасаз гъеле чизвачир. Амма а сеферда генани хцидаказ, генани рик1ивай, генани гъисслудаказ яшамиш хъижедайди чизвачир.

Велимет къейи чкадал ак1урнавай къванцин к1ане цуквал ацукънавай Абас къайи къванцин къаяб хъиз сугъул я. Адаз дуьньядикай хабар амач. Абас патал вахт

акъвазнава. Абас статуядиз элкъвенва. Дуьньядин гьал-агьвалдикай къакъатна, уьмуьрдай вичин руьгъдиз хъфена сушт хъанвай къадим заманайрин статуяди хъиз, Абасни и къайи тир секинвиле, гуя вичин къудратлувиликай лугъузвай. Эвер гунин ишара хъиз акъвазнавай къванцин кIане ацукънавай адани, налугъуди гьар сада вичиз икрам авун истемишзава.

Ихътин, бедендиз хаф акъуддай къайи тир секинвиле, гьар са затIунихъ къетIен метлеб жеда. Абуру инсанриз къетIен таъсирни ийида. Велимет къейи чкадал акIурнавай и къванцини, алатна фенвай девирдин дерин къатарикай хкечIна, инал къиле тухвай къастуникай суьгъбетзава. На хиялда, ада са гьихътин ятIани Иман лишанламишзава. Гьар гьикI ятIани, ам рекъе физвайдан, са къариба касдин вилик бейхабардиз, эвер гунин ишара хъиз пайда жезва. Гуя эмирзава: "Акъваз, инсан! Дуьньяда Писвални Хъсанвал, Гьахъвални Гьахъсузвал, Адалатни Адалатсузвал авайди рикIел хуьх! Гьарайдиз гьай лагъ! Дердиниз дава ая! Регъимлу хуьхъ! Хийирдин сефер хъуй, инсан!" Им ада шартIламишзавай Иман я. Иниз килигна ада акур гьар са касдин зигъинда дерин гел тазва.

Низ чир хъуй, Лезгистанда ихътин къванер гьикъван аватIа, тарихдин метлеб авайбур, я туш, Велимета хъиз чан гайи чкайрал хкаж хъанвайбур. Абур акур гьар садаз чир хъуй: инал зулумдин къаст къиле тухвана. Къуй гьар сада къанлудиз, чIуру ният авайдаз няне гурай. Писвал нянеламишиз, Адалат рикIел алай гьар сада, къванциз икрамрай. Ихътин къванер амай къван гагъда, инсанри инсафсуздан суд-дуван ийиз, асиррилай асиралди адаз няне гуда. Им Иман я. Ам эбеди я.

Абасан чанди михъиз цак акъудна. Беденда гьатнавай къайивили, ам хиялрикай хкудна. Амма гъеле адавай гьич са фикирни ийиз жезвач. Къужа гъеле вичин руьгъдин къенез хъфена вич яшамиш хъайи уьмуьрдин залан тир таъсирдик кума. Ахварин хиялда амайди хъиз ам яргъалди инал вилер ахъаз, амма затIни такваз ацукънава. Эхирни ам, агъурдиз нефес акъадарна, явашдиз кIвачел къарагъна. Гьерекатрик са гьихътин ятIани зурзун акатнаваз ам элкъвез-элкъвез къванциз килигзава. "Эхъ, къван са патахъди алгъанва, са мажалдив атана ам дуьзар хъувуна кIанда..." - вичи-вичик фикирзава ада. Са живи кисна акъвазна ада мад сеферда къванцелай вил аладар хъувуна, ахпа никIиз хъфиз гьерекатна.

Абасан ченедик зурзун ква. Гьамлувал гьатнавай чинал кIуьренвай вилери са утери рекIрекIзава. Вичин ата-бубайрикай авур фикирри гьиссер какадарна, ам хъфизва. Гила, са къадар вахт фейила, Абасаз са къариба кар ачух хъана. Садра фикир це, вири халкъди негъай, амма Велиметаз акъван играми тир яйлухди - Селминазан яйлухди инсанрин къилел гьихътин бедбахтвилер гъанатIа. Къама ялар авай кас ятIани, Къиличан кар ачухди я: адаз вичин сусан патав касни атана кIан хъанач. Ам гьадан ихтияр я. Яраб Велиметаз Селминазан яйлух гьакъван важиблу тир жал? Сефигъ кас гьикI гъавурда тван. Аквадай гьалда, а яйлух ам патал Имандиз элкъвенвай. Велимета гъавилай адахъ вичин чанни гана. Къиличан кIвал чIкана. Тухум тухумдал фена. Рушар-веледар къанарай вахгана. Абасан ата-бубайрин и чилни и тухумдин гъилай муькуьдан гъилиз къанарай къвез хъфиз хъана. Селминазан яйлухди хуьре куьтягъ тежедай йикъ-шуван тунаа. И чилин къисметни, тарихни гъа ихътинди я.

Уьмуьрдин гьар са агьвалатдихъ вичин метлеб ава. Бязи агьвалатриз къимет гун патал яргъи уьмуьр кечирмишзавай камалэгълийриз сагъ са уьмуьр бес жезвач. Гьар са кардихъ вичин сеbeb ава. Дуьньяда гьар са касдизни вичин гьахъ ава. Абас абурун судья туш. Ам арифдар я.

Абасан гъилий кар къвезвач. Ам гъеле гъатла къванцин патав рикле къекъвей вакъиайрин, гъиссерин таъсирдик кума. Ам гъавалу яз, гагъ хиялриз физ, гагъни хкатиз гъакла ама. Хейлин вахтунда кар-кеспи квахъна, къужа булахдин зулак цирц хуькуьриз ацукъна. Эхирни ада вич клавалах авуниз мажбулна.

Рагъ гъеле цавун юкъвал алкланма. Амма Абасаз вучиз ятлани, югъ бегъем серин хъанвай хъиз я. Аквадай гъалда, са шумуд декъикъа идалай вилик тама, къванцин патав беденда гъатай фул бегъемвилелди алатнавач. "Гъавадихъни къизмишвал амач. Аламай няналди и чка алугарна тада. Дергесни хциди я зи." - вичи-вичик гъевес кутазва ада. Абас вичи зегъметдин женг тухун лазим тир чуьлдиз килигзава. Гъа и арада адан рикле зегъмет чуьгуни ашкъи туьхуьз башламишна, вичин келимайрин патахъай, гила рикле игътиятлувал гъатна. Абас са вахтундани тупчи хъайиди туша эхир: "Белки къаст къилиз акъат тийин". - Абасан рикле шаклувилин гар къекъвена.

Чуьлни чуьл я гъа, Абасан вилера ам гъакъзавач. А къил аквазвач. Векийн къалинвал вуч я! Зегъемвили къур акъуднавай векийн къалар, агъурдиз къилер куьрсна агалхънава. Акъван кагуьлдиз акъвазнава хъи, абур акваз, гъатта сериндик квай Абасан къуьзуь кларабрани кваз лап юргъунвал гъатзава. Садра лагъ, зегъмет чуьгувадай ашкъи-гъевес ни хъ амуькрай?! Ихътин векийкай яна вучда къван!

Ятлани Абас михъиз руьгъдай аватнавач. "Веке къери хътин са чкадилаь клавалах башламишна кланда. Клавалахдин яцла гъатна, пелекай гъекъ клавухъдайла, веке къалин чкани хурук кваз фида, - фикирзава ада. - Кланзавайди гъилериз куьс гана кардив эгечлун я."

Къужади ина-ана вил экъуьрзава. Эхирни адаз къванерин гъамбардин патав гвай са къунд алай хътин чка акуна. Гъан, гъа и чка Абасан чан я. Гъа инилай веке ягъиз эгечлна кланда. Ада фена дергес къачуна. Гъа вичи фикирзавайвал, гъилеризни вижеваз куьс гана, ахпа вири къуватдалди дергес векийхъ галтадарна. Садра, къведра... вадра галтадарзава. Абасан клавалах алахъна физва. Садра мад... Яъ! Са куь ятлани къайи реклевреклевна. Са вуч ятлани тарп-турпна гадар хъана. Къужадиз дергес маргъуникай хкуддай мумкинвал хъанач. Са вуч ятлани Абасан гъиле авай дергесдин тумунал фуртна акъалтна. "Гъуьлягъ!" - зегъле фена къужадин. Легъзеда адаз и гъуьлягъ вичи юкъван тарцыйгъуз цуьтхуьнна фейи хъиз хъана. Бедендиз къайи цак акъатна, ам къах хъана амуькна. Гъикъван риклиз къайи затла ятла аку и гъуьлягъ.

Гъуьлягъ дергесдин тумунин сахнахрилай виниз акъахнава. Ахпа, налугъуди, къужадин къариба чин акуна, мягътел яз гъакла амуькна, - адаз килигиз акъвазнава. Са живи къил хкажна, "Сес мийир! Чарни юзамир!" лугъузвайди хъиз, "хъ-хъу-ухъ-хъхъхъ!" гузва". "Класна мурдарди!" - рикляй хиял фейи Абасан дамарар руьцер хъиз тларам жезва. Вичизни хабар авачиз, адан гъилери дергесдин тум генани чуькъуьзва. Гуя, Абасан къилин куклушдайгъуз зурба са масмар янава, ам чилик кланва, гъич нефесни ахкъудиз хъижезмач.

Гъуьлягъди гъужум ийизвач. Гила, къилни дергесдин тумунал вегъена, рагъ гуз къатканва, налугъуди фагъум-фикирзава: "Класдани, класдачни? - Абасаз тамашзава. Рагъ алцифнавай адан беденди гъулданди хъиз реклевреклевзава. Абасан рикле муркладин фул тазвай къайи реклевреклеввар.

Гила вучрай, Абаса низ гъарай авурай?! "Мурдарди класна къейи Абас", - тлар гъикла къачуда. Абасаз гила вичин къадар-къисмет гъуьлягъдин чуьлав тлехвер хътин гъевечли вилерай аквазва. Исятда ам адан агъа, аллагъ я. Им эхиз тежедай гуж тушни?! Гъуьлягъ, гъакъикъатдани, адан агъа я. Са живи къилни хкажна акла акъвазнава хъи, ам са клас гана къужадин къулай уьмуьр

кѡат1 ийиз гѡазур я. Абасав гѡич ч1арч1инни юзаз тазвач. Ам адан кѡаразда акѡвазнава. Ингѡе-ингѡе исятда ада гадарна ам к1асда.

Абаса вет1ериз вучрай, вет1ериз. Ажеб бидригъ шейэр гѡалтначни. Абур гужуналди гагъ са, гагъни маса вилиз физ алахънава. Чинал алтаднар ийиз Абасан аман ат1узва. И дуьньядин винел Абасан дерт ч1угвазвайди гѡа и вет1 я, гѡакъван ада касдин чинал алтаднар ийиз, кѡужадин рангадин гѡал кумачир жими биришар гѡатнавай хѡуькѡвериз туьмерзава. Абасавай сак1ани ам вичин чинилай чкуриз жезвач. Абаса ам вичин чандилай гѡик1 алудда къван, ч1арчин юзазмаздини гѡуьлягъди кѡурху гузва: "Киса гѡа! Юзамир! К1асда!" На вучдат1а ая.

Гила Абасакай амукъна вучда. Абас амач! Абас кѡена! Абасаз икъван ягъсуз, регѡимсуз дуьнья к1амач. И вет1ре, и гѡуьлягъди адаз дуьнья гѡакъван икрагънава, гѡакъван ажуз чкадал гѡанва. Мегер рик1ихъ сабурлувал амукъдани?! Тахъа-тахъдин ван ацалтна, ада беденни кваз хѡуткѡурзава, гѡиле авай дергесни юзурзава. Мурдар уях жезва. Мухъаятвал хуьзва. И арада кѡужадиз гѡахътин рик1 хъанвай, адани Абасан кайи лекъерал кѡел алахиз, вичин иесидиз аксиз к1валахзава. Вучда Абаса ахътин рик1икайни. Квахъна гѡамни фирай. Абас цихъ кѡарих я. Туьтер кѡурана физва. Амма булахдал хъфидай жуьрэт ийиз жезвач. Алукънавай декъикъа ам патал гзаф залумди я. Вет1ни, а ядни гѡич, и береда кѡециз физ к1ан хъайит1а, ада ахпа вучда, шалварда ктадун жедачни. Валлагъ беябурчивал я. Ик1 яратмишнавай инсандикай яшамиш хъана вучда. Абасанди келле туш, дердисер, са бала я. Гѡа и кутуг тавур, лазимсуз, гѡана авачир къван нигъес фикирар гѡадаз кѡведа. Нерин кѡвалал уьзуьагъдаказ ацукъна, вилин пип1ез кумаз-кумаз п1агъар гузвай и вет1ни са зат1 туш. Абас вичин кѡилиз кѡвезвай фикирри генани жаздандал гѡизва. Пагъ, и арада кѡужадиз яд гудай кас хъанайт1а, ништа адаз гѡикъван сувабар жедайт1а. Туьтер кѡуразва. Яд!Яд!Яд!

Мегер иландиз Абасан дердерикай хабар авани?! Мегер адахъ инсаф, регѡим жедачни?! Ак1 хъайит1а, адакай гѡуьлягъ хъана вучда... "Агъ, кафир, мурдар. Вун заз вахтунда акуназ к1андай, вав за мецер экъисиз, "хъ-хъу-у-ухъ-хъхъ-ар" гуз тадай." - акъалт1ай ажуз йикъа гѡатнава Абас. Ихътин ажуз югъ вичин кѡилел кѡведа лагъана ада садрани фикир авунвачир.

Бирдан адан гѡекъедай хъанвай рехи рц1амар пелел тикдиз хкаж хъана. Аквадай гѡалда, вичин сеперрихъай адаз вичиз кич1е жезва. Гѡик1 лагъайт1а, кѡужади шакна: эгер рик1е авай чинебан кѡастуникай мурдардиз хабар хъайит1а, ада Абасаз инсаф ийидач эхир. Са к1ас гана, Абас накъ кѡейи хъиз кѡена фида. Ам игътиятлу хъана: "Ак1 лугъумир, - вичи вичиз туьгъметна. - Агъ, чан илан! Закни кямир, за вакни кядач..."

Саки са дуьа к1елзава кѡужади. И гафарилай кѡулухъ, Абасан рик1из са кѡадар регъятни хъана.

Кѡужадин рик1елай вири физва, амма кѡвалаз кѡайи гѡекъ акѡатнавай яд авай гичин вилерикай карагзава. Кѡилин к1ук1 ракъини кузва, мефт1ер ц1рана куьтягъ жезва. Абасавай и азаб эхиз жезмач. Низ чида ам инал гѡуьлягъдин вилик лишан яз, ч1ар юзаз тежез гѡикъван вахт ят1а акѡвазна. Абасаз гѡар са декъикъа са югъ къван яргъи жезва. Гила вилерални мич1ивал акъалтиз башлаишнава. Мукал хъиз алгъана, агалхъна жими хъанвай беден, гила буш хъанвай к1вачеривайни къаз жезмач. Гена хъсан: Абас са бубат хъайит1ани вичин фикирдал алама. Мефт1 ц1рана физват1ани, кѡужади вичи вичиз takimарзава: "Эха, Абас, ажузвал ийимир гѡа!" Кѡужадиз чизвай: амайди са чара я, - гѡуьлягъ вич инилай квахъна фидалди гѡа ик1, ч1арни юзан тийиз

инал акъвазун. Гъавурда хъсандиз аватлани, къужа акваз-акваз гъилий физва. Абасахъ къуватар амач. Зегъримар хъайи и вахтни, низ чир хъуй гъикъван гагда давам хъижедатла. Са кар гена хъсанди хъана, и вилерин пиплериз тухдалди теменар гана, ветл эхирни элячлна квахъна. Абас виридакай кулягъ хъанва. Вичин чандикайни, къвердавай ифин гъатна агъуз жезвай къликайни, перем алклана гъекъедин квал кткизвай и къузуъвилини агъур клулакайни. Легъзеда адаз "Вавай вуч жедатлани, гъам ая, кафир! Неъ жуваз зун, алча мурдар!"- лагъана гъулягъдин вилик клурар пад цавална эклъа жез клан хъана. Яраб и вахтунда Абаса гъикъван регъятвал гъиссдайтла. Члугвазвай къван азабар вири куьтягъ хъана, алатна фидай.

Ракъинини ифириз, гъулягъдин ивидал звал акъалдарзава. Абасаз и карни аквазва эхир. Къил хкажиз герен-герен килигзава. Дуьм-дуьз Абасан гъа вилериз килигзава. Идаз Абас агъсакъал тирди, алкланвай къужа тирди аквазвачни?! Ара-ара "хъу-ухъ" гуз ам вуч лугъуз Абасан чандал гъавалат хъанва.

Абас вич вичел аламач, ам яваш-яваш галтад жезва, гъулягъдин къурхуйрикайни хабар амач. Мурдарди вичин къил хъел хъиз къуна, къужа лишандик кутазва. Къил къулухъ, вилик ийиз ягъун патал гъазурвал аквазва.

Мад Абасаз вичихъ вуч хъанатлани чидач. Япарихъ лахърахъ- лухърухърин ван галукъна. Буш хъанвай гъилерай, гуя са ни ятлани яна дергес акъудна. Къван галукъайла хъиз, къиле тлал гъатна. "Агъ, яна гъулягъди!" Дуьнья ми хъиз мичли хъана. Ам авайвал виняй агъуз ацукъ хъана. Абасаз вилер ахъайиз кламач. Яраб им ажал ятла?

Вахт физва... Дуьньядал лал къенвай, члулав-мичли, агъур тир вахт. Абасахъ я эвел, я эхир амач. Ам члулав шкъакъдин гъуьл хъиз я, ада Абас фарфалаг хъиз элкъуьриз, къвердавай вичин элгендин дерин къатариз туькьуьнзава. Регъят жезва Абасаз. Ам рекъизва...

Ваъ, Абас къенвач. Ам сагъ я. Адан япарихъ лап патавай пурх язавай ван галукъзава. Легъзеда къужа батмиш жезвай члулав шкъакъдин гъуьлни квахъна. Вахтни акъвазнавач эхир, ада вичин кланик квай хъукъвай чил гъиссзава. Ингъе шагъварни юзана. Абас мягътел я. Абасал чан алама. Жедай аламат туш. Гъулягъди янай эхир. Абас вичихъ инанмиш жезмач. Адаз вилер ачухиз кичле я.

Ваъ. Им гъакъикъат я эхир. Ингъе ракъинин хци нурари жиклидин цацар галукъайла хъиз, адан къузуъвилини клул кузва, адак гъекъедин квал куткурзава. Ада лап игътиятлувилелди вилер ачухзава. Абасаз вичин мейит ваъ, гуьлуьшан цав, къацу тамун куклушар акуна. Дегиш хъанвай затл авач, къурухдани вири авайвал ама. Анжах Къудуха тумни галтадриз векъяйгъуз чамарзава. Аквадай гъалда, бувунри, ветлери ам чандивай авунва. Вичин тумуникай чара амачир ламра, серин тамук чамарзава.

Гена хъсан, Абасаз вич къин тавунвайди чир хъана. Гила, са бубат авагъайла, ада алайвал ацукъна къилел атай агъвалатдин ери-бине чирзава, фагъум-фикирзава. Аквадай гъалда, ветлер акатна, ийир-тийир квахъна, хъурцада гъатна катзавай Къудухахъай галамай арабадик, Абас класиз гъазур тир гъулягъ акатиз са клам-шам амай. Вичел къвезвай арабадин чарх къатлайла, илан патав гвай къванерин гъуьрчек катнай. Арабадин чархуник

акатайла, патахъ хъайи дергесни фуртна гъиляй акъатай Абас, ягъайди хъиз чилел аватнай.

Абасаз Аллагъди гана. Чугур азабрилай къулухъ, адаз акъван регъят хъана хъи, налугъуди, чандикай вири гунагъар, дуъньядин чиркер михъиз хкатна, Абас михъи хъана, руьгъ тамамвилелди азад хъана. Ада мидаимвал гъиссзава. Алукънавай лезетлу легъзедин деринвал адавай эхиз хъанач, къужадилай еке ухът алахъна: "Агъ, Къудух, Къудух!.. Агъ, чан лам!"

Абасал хуш юргъунвал акъалтна. Жендек бушариз ам бедендиз бейгъуш хъиз чк1изва. Абасан руьгъ азад жезва. Акъван азад жезва хъи, гуя са къайгъуни амачиз, ада са гъина ят1ани бушлухра лезетлудаказ сирнавзава. Ада алемдин, и бушлухрин сергъятсузвал гъиссзава. Налугъуди, Абасак са гунагъни кумач, ам пак касдиз элкъвенва. Ам Аллагъдин малаик я. И легъзеда къужадиз вич гъакъван хуш жезва.

Абасан суй, макъсад гъакъикъатдихъай къакъатна, руьгъди цавара сирнав ийизват1ани, ам ацукънавайди тамарзлу чил я. Амни и чилел вири хъиз яратмишнавай инсан я. Хушбахтлу легъзени пакаман шагъвар хъиз алатна фена. Адан рик1ел дехъне вичиз гайи къван азаб, мурдар хтана. Къужадилай къайи зурзунар алахъна. Ахпани къур акъатнавай туътери вичикай хабар гана. Къях ат1анва туътерин... Яд!Яд.Яд... Мад къужадивай къарихвал эхиз хъхънач. Дергесни фикирдай акъатна, ада булахдал тади авуна. Чешмедив агакъдалди адаз гъар са декъикъа са югъ къван агъур, яргъи жезва. Чкадив агакъайла, ам са йикъан рекъиз фейиди хъиз гъелек хъана. Къужади ял акъадарнач, гъасятда пацар чилиз яна, к1уф чешмеда туна къарихвилелди къайи яд фит1иниз башламишна.

Яраб женнетда икъван хъсанвал ават1а?! Гъакъван касдиз и яд ширин хъана. Гъакъван адакай Абасан чандиз дарман хъана. Хъвана къужади яд, сарарик фул акатдалди, къилиз т1ал акъатдалди хъвана. Чандин ц1ай къена. Гила са бубат архайин хъайила, ада тамун ценерикай къарагъзавай серин шагъвардин къайивал гъиссзава. Гъекъедай къежена, юрфарал алк1анвай перемни мурк1адин кк1ал хъиз къана. Хулан патав ацукъна Абаса а перемни к1вачелай- къилелай хт1унна, ифена ц1ай акъатзавай к1вачер цин хула туна. Гъекъ михъиз чин-гъил, майкадикай хкатнавай къец1ил чкаяр чуъхвена, Рик1е гъатнавай жуъреба-жуъре гъиссерин таъсирдикай тамамвилелди хкатайла, Абаса вичиз гишин тирди къат1ана. Ам асантдиз къарагъна чантадай фу-къафун акъудна суфра дуъзмишна булахдин къилел абур нез ацукъна, фу гъута чуъкъвез, адаз к1анч1а т1уб гуз хъуътулариз, сарар амачир сивиз ахъайиз, рганвай какайрихъ галаз тухдалди т1уъна. Ахпа ада дехъне вичи булахдин цик кутунвай калани аникай хкудна къилел акъалдарна. Некни хъвайила Абасан зегъемвални алатна, кефиярни къумбар хъана. Адан рик1ик къалабулук кутадай мад са зат1ни амач. Гила адал юргъунвал, сугъулвал алукъна. Сивни къакъунзава... Ада къарагъна фена, вичи ягъай векъерикай са къужах гъана, абур булахдин къилел, верхи тарарин сериндик эк1яна. Абурун винелай фуфайкани вегъена, вичиз къаткидай къулай чка туьк1уърна. Вичи туьк1уъррай чкадин патав къаткиз гъазур яз мет1ерал акъвазнавай Абас, къулайсузвал гъиссайди хъиз, легъзеда акъваз хъана. "Бегъем фу т1уър хътинди я", - фикир ийиз, руфуниз яб гузвайди хъиз кисна, майкадилай аста-аста гъил элкъуързава. Ахпа фуфайкадал къулайдаказ яргъи хъана. Са шумудра сив жакъвана, ам вичизни хабар авачиз, юкъуз акур-такур агъвалатрин таъсирри инжиклу авуна, бизар хъайи таза аял хъиз, дерин тир ахвариз фена.

КЪУД ЛАГЪАЙ КЪИЛ

х х х

...Йиф юкьвалай алатайла, адан ванци хуър кылелди къачуна:
"А-а-ав-ав-ув-ув-уввв..."

... Къув, хци аяз хъиз чуъллера къекъвена: "Дагълар, багълар, мичли кӀамар, гъатта, къезил шагъварни кваз къайи ягъайбур хъиз, чӀагана. Цавун кӀанел алкӀанвай циферивайни и яргъалди чӀугур сузадин къув эхиз хъанач, абур атӀугъна ва ахпа чара акъалтӀнаваз, абуру Алемдин ишигълаван кӀус - Варз туйкъуьнна.

"А-а-ав-ав-ув-ув-уввв..."

... Йиф къарсана. Йефен нефес къурана. Лал къена... Марфадин ири стӀалар къериз-къериз аватиз башламишна... Юргъ акатна.

"А-а-ав-ав-ув-ув-уввв..."

... Малум жезвай йикъан экуьнихъ галаз гъаятдиз шелдин ванер чкӀана. ПемпӀеша мад ав чӀугун хъуванач. Къежена яд кӀвахъиз зурззавай ам, кумадин вилик ккъах хъана амай. Анжах бейнида вири дуьньядихъай къакъудиз, и алатай мишекъат йиф, гвичин къайи къув хъиз къекъвезмай...

1.

Гъаятда, жугъунин кӀане, хтун таран сериндик сушт хъанвай ПемпӀешан архайинвал чӀур хъана. Са гъинай ятӀани лув гана атай ветӀ, фуртна адан япун къенез фена. ПемпӀешаз садлагъана чилер уьцӀей хъиз хъана. Ам къуткъуна, тарпна кӀвачел акъалтна. Келле квалдивни бувдин ванцив ацӀана. Ацахъзава ПемпӀешан келлеяр. Япай экъечӀна катиз чабалмишзавай ветӀре, мефтӀера ахътин квал тунвай хъи, кицӀ саки дили авунвай. КицӀи вичи вич цавариз гадриз чилел гъалчзава, къил акӀ футкъумарзава хъи, налугъуди, гъайвандиз вичин ябни кваз кӀанерай-пунарай акъудна гадардай къаст ава. Мурад къилиз акъатзавач, япал пац илигнава, и залум гъашаратдизни фидай чка жагъана, гуя, ПемпӀешан яб гъакъван важиблу затӀ тир, дуьм-дуьз гъадан къенез гъахъна. Эхирки са гужуналди кицӀи ам вичин япай чукурна.

КицӀ чилиз тамашзава. Гъа са чкадал аста-аста элкъвез, биши руквадихъай ни чӀугвазва, аник пац хуькуьрзава. Вичин япай акъатай а залум шейъ вуч тиртӀа чириз, гъадахъ къекъвезва ам. Шак феи чка акурла, пац элкъуьриз, анихъай ни чӀугвазва. Амма къекъуьнри ПемпӀешаз нетижа ганач, япай экъечӀай ветӀре низ чида гъинихъди лув ганатӀа. КицӀиз жагъайди биши руквади акӀана, къатаднар ийизвай шурван пепе тир. Амни ада пац гъалчна михъиз руквадик кутуна. Вичин япай акъатайди гъа и гъашарат я лагъана, адахъ инанмиш туширда хъиз, генани алгъун хъувануна чилихъай ни чӀугван хъийизва. Мегера икъван явашдиз къекъведай пепедивай, келле къарсурдай ван, мефтӀер чукӀурдай ван тваз жедани?! Пепе уьгуьз-уьгуьз руквадикай хкечӀна ва мад сеферда вич бизариз кичӀезвайди хъиз, ни чӀугвазвай ПемпӀешан кӀуфукай фуртна лув гана катна. Тажуб хъанва кицӀ, жезмай къван гарданни акъажна, пепеди лув гайи патахъди цавуз килигиз, гъавадихъай ни чӀугвазва. Еришар икъван яваш тир пепеди, садлагъана икъван зарбдиз лув гудайди, кицӀиз чизвачир.

КицӀин пертвал са акъван яргъалди фенач, са герендилаи адан рикӀелай квал гъатай ябни, пепени алатна. Ягъай вил гъаятдин агъа кыле дирибашдаказ

къекъезвай клекре акьуна. Са лувни терсвилелди куърсна, ам верчерал элкъезва. Хапладай ктад хъанвай закламар тларамдиз къуна, лув чилий галчлуриз руг акъудиз тама къуълзава. Садра адан клвачериз фикир це, дабакъ хъайида абур гъикъван терсвилелди, такабурлудаказ вегъезватла аку. Вилик квай, вечерзни, къил са жуъре къуна, са вилихъди чапрас-чапрас килигзава. Клвачер хапладай ктад хъанвай къайда аку?! Гъинвачтлани а буъндугуър, а магъледа авай къван вири верчер клватлна, Пемпешан хвахва гъахънава. Бес гила Пемпешаз ажугъ татана, низ атуй. Гила адан тумуниз тагай клас, мус гуй?! А бедрягъ шейиниз, ракъиникай, зегъемвикай хабар авайди тушни?! Ракъини кузвайди, зегъемвили гъелекзавайди тек са Пемпеш яни къван. Кицл кагул хъана ахвариз фена. Хвахвни къилди къилихъ клекрен ва верчерин ихтиярда гъатна. Абуру хвахваз бегъем клур гана. Тлуъна, тлуъна Пемпешан хапла къудур хъана, гила гъятдин агъа къиле верчериз жунгавдинбур ийиз гъатнава. Агъ, угъраш къуш, акатда вун Пемпешан сарак.

Кицлин къил куърс хъана. Къил чиле туна ам вилерин кланикай бейкефвилелди клекрен суйдиз тамашзава. Пемпешаз адан бубу хътин жагъадиз, яру сумрадиз килигизни кламач. Кицл гъавурда ава: клек яргъа ава, адахъ исятда къил къаз четин я, кам къачунмазни, занжурди ванда. Амни гъасятда катда, лув гана жугъунилай гадарна а патаз, салаз фида. Гъикл хъайитлани ам Пемпешал гъалтда. Пемпеш адан къаразра жада.

Куъчедаини са вуж ятлани физва. ... Клвачерин яваш ван къезва, са ни ятлани уьгъуъни язава... Байрам я ам. Гъадан клвачерин ван я. Гъам я кац хъиз къекъедаиди. Къасухдай уьгъуъни язавайди Байрам я. Им клекре къур кардикай фикирдай бере туш. Байрам алчах амалрив чарасуз жаваб гана кланда. Байрам къилел амп алаз ракъур тавуртла, кицлиз и зегъем югъ чулава жада. Кагулвални кваз такъуна, кицли варарихъди чамарна. Пацар раклара аклуерна, адак кумай арадай клуф акъудна, еке ашкъидалди Байрамал элуькъиз башламишна. Садлагъана акъатай шуьклуъ сесини, Байрам гъа рекъин юкъвал денбеден къурурна. Акл къурурна хъи, ам гъа къачузвай камни амаз, гъа са чкадал къван хъана алклана.

Гзаф яланчи кас я и Байрам. Саклани вичивай тахъайла, Вагъабан варарин арадай къил экъиснавай Пемпешаз вил акъалзава, чинар чурииз мецер экъисзава. Клвачер чилел гъалчиз ванер акъудзава. Де гила Пемпешан жигерра цлай акъамир. Пемпеш чилел гъалчзавай клвачерихъай, экъисзавай мецерихъай, вилерихъай кичледи яни!? Пемпеш ацлурай патрум хъиз хъиткъинзава. Хуърел ван акъалдарна, Байрам алчах кас тирди вири жемятдиз райжда ада. Байрама адак генани къал кутаз чиле гъил экъуъриз, къван къачудай амалар ийизва. Пемпешазни амалар тийижиз туш. Амни гъасятда къулухъ хъхъана, гила варарин кланик квай гъвечли арадикай килигиз элуькъзава. Кицлик еке къал кутуна. Байрам, эхирни, вун жагъайдан... вучатла хъуй лагъана, сеперар ийиз-ийиз алатна фена.

Пемпеш са къадар яваш хъана. Гъеле адак квай хъел михъиз хкатнавач. Ара-ара элкъез къулухъ килигиз, амп ягъиз гъятдин юкъваз хъфизва. Са шумуд декъикъадила ам михъиз элуьхна. Мад адаз ийидай кар-кеспи амачир.

Квел машгул жен. Кицл гъятдин юкъвал мез куърсна акъваз хъанва. Каш язава. Ахпа са вуч ятлани риклел акъалтайди хъиз, гватнавай еришралди хвахван патав фена. Недай иштягъ авач. Хапладикай гъакл ни чулгвазва. Вагъаба нянин вичиз хуърекдикай амукъайди, пакамаз кицлиз гуз хвахва цанай, цаз тунай. Кицли пакамаз тух жедалди хапла тлуърдалай къулухъ, ана вижевайди амукъни авуна. Ам дадмишдай ашкъи Пемпешахъ хъанач. Гъакл вуч клантлани хъуй

лугъузвайди хъиз, мез-п1уз кязава. Ахпани, пакамалай рагъ фена, ада цуру нини къачунва. Ягъсуз к1екрени, хап1адик мешреб алай зат1ни тунвач, вири мукъуфдивди хуьтхуьннава. Хвахва амайди са къалу яд я. Гишин тирт1а, Пемп1еша, гьелбетда, гьамни недай. Амма и чимивили адан иштягъ михъиз ч1урнава.

Сивера цуру ни гьатнавай киц1и цуьк1уьн туькуьнна. Далуни ракъинин нураи кузва. Рагъ галукъайла ч1утарикни гзаф сархушвал акатзава, жендекди квал къачузва. Ихътин вахтунда Пемп1ешан чандин дарман, къилел серин тар алай жугъунин к1ан я. К1аник серин чилни хъайила, кефияр са бубат къумбар жеда. Ам кагъулдиз жугъунин к1аниз, сериндик хтана ва яргъи хъана. Къулайдиз къаткана. И чка, и жугъундин к1ан Пемп1ешаз гьакъван багъа я, дагъдин серин шагъвар хъиз ширин я.

... Сугъулвили, кагъулвили сустарзават1ани, Пемп1еша вичин мукъаятвал квадарзавач. Вилер чеб чпелай акъал жезват1ани, ада ара-ара вичин хвахвузни вил язава. Ана амайди к1екрен туьтуьнай ракъурна виже къведач.

Рагъ цавун тагъдиз хкаж хъанва. Атана нисинин вахт алукуъайла, сериндикайни, чиликайни файда хъижез амукуъдач. Пемп1еша сивин са къвалай мез куьрсна, вилик квай пацарал къил эцигна каш язава. Зегъемвили гъайван лап гьелекнава. Вилерани ахварин ифин гьатнава. Вилер акъална я ахвар туш, ахъайна - я гьакъикъат. Пемп1еш ахваринни гьакъикъатдин арада ава. Пемп1ешаз и дуьнья са жуьреда. са къариба аквазва. Ахварин ифин къекъевезвай вилер ачухайла. вилик аквазвай вири шейэри, са гъихътин ят1ани ахварин гъуьмеда, сирнавзава... Рик1ени ялгъузвал гьатнавай ам, мад вилер акъалуниз мажбур жезва. Вилер акъалуникай секинвал авач. Пемп1ешаз ак1 я хъи, вилер акъалайла вичин къилени ифин артух жезва, фикирар, хиялар ц1ранвай мефт1еда какахъна терхеба жезва.

Юкъуз шумудахъ галаз къил къан?! Шумудахъ галаз гъуьжетин. Байрам хътинбурухъ, к1екерихъни верчерихъ, атана чич1ера гьатна къвалан буш к1асиз иви хъазвай вет1ерихъ, бедендик квал куткурзавай ч1утарихъ, эхирки-эхир, к1арабрани кваз юргъунвал твазвай и зегъемвилихъ. Шумудаз къурху гуз гъургъуарда, шумудаз кире к1ирер экъисда, шумудал хуьрелай ван физ элуькъда. И гъаят, жуван хвахва хъайит1ани хвена к1ан я эхир. Ак1 тахъайт1а Пемп1ешакай хъана вучда?! Гъарик1вал алукуънавай и арада иеси къванни хтана акъатзавач.

... Пемп1ешаз ахварай хъиз къакърадин ван къевезва. Эхъ, вечера гъятрал къакърадин ван акъалдарнава. Ам дуьньядикай хабар авачир са фугъара лулу верч я. Гила майдан гьаданди я. Вири чан алай зат1ар чимивиликай салара, юргъара, тарарин серинрик регъятвал къачуз чуьнуьх хъанвайла, къаскъанар са ц1акулни аламачиз къец1ил хъанвай и лулудиз, рагъ алцифнавай гъаят гзаф ширин я. Ам ана гзаф важиблувилелди къекъевеза, и пад - а пад гьалчиз, бадбаддин еришралди физва. Аллагъди бахтлуди яз дуьньядал яратмишнат1а, гьам гъа и лулу верч я. И баркавандин чкадал, гъич билбилни са зат1 туш, гуьзел сес ганват1а, гъа и лулудиз ганва. Са дердини авачиз гъятрал къакърадин ван акъалдарна, мугъаматрал илигна, ана гьак1 сейрзава. Гъаваллу хъанва и верч. Къакъра яна-яна ам са чкадал аквазда, вичи вичин сесинихъ яб акалзавайди хъиз, къил инихъ-анихъ аста-аста элкъуьриз, къуд патаз килигда. Ахпа яваш, сесиналди туьтуьнай гъаргъарар ийиз башламишда. Кам къачуда. Акъвазда. Кисда. Мад гъа ик1 явашдиз ц1ийи къилелай мугъамат ягъ хъийиз гат1ун хъийида. Къвез-къвез ван хкажда, гъаргъарар къакърадиз элкъведа, эхирни гъаятар, ц1рана физвай киц1ин мефт1ер къакърадин ванчив ац1урда. Къе са кам, пака муькуь кам къачузвайди хъиз, агъур еришралди гъаятдин а къилиз фида, гъа еришралди элкъвена муькуь къилиз хъфин хъийида. Ич1и хъанвай гъаят гила

гъаданди я. Лулуди девран гъалзава. Лап рикливай, куз-куз къакъара язава ада.

И лулу майдандиз экъечизавай декъикъайрилай агъур вахт мад Пемпешаз авач. Ахварин чил акъалтнавай вилер са гужбаладалди ачухиз, ам адаз къанлу душмандиз хъиз килигда. Адан гъаргъаррин, къакърадин ванер галукъайла, кицлиз вичин къилел, гъана са беде ккларар ичлирай хъиз жезвай. Ихътин азаб гъикъван эхин. Эхирки - эхир и ван кицли вичиз сугъул тирла, яргъи йифериз члугвазвай ав туш. Гъикъван хъсан я, клуфни цавузна михъи гъава члугваз, вилерни вацрал алклана яргъалди сес члугваз къув ягъун. Ам лап риклий акъатзавай къув я эхир, япар денгзавай, келле чуклурзавай къакъара туш. Вични гъар йикъан гъа са вахтунда.

Са легъзеда Пемпешаз къарагъна фена лулудин ракъини кана маж экъечизавай гъа къецлил а къаскъанриз клас гуз клан жедай. Амма кларабрани кваз гъатнавай юргъунвили адав гъич юзадай мажал вугудачир. Чимивили Пемпешан бедендикай литзавай.

Аламатдин верч я и лулу. Чидач аллагъдини ам вуч лагъана халкъ авунатла. Ажугъ атайла Пемпеш адал тепилмишни жедай. Къурхуярни гана, ам гъаятрай чукурини чалишмишвал авунай. Лулудиз Пемпеш саймиш авайни къван. Ажугъдив ацлана кицли вичел атайла. лулу "къугъна" гъа алайвал лурпна ацукъдай. Гуя-, Пемпешаз "Ваз вуч клантлани гъам ая. Жуваз кламай къван элукъ, кицли", лугъузвай. Пемпеш адал чарх ягъиз элкъвез элукъни авунай, хкаж жез пацарни чилел гъалчизни хъана, адан вилик акъвазна гъургъуар ийиз кларер къалуриз чилни пацаралди чухвадай, амма залумдин къуш алай чкадила гъич са чларни юзадачир. Адаз чидаиди анжах са къугъ авун я.

Пемпеша агъурдиз нефес акъадарзава: яраб, манидал илигна икъван яваш еришралди физвай верч, гъаятдин вини къилиз мус акъатдатла?

Са патахъи и вечрекай Пемпешан рикли архайин я. Вучиз лагъайтла, ам масадбур хъиз бидрягъ туш. Гъаятда гъикъван къекъвейтлани, ада Пемпешан хвахваз гъич вил къванни ядач. Са жуъжедини кваз звериз-звериз атана адавай твар вахчуна, вичиз неда. Акатай гъи жуъже клек хъайитлани, хкадарна адан клула акъахда. Йикъа виш клек вичин клулаз акъахиз эвичлайтлани, са къайгъуни авайди туш. Анжах вичин жагъадиз клуф гудайла, къугъда, агаж хъана гъа алайвал ацукъда. Ахпани мад вичин мугъаматрал илигна рехъ давамар хъийида. Гзаф къулай шейъ я и лулу жуъже клекер патал. Са гъалдин цицлибрини кваз и лулудиз чпивай жедай къван жунгавдинбур ийида, атана гъа клуфукай твар къакъудда. Амма жендекдал гъалтайла, вич са гъундушька къванди я. Куьквилай къецлил къаскъанрай ягълу, маж экъечлиз жеда. Гъамишанда адахъ ягълудин пис ни галаз жеда. Чидач иесийри адакай вучзавайди ятла?!

Пагъ, Пемпешан бахтуни гъана. Гена са геренда лулудин къакъара аталана, кицлин мефтлерани секинвал гъатна, келледа бедредакъ къванер ичлирзавай ван амач. Верчни гъаятдин юкъвал агаж хъана ацукънава. Амма кисун гзаф яргъалди фенач, ацукъай чкадила къарагъай лулудин кланикай кака хкатна, ахпа ам гъавалу яз къакърадин ван гъаятрал акъалдарна къекъвез башламиш хъувуна. Эхъ, лулу гъахътин верч я. Гъаятдин юкъвал какани хана, мугъаматрал илигни хъийиз, вичин рехъни давамар хъийизва. Гила, къена Пемпеш япай акъатна.

Ихътин легъзейра хиялриз рагъметлу Тамум къведай. Лулудин къакъради зегъле

тухванвай ам , айвандин пенжердай кьил акъудна гъятдиз килигдай. Аси хъанвай лулудиз сеперар гудай.

- Агъ вунни кый, ви ванни! Вакай чаз билбил хъанани?! Садра а гъятдай квахъ!

Лулудиз вичин мугъаматрин гъиляй, Тамуман экъуьгъунрин ван къвезвайни къван. Тамумни рахаз-рахаз айвандикай эвична гъятдиз къведай.

Гъятдин юкъвал аламай какани вахчуна лулудиз чинар чурдай:

- Къизилдин какаяр хадай верчерални ви кар алач, кыйиди! Магъледални кваз ван акъалдарна. И юрдара ваз мад кака хадай чка амачир, гъа и гъятдин юкъ види я!

Лулуди Тамуман вилик акъвазна, са куйникайни хабар авачирда хъиз, тугъуьнай гъак гъургъурарзава.

- Гъан, гъабурукай ягъа, гъабурукай. Гъа мандихъ вил галаз, рик акъатзавай, - нарази яз гъарайдай къариди. - Вичин чин аку? Вичин жуьре гъихътинди ятла аку?! Тахсарадиз фий! Киш! Киишш!

Дуьньядикай бейхабар тир лулу ада эхирни къуна салаз гадардай. И верч Тамуман амай верчериз са клусни ухшар туш. Яраб ам адаз гъинай атанатла?!

Тамум рагъметдиз фейидалай къулухъ и гъятарни, девранни кваз михъиз лулудиз хъанва. Ам анай чкурдай са касни амач. Вагъабаз, клантла къавал далдамар гатурай, са гафар я . Залум вичре къакъра яна гъа, яна. Мад Пемпешахъ келле амуькнач.

Эхирни верч кисна. Ам уьзуьагъдаказ гъятдин юкъвал, гъа рувадал ракъиник ацукъна. Къакъра ядай къван, аквадай гъалда, галатнава ам . Пемпешаз серин шагъвар галукъайла къезил хъана. Пемпешан зигъиндизни алатна фенвай уьмуьрдай, са гъихътин ятлани легъзе, яваш-яваш, ама мукъуфдивди гъахъзава. Адаз чилин лап дерин къатарай са уьтери гъааррр-гъаарррдин ван къвезва. А сес къвердавай чиликай винел экъечлазавайди хъиз, кицлин бейнидани аста-аста гужлу жезва. Са акъван вахт алатнач, а ванцив Пемпешан келле ацлузва, ада гъайвандин мефтлер тухузва. Ам рагъ алцифнавай айвандикай са мус ятлани сад хъиз гъятриз чиклиз хъайи, чхрадин ван я. Саки гъар юкъуз Тамума аник ацукъна чхрадал гъалар ийидай. Пемпешни а сесиник, вичин мурмуррик ахвариз физвай кац хъиз, акваз-акваз суьт жедай. Ингъе и лал къенвай береда, элкъвена хтай феи уьмуьр хъиз, ам адан зегъемвиле цлана физвай зигъинда эхвез жезва. А ванци Пемпеш, гъа вилик йисара хъиз, элкъвез-элкъвез ахварин хиялрин элгендиз чулгувазва.

11

Чпиз ни вуч клантлани лугъурай, амма и Тамум са къариба хесетрин, са жуьредин инсан я. Белки ам къуьзуь хъайилахъди гъахътинди хъана жеди... Нянихъди ам къапудал экъечлнава. Са гъилни эчлез яна, вичин ацлай беден эчлязава. Налугъуди и дуьньядал садазни такур аламат, гъадаз акуна, тахъай клвалах, гъадаз хъана. Наразивилелди кьил галтадиз, жуклумрив къаз вичин хъуькъвер акъажзава. Мурмурар ийиз метлериз чангар вегъезва.

- Зи варцел къван гьалчна фида ман, ламрахва! - сес са артух акъатзавач, туътера бамиш жезва. - Уьфтер агалдариз фида ман, кепеюгъли! Гьа ви гьил къурурай, ламрахва! Ви п1узарар кук1урай, кепеюгъли!

Тамума низ экъуьгъунар ийизват1а чидач, я ада са касдин т1варни къзвач. Анжах Байраман к1валерихъ элкъвена гъуд юзуриз, зарбар гузва. Алукънавай зегъемвилин лал къини гуя адан ван бамишарзава, гьикъван векъивал гуз алахъзавайт1ани ам са артух к1евиз акъатзавачир.

- Уьфтер агалдариз чун жунгаврик квани?! Ина къехпеяр авани?! Ви гьа мез ат1уй!

Айвандик ацукънавай чкадал ахвариз физ-тефиз амай Тамуман къилиз къе ништа вуч фикир атанат1а, ада вуч хиялар авунат1а. Къе адан к1вач гьи жиндал алукънат1а чидач, Тамум лап терхеба хъанва. Ништа Байрама Пемп1ешахъ къил къурди гьи вахт, гьи йис ят1а. Амма адан угъраш амалри къе Тамуман дердера ц1ай акъурнава. Бес гила Байрамаз вичин рик1е к1ват1 хъанвай экъуьгъунар тавуна, адавай акъвазиз жедани? Гьелбетда, ваъ.

Ацукънавай чкадал Байраман алчахвилер рик1ел хкиз феи уьмуърда къекъез хъайи къаридин рик1и гъуч1 къачуна. Лугъудай гафарни гъазурна, ам ац1урай патрум хъиз, чпин варарал экъеч1нава.

- Низ къивер гузва, алчах?! Къехпеяр ават1а, куь к1вале ава! Угърияр ават1а, куь к1вале ава! - гила Тамуман ванни авайдалай ачух хъанва. Сес атанваз акурла, адак агъарар ийидай ашкъи генани акатна, капун юкъ гъуталди гатаз башламишна:

- Итимрин арада бармак алаз акъваздай кас куь к1вале авайди туш! Алчах угърашар! Заз ваъ, шегъерда авай жуван рушаз къивер це! Физвалда-е-ее, физвалда! Гадайрин хъуьч1ерикай къаз. К1елзавалда ада! Са куьруь, са гуьт1уь турба тумал акъалжна, къец1ил ютурар къалуриз, экъисна тумар галтадиз къекъуьрай. Уьфтер, ахпа захъ агалдарзава! Гьахътин чкаяр я ада к1елзавайбур! Зи варарал къванер гьалчмир, алчах, гьадан иесивал ая!

Тамум лап аси хъанва. Къапарай акъатнава. Адан ван галукъайла, гьатта к1вале ял ягъиз къатканвай Вагъабни теспача кваз айвандик акъатна. Адани вичин къил къалур тавуна, аникай папаз гъарайзава:

- Я къари! Ви мез ат1уй! И рагъдан алукъзавай береда, вун вуч лугъуз къапудал экъеч1нава! Анлай квахъ! Хтана жуван к1вале ацукъ!

Ихътин вахтара Вагъабан рик1и еке къулайсузвал гьиссдай. Утанмиш жедай адаз. Нянихъ суьруьяр хуькведайла, кимел гьи чин алаз экъеч1да. Байрам туьш хъайит1а, адаз гьи мецелай салам гуда. Къуни-къунши хъайила, арада салам-калам къванни амукъун лазим я эхир. Бес Байрам Пемп1ешан тай я лугъуз, жувани адахъ галаз къил къуна жедани. "Папа зал куьчедиз экъеч1дай чин тазвач. Руьгъ фенва къаридин", - фикирна ада.

Амма югъди к1вале ацукъна, вичи вич ажугъдив къурмишнавай Тамумаз къужадин ван къезвайни. Капун юкъвал гъуд илигиз, ада Байраман к1вал-югъ кук1варзава, куьткъунзава. Рекъин а пата, къаншарда авай Байраман к1валерин сая, рагуьл цлан юкъвалай буьркъуь вил хъиз килигзавай са дак1ардихъ элкъвена, сеперарзава. Генани Байраман хзанрикай я къапудал, я пенжердиз

экъеч1ай кас хъанач, тахъайт1а, и магъледа са йикъ-шуван тун Тамуман къаст тир.

Вичин вагътедай тефизвай паб акурла, Вагъабак мадни хъел акатна:

- Залумдин руш, за ваз анлай квахъ лагъана! Вин адан веледрив вуч гва!
Инлай зун эвич1айт1а, ви чандин язух я! А къапудилай квахъ!

Тамум са къадар кисна акъвазна, ахпа ламралай аватайди хъиз, гватнавай еришралди гъаятдиз хтана. Тамумахъ къил къадай кас хъанач. Гида бес къариди вичин гъуч1 къачунвай рик1 гъик1 секинрай. Адаз вуч авурай?! Вагъабаз къванни къве гаф лугъун тавна жеча эхир.

- Вакай итим хъана вучда?! К1вале хвена вучда?! - гъуд юзуриз Вагъабаз вижевай зарбар гузва. - Уьфт1ер-къивер чахъ агалдариз, вун, лагъайт1а, к1вале ацукънава.

Амай крар гъич, и уьфт1ер агалдарна лагъайла, Тамумак ц1ай акатзава. Гъа кар адавай эхиз жезвач. Велерни чич1екар хъиз акъатна, къужадиз гъарайзава:

- Мукъвара уьфт1ер ваъ, къванни кваз гуда чаз! Хуьряйни кваз чун тергда! Жув ацукъа к1вале, Аллагъди гайит1а, вич фронтавик я лугъуз къекъвезва. Баркаванди, суварриз хурал медаларни алк1урда! Гъа урдинар, медалар вин къиле акъуй! Пая! Вин жендек заз к1андай, а Байраман писпис за цавуз акъуддай хъи, акъуддай!

- Види къал акъудун я хъи? - Вагъаб айвандин пенжердай къил акъудна вичиз гъутар юзуриз гъаятда къекъвезвай Тамумаз тажуб яз килигзава. - Э-еля-яссс зи япалай, Т1епси!, - лагъана ам элкъвена к1вализ хъфена. "Кими хъанва къари, терхеба хъанва. Пиян ят1а чидач".

Гъуьлуьни вичиз яб тагайла, Тамум дуьньядикай нарази яз, рахаз-рахаз салаз физва. И бере, вуч ят1ани, Тамум патал нясинал элянавайди хъана. Садани ам кваз къазвач. Гъич вун раханани киц1 раханани лагъай кас авач. Рик1ин къарай ат1анва. Иви къиж-къиж къачуна ргъава. Тамумаз вичик квай хъел вахчудай кас жагъизвач. Салаз физвай рекъел лулу верч гъалтна. Тамумаз адакайни хъел авачиз туш. Адан къакърайри югъди зегълеяр тухвайди бесрай. Легъеда Тамум, жегъилвал рик1ел хтайди хъиз, тик акъвазна, ахпа са к1вачик рум кутуна, лулудин тумуна са къуьл эцяна: "Уфт!" Вечряй биши къугъ акъатна ва ам и пад- а пад гъалчзавай еришралди Тамуман виликай къерехдиз экъеч1на. И карди къаридин рик1из вижевай къезилвал гана. Амай дертни алудиз, амай югъни акъудиз ам салара къекъвезва.

Яргъай аквазвай къакъан тепейрихъ аватзавай ракъинин нурад чапрасдиз кватиз, дуьм-дуьз атана адан пеле гъатзава. Абур вилера акъаз Тамумавай къил бегъемвилелди хкажиз жезвач. Адаз вичин терхебан еришарни ракъинивай хъиз ава. Бедендизни т1уьрукъуьм гъекъ акъатна, шкъакъдал хъиз перемар алк1извай ам, гъа лулу верч хъиз и пад-а пад гъалчиз камар къачуз салан агъа къилизди физва. Рик1е са мурадни авачир Тамум вичин чиниз къизгъин нурад чук1урзавай ракъиникай нарази я. Ада инжиклувилелди ара-ара пелел кап эцигзава. Тамумаз рагъ фад к1унт1ахъ чуьнуьх хъана к1анзава.

Къе Пемп1ешазни адан гъалар хъсан яз аквазвач. Маса кар-кеспиди киц1изни амач, амни гида михъиз серинвал гъатнавай гъаятда, Тамуман куьгъне

т1анурдихъ ферикъатдиз ацукъна, чинеба ахтармишзавайди хъиз, Тамумаз килигзава. Яраб иесиди мад вуч уюн акъудат1а? Эгер къапудилай виниз Байрам физвайт1а, иесидик икъван хъел хъунин гъавурда амни акъадай. И вахтунда Пемп1ешни къерехда акъваздачир, адал тепилмиш жез вараралди звердай. Амма куъчени ич1и я, Байраман к1валин пенжердани аквазвай кас авач. Тамум лагъайт1а, шарагар къейи сев хъиз, мурмурар ийиз, сала къекъевезва. Гъаваллу хъана ам. Пемп1еша гъиссзава, и крар хийирдихъди туш. Тамуман амалри адан рик1е дарихвал твазва. Пемп1ешаз хуърелай ван фидайвал ав ч1угваз к1анзава.

Рагъни михъиз туъхуънна. Адакай инжиклу тир Тамумаз, алукубай серинвилени дад ганач. Вучиз ят1ани адан рик1е гъамлувл гъатна. Адаз ак1 тир хъи, налугъуди, хуърел михъиз к1ек ацукъна, генани лал къена. Къарагънавай серин тир шагъвардин сефил кушкушди, лал къин вучиз ят1ани гзаф артухарзава. Няниз къвердавай мукъва жезвай и береда хуър, дерин тир дегънедиз аватай къван хъиз. серинвиле, секинвиле батмиш жезва. Куъчейра инсанрин гъерекатар гзаф хъанват1ани, Тамумаз абур гъакъкъатдивай къакъатнавайбур хъиз ава. И декъикъада япарихъ галукъзавай гъар са сесини виширишди, кушкушдини кваз, вучиз ят1ани, къет1ендаказ ванда, къет1ен метлеб къачуда. Тамумани вич и береда ак1 гъиссзава хъи, на хиялда, ам нуьк1вери манияр язавай, яр-емиш битмиш жезвай вичин хсуси сала ваъ, са тийижири къариблукъда, сурара къекъевезва. Адаз ак1 я хъи, са мус ят1ани гумрагъ тир хуъре, гила сурара хъиз лал къенва. Эхиримжи вахтара и гъисс гъамишалугъ яз адан рик1ин амадаг хъанава. Тамумаз и декъикъаяр гъакъван сирлу я. Гъатнавай и лал къини адан рик1ик архайинвал ваъ, гъалаба кутава. Мишекъат лал къин, адан дарискъалвал къаридин зигъиндал шкъакъ хъиз дат1ана алк1анва, Тамум ялгъузвили дарихмишзава. Тамум дуъньяддикай нарази я. Ам маса са себени авачиз гъак1 ажугъламиш жезва...

Ракъинин эхиримжи нурар агъадай винел цавуз, дагъдин кук1ушризи яна. Нянин серин шагъварди Вагъабан сала авай къери тарарик перишан, яваш сес кутуна. Тамумаз ак1 я хъи, ракъинин чарх чапрас нурарикай хкатзавай дагъдин гуъзел мензерияр ц1уътхуъниз са гъиниз ят1ани физва. Адан вилерихъай катзава, ва ахпа са гъина ят1ани лап яргъа хъенризи, къаралтуйризи элкъевезва. Гъа ик1 са къадар вахт фида, ахпа нуьк1вер тарара чуънуъх жеда, цавузни са уътери экв гуз сифте гъедни экъеч1да. Тамумаз абуруз виридаз: хуъруъзни, нуьк1веризни, гъетеризни, гъатта салан агъа къиле битмиш жезвай памадурризни кваз, "Зун Тамум я е-ее! Тамум! "лагъана гъарагъиз к1ан жеда, хуруз гъуд ядай къаст аваз.

Вахт алатна физва. Гъедни къвез-къвез хци экв гуз цавун юкъваз акъатзава. Нуьк1верни чпин мукара динж жезва. Хуъре атана йиф гъатзава. Тамум лагъайт1а, рик1е авай къаст къилиз акъат тавуна гъак1 амукъзава.

Ажугъни жуъреба-жуъре гъиссерин гъуруш рик1е авай Тамумаз, вич салан агъа къилиз гъик1 акъатнат1ани чир хъанач. Ана ам вичи битмишарзавай памадуррин т1унарал расалмиш хъана. Дат1ана гъил гваз ийизвай т1унара памадуррин кулар акъван фарашзавай хъи, абур акурла, Тамуман ажугъди къунвай чинал са эйбежер хъвер акъалтна. Къацу куларин арайра куърс хъана, кагърабаяр хъиз инал-анал куьк1венвай памадурри, гъатта сивизни кваз ц1аран яд гъизвай, Тамума абурухъ еке зегъмет ч1угуна, гъатта рукварни кваз капалай ийиз хъана.

Т1унарик квай бегъер акурла, ам аламат акурди хъиз акъваз хъана. Ам къару я. Гъа са вахтунда адан рик1ик чинеба хъиз

шаклувални акатзава: икван гуъзел памадуррал темягъ тефена жеч, абур чуьнуьх тавуна жеч. Къариди мукъуфдивди чиле вил экъуързава: белки гелер ама жеди.

Легъзеда Тамуман гъиссер дегиш хъана. Адан п1узаррал гила милаим хъвер къугъвана. Элкъвей чинизни бегъем дигмиш тахъанвай памадурдин ранг яна. Бегъерди адак гъевес кутуна. Гъиле авай цуърцини, са вуж ят1ани ягъзавайди хъиз, терсвилелди къуна юзуриз ада асантдиз камар къачуна. Лулу вечре хъиз и пад- а пад гъалчиз, булушкадин гъяркъуь ценерни памадуррин куларикай галч1уриз, ам т1унарин лап юкъваз гъахъна. На хиялда, адаз ина угъри акуна, ада угъри гъа чкадал къуна. Вични гъа и памадуррин куларин арада чуьнуьх хъанвай угъри. Ац1ай беден кубутдаказ алгъурна, са гъилни мет1е ак1урна, заландиз нефес къачуз ам дикъетдивди куларин арадиз тамашзава. Гъиле авай цуьцуьналди пешер инихъ-анихъ ийизва. Нефесни кваз къуна тамашзава ам . Ик1 акъвазиз гъикъван четин тирт1ани, чиниз азабди яр акъуднавайт1ани, Тамумаз виниз хкаж хъана регъятвал къачудай мажал авач. Акъвазвай шейини адан вири фикир вичелди желбнава. Адаз килигзавай къаридин ц1ранвай вилера шадвилдин нулар къугъвазва, гъатта, адан чантаяр хъиз куърс хъанвай хъуькъверални кваз мягътелвилдин хъвер акъалтнава. Ваъ, къариди угъридив ваъ, памадурриз хъверзава. Памадурни памадур я гъа, лап тамашдай зат1 я. Ривер- ривер хъана, таза аялдин къил къван сад кулуник квазва. Къвердавай къизгъин жезвай ц1у хъиз, адани Тамумаз акваз-акваз яр къачузва. Бес ихътин зат1 акурла, адал темягъ тефена гъик1 акъвазиз жеда.

Тамума са къадар вахтунда гъа авайвал акъвазна, и памадурдин къадар-къисметдикай фагъум-фикирна: ик1 туна виже къведач, ам са менсебуздан гъиле гъатта. Чир хъайит1а, акурт1а, чуьнуьх тавуна тадач. Чарадаз жедалди, ам жува т1уьрт1а хъсан я. Къаридин темягъ фена...

Ада астадаказ памадурдин к1аник кап кутуна, къил хкажна ина-ана вил экъуърна аквазвай кас-мас ава жал. Тамумазни и памадур чуьнуьхиз к1ан хъана. Ваъ, патарив гвай кас авач. Вагъабни к1вале ацукъна телевизордиз тамашзавай хътинди я. Амма вучиз ят1ани, къаридин гъил акъваз хъана. Ваъ, и памадур акваз-акваз ч1ехи жезва, ам Тамуман капал агакъзамач. Хиялри тухвана адал вилер алк1анваз акъваз хъанва Тамум. Гуя, адан гъилел вичи битмишарай памадур ваъ, са багъа, вични гзаф назик шейъ ала. Са бубат хъайит1ани мукъаятвал квахъна, т1уб тегъерсуз галукъайт1а, ам бомба хъиз хъиткъинда, ахпа Тамум куьн иеси жеда. Кич1е я Тамумаз, нефесни кваз гзаф мукъаятдаказ къачузва. Адаз угъривал ийиз к1ан хъанач. Адан рик1ай ам ат1удай къимиш атанач, памадурдин к1аникай гъил хкудна. Ахпа Байрам хътин буьндуьгъуррин вилерикай чуьнуьхун патал, ада паркълудин еке са пеш ат1ана, адалди памадур к1евирна.

Гзаф к1валах къиле тухвана Тамума, и памадурдин гъахъ-гъисабдалди бегъем галат хъана ам. Гацумар хъанвай юкъ винизна юкъва гъил ак1урна къулухъди ак1аж жез ч1удгунар авуна. И легъзеда адан япарихъ салан к1ан тирвалди, сеткадин патавай физвай цин хулан ван галукъна. Экуьнахъ фад, югъ серинзамаз, адани Вагъаба салаз яд ганай. Афниярни пахлаяр дигайла, рагъ къизгъин хъуниз килигна, абур к1валах акъвазаруниз мажбур хъанай. Памадурар яд тагана амукънай. Гила и кар рик1ел хтайла, Тамума абуруз яд гун къет1на. Бес а еке памадур цихъ гъарарат яз гъик1 тан?! Къаридин рик1ай ам акъатдач, йифиз ахварайни адаз а памадур аквада.

Тамуман нефес къалин хъана. Ада ина-ана вил экъуърна: керки гъинват1а? Яраб чуьнуьхна жал? Байрам хътин угърашди, Вагъабан салара шейъ тазвани. Тахсара Пемп1ешаз угъри акуначни?"Кенефдин къил квахъна Тамуман: "Бес пакамаз и

т1унарин кылихъ эцигайди гьиниз фена?"сал тирвал вил экъурзава ада. Ламрахва Байрама чуьнуьхнат1а, гьам я эхир чарабурун салариз темягъар ийизвайди, жугъунрихъай, сеткайрин арайрай чинеба килигиз, ахтармишунар ийизвайди. Агъа ч1ехи памадурдизни гъа кепеюгълидин темягъар авачиз туш, акурт1а, гъасятда чуьнуьхна гъаз фида. Аллагъдиз шукур, Тамума хъсан карна, ам паркълудин пеш гъална к1евирна. Рик1 къекъезва къаридин.

Эхирни Тамуман вилер ичин таран пунайгъуз куърснавай керкидал расалмиш хъана. Экуьнахъ к1вализ хъфидайла, ада ам вичи таракай куърсарайди рик1елай алатнавай. Къуьзуь хъанва Тамум, рик1ел аламукъзавач. Ахпа рик1 гъихътин фикирри т1ушуннат1а аку, хиялар гъинрай гъиниз къекъевнат1а аку... Ик1ни жеда къван.

Тамума керки къачуна, гила вич вичелай нарази яз, мурмурар ийиз-ийиз салан къерехдиз, хулалди фена. Виняйгъуз сеткадин к1ан тирвал физвай цин рехъ ат1ана, ада ам вичин бустандиз къевзвай хула туна. Ахпа циз рехъ ачухариз, хвал михъиз-михъиз ам памадуррин т1унарин патав хтана. Керкидин тумни хурук кутуна, т1унариз килигиз гуьзчивал тухузва.

Югъди рагъ фена ифенвай чил цихъ къарих яз патар хъана хъиткъинна акъвазнава. Чили къанихвилелди яд фит1инзава. Сифтедай зарб кваз атай яд чилин хъиткъерра квахъзава, ахпа чилик къеж акатиз, са арадилай къалу каф къилел алаз яваш—яваш пайда хъжезва. Гъа ик1 т1унан агъа къилиз яд агакъдалди хейлин вахт физва. На хиялда, Тамума еке бустан дигизва, ам гъакъван карчивилелди к1евелай яд гунал машгъул хъанва. Адаз ак1 я хьи, яд памадуррин дувулрик хк1унмазни, абур ял кутазвайбур хъиз гъасятда дак1вазва, абурун ярувални артух жезва. Гуя Тамума цихъ гъарарат яз амай дуьньядин къарихвал рекъизва, гъакъван къадирлувилелди ам яд гузвай гъар са кулуниз килигиз яргъалди акъвазнава, яд бес къадар ганани, ганачни гъам чирзава.

Амма, гъайиф, адан и хуш легъзе яргъалди фенач. Ада инал-анал ярх хъанвай памадуррин кулар къат1ана. Абурукай са шумуд хунни авунва. Тамум сифте мягътел хъана: дегъне гъикъван къекъевенат1ани адаз угъридин гелер жагъаначир, амма гила... Къаридин рик1яй гъарай акъатна: угъридин гелер жагъана. Агъ киц1ин хва угъраш! Вун Тамумаз вахтунда аку. Ихътин гуьзел памадурар жен, ик1 варани-зара ийин. Тамумаз чизвай эхир Байраман т1ул. Ада а кепеюгълидиз гъавайда къаргъишар авунвайни къван?! А шейт1анди акуна-такуна чина авай вил акъудна тухуда Чина авай рангар ат1ана, гъилий, керкини акъатна амукънава Тамум. Тухвайди тухуни авурай, бес, я к1вал ч1ур хъайиданди, амай памадурриз ихътин баст-къаст ийидани?! Тамумавай акъвазиз жезмач, хъилен фул акатна к1вачелай къилелди зурзазва. Теспачавилелди т1унарин кылихъ гъазурнавай т1валарин къат1ар къачуна, абур ярх хъанвай кулара ак1уриз кулар къарагъриз а т1валарин къат1арал кут1униз башламишна. Яраб и къунши Абасан папаз - Наргизаз хъайит1ани и сала гъахъай гъарамзада акунач жал. Къариди Абасан к1валерилай, гъятрилайни вил аладарна. Анални байкъуш ацукънава, са ван- сесни авачиз секин я, гила вуна нивай хабар къан.

Кулар кут1унал машгъул хъанвай Тамуман тажубвал артух жезва. Аламатдин кардин шагъид жезва адакай. Кулар ярх хъанват1ани, памадурар тухванвай чка аквазвач. Гъинвачт1ани са зигъин курдин к1валах я, я зазни, я вазни тахъуй лагъана, ламрахвади, гъак1 к1ур ганва. Я туш, салаз къевзвай Тамумакай к1илч1е хъана, бегъемвилелди къаст къилиз акъудиз тахъана, катна. Гзаф угърашар авай хуьр я и хуьр. И хуьруьнбурай Тамумаз акур-такурди амач.

Жуьреба-жуьре фикирив кьил ацлана кваллахзавай Тамумавай дехъне вич ина кьекъведайла памадуррин кулар вичин булушкадин ценерик акатиз, галчур жез ярх хьайиди, саклани кьатлуз жезвач. Рикл чкадал алачир ада, гьакл, нагьакьа вичин кьил тла ийизва. "Инсанрин члурувал, пехилвал вуча! Вагьабан сала ихьтин памадурар битмиш хьун садавайни эхи ийиз жезмач, вири кьваларайни кваз акьатзава!" - мурмурар ийиз са низ ятлани сеперар гузва ада. Ярх хьанвай вири кулар кутлунна дуьзарайдалай кьулухъ, ам тлунарай экъечлна сеткадин кланера кьекъвезва. Салаз гьахьай угъраш гьинлай атанатла чир тавуртла, Тамум мад паб туш хьи. Гьиле авай тлвалуналди сеткадин клан тирвал хкаж хьанвай вергер инихъ-анихъ ийиз арайриз килигзава: гел-затл амукуун лазим я эхир. Ахпа ада и кьакьан буй ганвай вергерал тлвалунин кьатл илигиз, абур кукларзава. Са герендилай ам кардал акьван машгьул хьана хьи, гьатта адан кьил тлушунзавай фикирар гьарма санихъ чклана. На хиялда, Тамуман памадурриз басрух авурбур гьа и вергер я, лаш илигна абур гатазва. Кьастуналди кукларзава. Хьел гьабурулай вахчузва.

Гзаф зегьмет алай кваллах я и вергер икл лашуналди кукларун. А лаш галукуьайла, кьудур вергери ахьтин туьнт ниэр акьудзава хьи, гьатта абуралай чклизвай финерни кваз кьаридиз нефесдихъ галаз вичин жигерриз феи хьиз жезва, нефес кьалин хьана хуру дар жезва. Тамума вичиз агьургъа акьатай хьиз гьиссзава. Ара-ара гьилихъ галукуьиз вергедини кайила, гуьгьуьлар михьиз члуру хьана, ада рикляй Вагьабаз экьуьгъзава: "Са куьникни квай кас туш. И вергерихъ кьванни дергес гелягъиз хьанач. Югъди ксунилай маса пеше адаз чизмач." Гуьулуькай наразивал ийиз вич-вичик рахазвай кьаридиз салан вини кьилиз гьикл агакьнатлани чир хьанач. Амма, элкьвена кьулухъ килигайла, ам вичин клвахдилаи рази хьана, ярх тахьай са верг клвачел тунвач. Вергедин туьнт ниэрини ам бегьем гьелекнава. Гьелек хьана, заландиз каш ягъзава, туьтер кузва. Гила хьайитлани са живи ял акьадар тавуна жедач. Яд акатна гацумар хьанвай клвачеризни регьятвал хьуй. Тамум патав гвай чуьхвер таран пуназ далу яна цуквал ацукьна. Алукуьнавай и архайин декьикьада ада вичин беден гьикл ифенватла, рикли гьикл фад-фад клвалахзаватла хьсандиз гьиссзава. Эхъ, Тамуман рикл яваш-яваш кьайдадик акатзава, бедендизни регьят жезва. Ферикьатвал алукуьнавай и декьикьада, Тамумаз яд физвай хула лапатка экьуьрай хьтин са ван атана, ахпа адаз са вуж ятлани тади кваз агъа салан риклинай экъечлна катлай хьиз хьана. А гьвечли риклини са жуьредин ванни авунай эхир. Яраб вилерикай карагна жал? "Яд атланвайди я! - шакна Тамума. Ам денбеден клвачел акьалтна. Са гьилелди аватиз са клам-шам амай, фитени дуьзриз-дуьзриз Тамума хвал галайнихъди гьерекатзава. Хулан патав кьаридиз акур кас хьанач, амма салахьай яд гьакьикьатдани атланва. Яраб и гьарамзада вуж хьуй: Тамум клвачин тупларал хкаж хьана сеткадал са бубат алгъана хьиз виняй агъуз рекьиз килигна. Салай а рекьиз экъечлдай риклинилай са вад- ругуд камунин яргъа, хьипини кьацу рангунин, метлерал кьван куьруь читинин булушка алай, ацлай азалтай са дишегьли уьзуьагъдаказ хьфизва.

-Я дубуц! - гьарай акьатна Тамумай. - Бубадикай вак хьайиди, зун инай кьведалди гьанал акьваза кван!

Тамума салан агъа кьиле авай ракларалди зверна. Анай рекьиз экъечнамазни, ада а дишегьлидал гьужумна.

- Зи салахьай яд атлуда ман на, ваклан руш! Зи памадурар барбатла ман на?! Вун залай артух бубадин руш яни? Кепеюгьлидин паб!

- Я дили паб, - лугьузва хуьруьн агъа кьиле яшамеш жезвай Гевриза, ам

вичел ц1ай сивеллаз къвезвай тегьер акурла. - Вуна сифте я вуч , я вуч туш
завай хабар яхъ. Вун дили паб хъиз гъиниз физва.

-Дилини хъуй вун, кичини, кепеюгълидин кач! Хуъруън агъа къиляй атана зи
салахъ галай яд ат1ана хъфида ман вун! Вун гъакъван гъунарбаши яни?!
Инсанар саймиш амачни?! Къийи дубуц! - къенин югъди рик1е к1ват1 хъайи
ажугъ вири санлай Тамуман чандиз, чиниз агъургъа хъиз чк1ана. Ам бомба хъиз
хъиткъинна.

Тевриз сифте тажуб хъана, ахпа Тамуман гъайбатвал, вичиз гузвай
зурар-зарбар акурла амни лап туънт хъана.

- Кепеюгъли вунни я, ви бубани! Им вуч лугъуз зи вилик экъеч1нава! Гъикана,
къей къуъзуъ къускъус, вун булахдин сиве ава лугъуз, амайбур цихъ
къурурдани?! Амайбурун пай булахдин цик квачни?!

- Ваз зи памадурар акунани е-е! Акунани! Алчах дубуц! Абуруз яд к1амаз, са
ст1ални за масадаз гудач! Ван хъанани варз?! И булахдин сиве авай зун амаз,
хуъруън агъа къиле авай вуна яд гудани бес! - Тамума зиреквална, вичин
агъур беден гъалчиз вахчуз сеткадин к1аниз, хулал гъерекатна, кескиндиз
алгъана къалчахар цавуз яна къве гъилни хула туна. Теспачавилелди ана авай
къар инихъ-анихъ авуна цин сив к1евирна, ам вичин салахъ агалдар хъувуна.
Тевриза са гъилелди алгъанвай Тамум къалуриз, ам къилелди юзуриз лугъузва:

- Вун садра жуваз килиг, е-ейй! Заз дубуцар ягъзавайди аку! Вун залай
шук1уъ нац1 хътинди яни?! Ви эхир пуч хъуй! Садра вичин чин аку, гъи
менсебдинди ят1а?! Къей чанта къифрен хъуъкъвкер алай, угъраш!

Мад Тевризни акъвазнач. Адани лапаткадалди сеткадин к1ан эгъуъниз, руквар
хвал къеч1язавай Тамуман гъилерал вегъизва. Гаф уъткъем дешегъли я
Тевризни, садлагъана лапаткадал к1вач илисайла, гъатта чилерни кваз
зурзазва, лапаткадаллаз дагълар хътин къаябар Тамуман гъилерал гадарзава.
Аман ат1узва Тамуман ада вегъей руквар бацалай ийидай къван. Тевризан
гъунарбашивал акурла, Тамума мадни зиреквалзава, лап руквар цавариз акъудиз
хвал къеч1ягъзава.

- Агъ вин иеси къий, къехпе! - гъа арада Тевризаз сеперарни гузва. - Зун
ваз чанта къиф хъана ман! - мад ихътин гаф Тамума гъик1 эхи ийин. Жегерра
ц1ай акъуна адан:

- Ваз за лагъанай, а хулак къямир! Ви дуван за аквада! Вун исягъда гъа хула
за твада! Вун за инай гъа дубуц зак1амрай, ютуррай патар акъудна, иви
к1вахъиз рахкурда, - хулай руквар акъуддай къван Тамуман аман ат1узва.

-Къехпе вун я, къей т1епси! Элукъа, къей къуъзуъ кач! Мад вахъай
кич1ела рекъизва зун. Садра инилай эляс кван! - вичин ац1ай къалчар
галтадна ада зарбунда Тамуман къвала эцяна. Алгъана к1валахзавай Тамум
татаб хъана, са патахъди чилел ярх хъана.

- Ви эхир пучрай! - гъарай акъатна адай ва гъа алай чкадила вичин гъилер
лекърен къармахар хъиз, патав гвай Тевризан ятурра, къалчахра твазва. Сас- сарал
илисиз адай жук1умар акъудзава. - К1вал ч1ур хъайиди, тум эцяна, зун
къакъалдарда ман на. Гъа и тумар тирни вуна галтадзавайди?! Гила галтадра!
Ма ваз! ма ваз! - цаз хъиз адак кк1изва Тамум.

- Квахъ, къуъзуъ кач! - Тевриза вичин къалчахра ак1урнавай адан гъилерилай
са шумуд лап1аш вегъена, абур алудна. Вич ягъна акурла Тамума еке гъарай

акъатна:

- Ай, гъарай! Зу яна! Я Вагъаб! Ви гъа гъил къурурай, я Аллагъ, - ацукънавай чкадал вич некIягъан хъиз эчIягъиз, цавуз килигиз хур гатазва къариди. Ахпа Тевризиз тIуб юзурна кIевелай гъелягъ къуна:

- Акъваз, акъваз! Вун за кукIвар тавуртIа, зун паб туш, - ам теспача кваз къарагъна ва ада гъелек-фелек хъанваз салан ракIарихъди зверна.

Тевриза вичин кIвалах давамарзава. Чил эгъуьниз къастуналди Вагъабан салан сеткадин кIанни кваз хкудиз, руг вегъез адан салаз яд агалдарзавай хулал са кIунтI къазва: аквада Тамума вучдатIа?! Ара-ара акъвазиз къил хкажиз, гъил туькIуьриз са низ ятIани Вагъабан кIвалер къалуриз лугъузва:

- И тIепсидилай вилик яд агалдарнавайди зун я. За жуваз къве къазма эцигиз кар - кеспи ийизва! И къуьзуь кач ава лугъуз, бес зун пака цлар эцигдай палчух тавуна акъваздани?! Им яд атIана вичин памадуррихъ ахъайна ацукънава! Агъ вун ярагирмиш хъуй! Вун гъа памадурар туьтIуьнмаз къий! Идаз памадурар ава лугъуз, бес чна кIвалер эцигдачни?!

Са акъван вахт фенач, салан юкъвай хъиз, "Ма, ПемпIеш! Ма, ПемпIеш!" - гъарайзавай Тамуман ван акъатна. КицIи вичин зунжур симинай акъудайла, са къадар азадвал гъисснава. Гила иесидиз са артух яб тагуз ам вичиз кIандай рекъерай физ чалишмиш жезва. И таракай а тарак физ абурун пунар къежириз, юргъарихъай ни чIугваз зунжур абура арушзава. Къил акатай патахъди, вичиз хуш ни атай патахъди физва. Зунжурдин къил къунвай Тамумаз хъел гъизва, гагъ-гагъ садлагъана вич къаткъуриз Тамумни вичихъ галаз галчIурзава. Эхирни са гужалди Тамум кицI гваз рекъиз акъатна. ПемпIешаз Тевриз къалуриз буйругъ гузва: "Яхъ, ПемпIеш! Яхъ!"

Тевриз акурла ПемпIеш миxъиз къапарай акъатна. Эгер адаз вич Тамума ихътин чкадал гъизвайди чизвайтIа, кицIи са энгелвални ийидачир. Тепилмиш хъана Тевризалди физва ам. Садлагъана зунжурда акI эцяна хъи, адан къил гъилляй акъат тавуна амукъна. ПемпIешал ихтибарвал алач, эгер зунжур гъилляй акъататIа ада Тевриз са герен кукIварна тада. Тевриз кукIварун Тамуман къаст туш, адаз кIанзавайди, ам, кичIерар гана, инлай квадарун я. КицIин гъайбатлувал акурла, Тамум генани дерибаш жезва:

- Гъан, ПемпIеш, яхъа ам! - буйругъзава, гъа са вахтунда Тевризизни кичIерар гузва. - Вун за гила ви итимдин вилик ивиди риченваз рахкурда, вакIан руш!

Вичи вич цавариз акъудиз хуьрел ван акъалдарнавай ПемпIешан викIегъвал акурла Тамума фикирзава: "Килигда гила а дубуц катдани, катдачни?! Ам акъван викIегъди яни тушни?!" Амма Тевриз катзавач. Налугъуди адаз элуькъиз цавар - чилер чухвазвай Вагъабан гъайбатлу кицI гъич ветIрейни туш. Садра а къанлудин сумрадиз килиг: къизмишвилини цIай чIканвай чинал са угъраш хъверни алкIана акъвазнава. Виляй вил экъисиз гагъ Тамумаз, гагъни вичин чина акъвазнавай кицIиз тамашзава. Чилиз ягънавай кIун хъиз, гъа са чкадик ккIанва. Кисна, кисна Тамумаз лугъузва:

- Агъ вунни къий, гъамни! Вун вуч гваз майдандиз экъечIнава?! Гъам я е-е ви тай! Ваз ярашугъди! Жуван месикни гъам гваз экечI, эхир пуч хъайиди!

И гафари Тамуман кыле лап кӀута вегьейла къван тӀал туна. "Гъа ПемпӀеш!" -гъарайна ада. ЯтӀани залумдин руш катзавач, кӀун я ман чилиз яनावай, кӀун. ПемпӀешани гыкъван эхрай. Зарб кутуна вичи вич зунжурда акӀ кӀевиз эцяна хьи, зунжурдин кыл къунвай Тамумавай вич хуыз хъанач, ам пацарихъди фена. Зунжурни адан гыляй акъатна. ПемпӀеша Тевризал гъужумна.

- Вунни кый, а ви сесни, - гъарайна Тевриза. - Са чакъал ахъайнава зал!

Легъзеда Тевриза вичел гадарай кицӀин къвалак къулу патахъди къве лапатка хъсандиз кукӀурна. Кана ПемпӀеш... Кана. ЦӀур алахъна ПемпӀешалай, ахътин цӀур... Ргаввай яд иличайди хъиз агаж хъана, кӀватӀ хъиз чиле къуьруьгна. Ярх хъайивалди къах хъана амукай Тамум туна, къарагъна катзава. ПемпӀешаз вич гыниздатӀа чизвач. Кыл гакъур патахъди катзава. Зарбунда фена вичин кыл салан ракӀара эцягъзава. Ракни ахъа жезвач. Адакай тӀеквен хкудиз чил эгъуьниз чабалмишзава. Эхирни сузадин анцӀ чӀугваз, зурзунар алахъиз ракӀара далу туна игис хъана анал ацукъна. ТакӀанз-такӀанз, кичӀез-кичӀез Тевриз галай патахъ вил язава. Адаз килигиз жезвач, адак вил хкӀурла, мад лапатка галукайла хъиз къызгъин цӀур акъатзава. Дуйньядихъай вилер чуьнуьхиз кыл чиле твазва.

"ПемпӀеш, вун гыниз!" - гъарайзава адан гуьгъуьниз Тамума чилелай са гужбаладалди къарагъиз. Мягътел я ам, ламралай аватайди хъиз ама. ПемпӀеш ихътин кичӀе чӀут тирди адаз чизвачир. Ахпани кицӀяй акъатзавай гъарай акурла ада фикирна: "Ламран руша, гынвачтӀани, лапатка вегъена адан къвал падначтӀани чидач!" Тамуман чанда кудаь яру истивутда хъиз цӀай гъатна. Иви чӀулав хъана. "Зи кицӀ яна ман на! Ви писпис исятда за гъа сеткадин кӀаниз чукӀурда, къехпе!" - гъарай кылеллаз Тевризал вегъена, адан кылелай фите алудна къве гылини къармахарни чӀарариз сухна. Мад гыкӀ хъанатӀани Тамумаз чидач. Легъзеда адан япарихъ "Вун гыниз, вакӀан руш!" - лагъай ван галукайна, гъа са вахтунда ада вичин хурун кӀентӀина жда хъиз лапаткадин тум акъурдини къатӀана. Мад Тамуман рикӀел затӀни аламукайнач. Са декъикадилаь фикирдал хтайла адаз вич кӀурар цавалди хъана хула авайди акуна. Тамума вичин гыле гъатай Тевризан чарар ахъайзавач, гъа хулай вири къуватдалди акъажзава. Адахъ галаз вични хулаз ярх тахъун патал Тевриза са гыл чиле акӀурна винелди ялзава, муькуь гылелди Тамуман къармахрай вичин чӀарар акъудиз чабалмишзава. Тевризав виниз хкажиз таз Тамум кӀамай тирни къван. Ялна чӀарар къуна адан кыл вичин хурув агудна къунва. ЧӀарар акъажун анихъди амукарай, ара-ара са гылелди Тевризан кукваз лапӀашарни вегъезва: "Ма ваз! Ма ваз!".

Тевризни акъвазнавач. Ада ярх хъанвай Тамумалай кам яна ам кӀвачерин арада туна, ахпа метӀер чилиз яна вич адал узуьагъдаказ ацукъзава. ЧӀарар чухвазвай Тамуман гылер къуна алчудзава, абурукай вичин кыл азадзава. Ахпа ада къаридин къве гылни хъсандаказ барчумарзава. Гагъ-гагъ са гыл вичин чиниз чӀиканвай чӀарарихъ гелягъиз вичи вич хкажиз вири заланвилелди Тамумал гъалчзава. Нефес дар жез къаридай "гаъ" акъатзава. "Йикъ, иеси кыйиди! Йикъ!" - гъарайзава Тевриза. Тамум хула михъиз буьнжуькъ хъанва. Нефес къуна, чиник рангадин гъал кумач, ванни бегъем акъатзамач. Тевризан хъилезни сергъят чизмач. Са гылелди Тамуман хурал барчумна адан гылер къуна, муькуьдалди сивелай вегъезва: "Гъа и кӀуф тирни вин элуькъзавайди!" - лугъузва ада Тамумаз. "Гъа и куц тирни вахъ авайди? - са лапӀаш мад..."

Тамуман сивяй иви къвезва. Тамум шезва. "Къена! Зун къена! Я Вагъаб, зун къена! Гъа ПемпӀеш, ПемпӀеш!" - гъарайзава, гъа са вахтунда Тевризани экъуьгъзава: "-Агъ, бубадикай вак хъайи, къехпе!"

Лапаткаяр галукай тӀал къвалара амайтӀани, ПемпӀеша ажувал авунач,

иесидин гъарайдиз атана. Гила амни амалдар хъанва. Къулухъай къвез
Тевризан къалчахра эцзава. Ам вичихъ элкъвенмазни, гъасятда катзава,
Тевриз мад Тамум гатунал машгъул хъанмазни, зверна фена киклин хыйизва.
Мукъаятлувал хуыз кицли, Тевриз лап жаздандал гъизва. Амма са кар ава,
Пемпеша гъикъван къастунал эцягъайтани, Тевризан къалчахрик кил
акатзавач, ял тунвай тупар хъиз сиве гъакъзавач, кларасбуралай хъиз килер
цлутьхуьниз алатзава. Вичин дерт булушкадин ценерилай алудзава ада,
патар-патар, бижгъер-бижгъер ийиз, гъаз физва. Пемпеш саклани сарак акат
тийиз Тевризан чарани акъалтзава, кицлин амалдарвили ам жаздандал
гъизва, ам и терс кицли тухдалди гатадай ажугъдив ацлузва. Чилел аватай
лапаткани вахчуна ам Тамуман винелай къарагъна Пемпешахъ галтугзава.
Тевриза ягъун патал хкажна гъазурда къунвай лапаткадиз килигиз цлай хъиз
катзава Пемпеш. Тевриз адахъ агакъзавач, ам элкъвена винелди, хула амай
Тамумалди хуьквезва. Гъич са къуд-вад камни ада Тевризав къачуз тазвач,
кицл элкъвена адан гуьгъуьна гъат хыйизва, тепилмиш жезва. Кицлини
Тевриза гагъ агъадалди, гагъ винелди чамарарзава.

Севяй иви къвезвай Тамума вичин винелай Тевриз алатайла гзаф регъятвал
гъиссна,къве клвачни гадарна ам гъа авайвал хула ацукънава. Шел-хвалдай
лап къулай чка жагъанва адаз. Вичи вичин чинар, чларар чухваз, мет-къил
гатазва. Еке дерт, эхиз тежедай дерт хъанва Тамумаз. Тевриза гатана лагъай
тлар гъикл къачун. Лап беябур хъана. Мад ракъиниз, вацраз, инсанриз чин
гъикл къалурун. Ивини къар какахънавай гъурушдай къацланвай чин цавухъ
элкъуьриз Аллагъдиз карагнарзава, капл ийизвайда хъиз, къил метлерал
гъалчиз вахчузва. Къаргъишарзава.

Гъарай-вургъайдин ванералди эхирни Вагъаб атана акъатна. Хула къулайдиз
ацукъна Аллагъдиз шазда ийиз,къил метлерал гъалчиз вахчузвай вичин къари
акурла, Вагъабан руьгъ фена. Папакай ихътин эйбежер затл хъанвайдахъ ам
инанмиш туш, вичин вилерихъ ягъазвач. Къилелай клвачелди къежена пиртлил
хъанвайди, къар клвахъзавайди яраб вуж ятла?!

Гъуьл атана акурла, вучиз ятлани Тамумак гзаф шел акатна: "Заз вучнатла
килиг-еее!" - ажувилелди гъарайна ада. Къужа къужахламишзавайда хъиз къве
гъилни хкажна къуна вич къалурзава. Ядни къар клвахъзава, Тамуман
булушкадин гъяркъуь хилерикай. "Заз килига-е-е!" - тикрарзава ада, гуя вич
икл акунал Вагъаб гзаф шад тир хъиз. Бегъем цуьк акъудна. Вагъабан рикли,
Тамуман ктад хъанвай буй-бухах акуна. Вилерал чулавлал акъалтна ам
дабанрал хуьрел ван акъалдарнавай Пемпешни алаз гила рекъяйгъуз хъфизвай
Тевризав килигна. Тевриз лапаткани къуьнел алаз, бижгъер-бижгъер хъанвай
булушкадин ценер галтадриз хъфизва... Пемпешавай адав са артух
гатлуниз жезвач.

- Я руш, вун дилиди яни? - гъарайзава адан гуьгъуьниз Вагъаба, гъеле
бегъемвилелди са куьнинни гъавурда гъат тавуна. - Им вуч гъал я вуна
къузуь дишегълидал гъанвайди.

Вагъабан чиник рангадин гъал кумач. Тевриз садлагъана акъваз хъана
Вагъабахъ элкъвена. Къарадай лекеламиш хъанвай, ажугъдин цлай къекъвезмай
чинай са гъилелди чларар акъудна, ахпа лапатка хкажна юзуриз гъарайна:

- Исятда ви къилни за кукларда.

Лапатка хкажнаваз акурла Пемпеша гъасятда вичин къил баштланна, къулухъ
катна! Са жизви кисай Тевриза са бубат ван дегишарна хъиз алава хъувуна:

- Къузууди ятла вичин къулан патав ацукърай! Къузуу къалтах хъиз хъана, атана зал йикъ-йикъ лугъуз гъавалат хъанва. Им ятарин члехид яни? Чна гила идаз килигна эцигзавай клвалер акъвазардани? Тахсара тлepsi!

Мад Тевриза куьтлни авунач. Вич хъфизвай тегъерда рехъ давамарна.

Легъеда Вагъабан беденда гъуьрс къарагъна, чларар цаз-цаз хъана, лугъудай гаф жагъизмач. Ийидай кар къетлиз жезвач. Хула ацукъна шезвай къарини фикирдай акъатнава. Алай чкадал къван хъана ам вичивай къвердавай яргъаз къакъатзавай Тевризан гъуьгъуьниз килигзава.

- А къехпедин хулахъай яд атлутл, - ишез-ишез лугъузва Тамума гъа и арада.
- Зи памадурар къурада...

Папан ван галукъайла Вагъабан пертвал алатна.

- Вв...Ви...Вии ху... хула ажал авани? - гъарай акъатна адай, зурзун акатнаваз са гъилни зурзазва. - Памадурар вин баят хъуй! Вун хътин паб жедалди, атлай умуд хъсан я! Памадур!.. Памадур.. Вичин мешреб аку! Лагъ-еее! Вин и хула ажал авани?! Агъ, вун хайи йикъал къван акъалтуй.

Вагъаб хула къатаднар ийизвай вичин папаз са къадар килигиз акъвазна, ахпа рикл тларвилелди заландиз нефес акъадарна: "У-ууффф!"

Тамумаз хвал лап бегенмиш хъанва, анай къарагъиз гъич фикирни ийизвач. Вичин беден неклегъан хъиз эчлягъиз шезва. Вагъабазни и эйбежер дишегълидиз гъич килигизни кламач. Адан вилер къаридилай алатна, хулан къерехдал цлуьтхуьнна. Анал, къацу векъин гумбучлдал, клан пад цавалди хъана куьгъне чапрат алама. Ам акурла къужадин риклик са гъихътин ятлани зайифвал акатна, вичизни хабар авачиз адан вилер муькуь чапратлдохъ къекъвена. Ангъе амни хула, адан къерехдив агатна терсеба акъвазнава. Вучиз ятлани Тамуман эйбежер акунри хъел гъайи Вагъабак, и чапратлри бушвал кутуна. Абуру адан рикл гъайифдив ацлурна. Адаз гила къаридин язух атана. Кланик квай плуз аста-аста жакъваз папан патав атана явашдиз кушкушна:

- Хъайиди гила хъана! Хъша, хъфин... - хъуьчлуьккай къуна Тамум къарагъарна.

Вагъаба къари клвачел ахкъулдна. Къалу ядни палчух клвахъзавай Тамуман вилик хкана чапратларни эцигна. "Алукл". Тегъерсуз камар къачуз, татаб жезвай Тамум клвализ хутахзава ада. Са къадар чкадиз хъфейлани Тамума вичин хъуьчлуьккай къунвай Вагъабаз тавакъу ийизва:

- А яд,.. яд атлутл. А къехпеди лапаткадал руг вегъез анал са еке клунтл,.. клунтл авунва. ...Къурада зи памадурар!"

Къаридин гафарин ван галукъайла, Вагъаб, рикл шуьткъуьрзавай гъайифвал квахъна, легъеда туьнт хъана:

- Ваз а памадуррикай зегъер хъуй! Памадур!.. Памадур! Къве штил цана лугъуз, ийизвай макъамар аку! Вичел гъанвай гъал аку! Ваз яд гудай маса вахт къит хъанвайни?! Авурайман вичин палчух. Мегер клвалер эцигзавай касдиз яд гудачни? Гъакъван кими хъанвани?

- А дубуца заз чанта къифрен хъуькъвер алайди лагъана...

- Бес ваз вун зурба шейъ хъиз хъанайни? Лап гуьзел хъиз тирни? - папан

гафарикай Вагъабаз ам тахсирлу тирди жагъизва, адаз хъел къвезва. - Вун жуваз к1вачелай кылелди килиг! Гъи фронтда женгера хъана вун?! Чанта къиф ваъ, вун гъадалайни фейиди я...

Тамуман сесни къызгъин хъана, гъуьлуькайни чара тахъайла, ам ц1ийи кылелай шез башламишна:

- Гила къуьзуь хъайила, азни чизва, вазни зун бегенмиш амачирди.
Дурдуцрин гуьгъуьна гъат тавуна, зи тай жедани вун? Вун гъабурун ем я!
Мегер вун зи патай жедани?! У-угъ-угъ-ууу!.. - шезва ам. - А тахсаради Пемп1ешни лапаткадал яна...

- Пемп1еш вучтинди я? Пемп1еш гъина авайди я?!

- За ам дубуцаз кич1ерар гуз тухвайди тир. У-угъ-угъ-ууу!.. - ч1иш ч1угуна Тамума. - Кич1е хъанач ламран рушаз...

Мад Вагъабак вили тахъай чка кумукънач, к1вачелай кылелди зурзана, сабурлувал хуьз тахъана папан къуьч1уькай къунвай гъилни хкудна гъарайна:

- Я кепеюгълидин руш, кепеюгъли1 Бес зунжурда авай киц1 симинай акъудна инсанрал гваз фидай адет яни?! А-лчах шейъ! Вун ада гъа хула туна бамишна къена к1анзавайди тир! Вун паб я лагъана гъа к1вале хуьзвай зун итим туш.
Нин тай хъана пучна за зи уьмуьр!.. Жемятдин вилик, кимел гъик1 экъеч1 хъийида?!

- Гилани геж туш, я къей хва! У-угъ-угъ-ууу!.. - къац1анвай гъутар вилерив гуьц1уьз накъвар михъиз-михъиз гъарайзва Тамума. - Рахкура! Агъа дубуц вахчу жуваз! Гъам гзаф вик1егъди я! Адал ви рик1 ацукънавайди, азни чида.

- Вуна зун къапарай акъудмир! Вуна зун аси ийимир, паб! Исятда лаш гуда за ваз. Жуван к1ах хуьх!.. Ваз, жуван к1уфуз тербет гана, хъфена жувал инсанвилини абур къванни хкайт1а хъсан я. Къучи!.. - Вагъабаз мад папан гафариз яб гуз к1амач. Салан юкъвалай элкъвена ам Пемп1еш хкиз фена...

Атана югъни куьтягъ жезва, гъаятдиз йиф гъахъава...

3.

...Пемп1ешаз гъикъван вахт алатна фенат1ани чидач. Ахварин хиялрикай кватайла, рагъ хуьруьн къилихъ галай тепейриз мукъва жезвай. Гъаятдизни эйбежер яргъи серинар чк1анва. Югъди ракъиник ифенвай тарарин ценерикни зайиф шагъвар акатнава. Ифенвай пешери кагъулдаказ, гъатта къуранвайбуру хъиз, векъи вишришарзава. Пемп1ешазни гзаф кагъулзама. Бедендай зегъемвилик гъатнавай юргъунвал акъатнавачир. Чими мегъ хъиз ахварин хиялрин ифин ацукънавай келле залан я. Къуркъушум хъиз агъур киле, чими мегъ хъиз юзазвай мефт1еда са гъихътин ят1ани тайин тушир дуьньядай къвезвай ванерни сесер къекъвезма. Пемп1ешаз дуьнья, и гъаятни кваз са къариба аквазва. Эхирни ам кагъулдиз къарагъна, тум чилиз яна к1анч1 хъиз жугъундин к1ане ацкъна. Мад адаз юзазни к1амач. Вичин келледа аруш хъанвай фикиррихъ, къариба ванерихъ-сесерихъ яб акалзавайди хъиз, чилиз, гъа са чкадиз килигиз киснава. Аквадай гъалда, абурун якъинвал чириз к1анзава. Адаз абурухъ гъакъикъатдихъ хъиз инанмиш жез к1анзава. Эгер ак1 тушт1а, вучиз адан къвалари, Тевриза вич исятда ягъайди хъиз, т1арвал гъиссзава. Кич1 гъатнавай вилералди вилик квай чилйя т1век акъудзава, япара гъа ат1а

вахтунда вичелай алахъай к1еви ц1угъ, суза эхвез жезва. Пемп1ешаз, к1еви ц1ур ч1угваз, салан рак1ара гъатна фир-тефир чка сал хъана, а кърхувиляй агаж хъанвай вичин шикил аквазва. Им гъакъикъат я. И шикилди киц1ин бейни михъиз кърсурзава. Пемп1еш къванциз элкърурзава. Мегер, хула ацукъна, мет-кьил гатазвай, ч1ар-пут чухвазвай Тамуман къамат рик1елай алатдани.. Амни Пемп1ешан вилерик атана кье хъиз акъвазнава.

А вакъиадилай кьулухъ Тамум куъчейризни са артух эхкъеч1замач. Ам руьгдай аватнава. Адан к1уфал са ратух к1венк1 аламач. Ам михъиз секин хъанва. Аквадай гъалда, ада а хъайи кардин патяхъай дериндай дерт ч1угвазва. Памадурарни рик1елай фена, гъилияй кар-кеспи бегъем кьвен тийиз, ада серсер яз йикъар акъудзава.

Йикъарикай са юкъуз кар-кеспи акъалт1на салара кьекъез вахт акъудзавай Тамумаз вичин гъилин зегъмет- памадуррин бегъер барбат1навайди акуна. Сифтедай адан рик1е шаклувал гъатна: "Яраб, - фикирна ада, - киц1ин руша залай кьисас вахчуз памадурар барбат1нат1а". Ахпа , хъсандиз фикир гайила, адаз абур и гъалдиз гъайиди вичин верчер тирди якъин хъана. Т1егъуьн галукъайбуру тухдалди к1урни гайила, квай битмиш хъайи ва ранг ягънавай памадурар к1уфар илигна т1уьнва. Амайбурни гъич, Тамума паркьулдин пеш гъалчна чуьнуьхна хуьзвай памадурдиз кьунвайди еке инад я. Адакай амайди кье т1уб чкал я. Пагъ ат1ана, п1узарриз кър акъатиз ама Тамум. "Киц1ин рушан агъ галукъна захъ" , -фикирна ада. Гила хъайи кардиз кърариди вучда, кърари куьхъ агакъзама. Фена ч1угур зегъметар гаралай. Рик1из чук1ул сухай къван т1ар хъана Тамумаз. Вири и зиянкар к1екрен к1валахар я. Эхир пуч хъайида, гъаятда авай верчерал бес тахъана, "кьу-кьу- ууу" къачуна эвериз, кьуншийрал алайбурни к1ват1на вири Вагъабан салаз гъида. Квез гъа памадуррикай зегъер хкатуй.

Тамун яргъалди сала лаш гваз верчерихъ галтугна,рик1ин кьеняй Вагъабазни бегъем сеаперар гана. Адаз экъуьгъун кьезва эхир. Тамума ништа шумудра адавай кье типих т1валар гъана памадуррин т1унарал жугъун элкърурн т1алабнайт1а. Амма ада багънаяр ийиз адан т1алабун кьилиз акъуднач хьи, акъуднач. Бес кье адаз гьик1 экъуьгъ тавуна акъвазин. Эгер анал жугъун элкърурнавайт1а, гатун гадини, хъуьт1уьн кьуьддини недай памадурар жедай. Гила куьн иеси хъанат1а аку?!

Тамуман рик1 хана, Вагъабакъайни, к1валикай-къакайни. Уьмуьрдин метлеб квахънава адан. Эхирки, вич са куьнин къванни иеси хъун патал ада са юкъуз Вагъабав анал жугъун храз туна. "Амайбурукай, хъижезмайбурукай къванни менфят хъуй" , - фикирна ада.

Памадуррикай хкатай Тамуман хъиз, кье Пемп1ешан гуьгъуьларни дуьньядикай ханва. Вичин кьенин йикъан уьмуьр са гъихътин ят1ани кърхудикай хуьн патал, адани чалишмишвалзава. Гър са куьник хъайит1ани кик1идай шкъакъ хъиз экъизвай мефт1едай ана аруш жезвай фикирар михъиз гадариз к1анзавайда хъиз киц1и кескиндиз кьил кьуткърна. Ахпа явашдаказ къарагъна вичин вилик квай к1вачер яргъа хъиз чиле ак1урна беден са къадар акъажна, каци хъиз ч1удгунар авуна. Писпис цавуз акъудиз беден к1евиз юзурна. Пемп1ешан гуьгъуьлар акваз-акваз хкаж хъана. Гила ада гъакъикъатдани нянин шагъвардин кьезилвал гьиссна. Гъаятда серин тирди хъсандиз къат1ана. Пемп1ешан беденда зирингал гъатна. Вичин диривал ахтармишзавайди хъиз, адаз звериз к1ан хъана. Вичи гъаятдин агъа, уях тирдакай виридаз ашкара авун к1ан я эхир. Ада симинай зунжур галч1уриз, адав ван ийиз таз агъадал-винел са шумудра чамарна. И зунжурни лап ктугай зат1 я, ада гъаятдин кьуд патавай вири шейэр, зенгини хъиз тагъкимарзава: Пемп1еш к1вачел ала, Пемп1ешаз -гъаятдин агъадиз вири аквазва. Вик1егъвалзава киц1и, вичин яргъи беден куьруь

к1вачерал асантиз агъуз-виниз галтадиз звер кваз физва. Элкъвез-къекъвез гъятдин вири пип1ерихъай, цларихъай, жугъунрихъай ни ч1угваз а чкаяр къежирзава. Эхъ, гъятда дегишвал хъанвач, вири гъа алайвал ама. Пемп1ешни архайин яз фена гъятдин юкъвал-вичин тахтунал ацукъна. Къил хкажна къаншарда авай къунши Байраман к1валерин гъятдин пип1е авай зурба хъархъун таран кук1ушриз тамашзава. Гъар юкъуз а таран кук1вал атана керекул ацукъзавайди тир. Къе ам гъинихъ алатнат1а чидач. Пемп1ешаз адан ван атанач. Амни гзаф амалдар къуш я. Гъич ван-сес тавуна, гъинай атанат1ани чир тахъана, садлагъана таран кук1ва пайда жеда. Ат1уз-ат1уз ара-ара чинеба хъиз гъарайда. Ада гъарайдиз Абасан салан юкъвал алай чуьхвер тарцин хилерин арадай маса керекулди жаваб гуда. Ахпа, ахтармишунар ийизвайбур хъиз, яргъалди кисда. Са къадар вахтунилай мад сада садаз эвернар хъийида. Лал къенвай береда са гъиниз ят1ани лув гайиди хъиз вилерикай квахъда. Са легъеда гъинай атанат1ани чирни тахъана къведни я Абасан, я Вагъабан сала тарарин къалин хилера пайда жеда. Пемп1ешаз абуру вуч вилив хуьзвайди ят1а, хъсан чизва. Абурун крарни адаз т1имил ақунач. Къе а амалдарар, тумар ц1ару ничхирар, са гъинихъ ят1ани алатай хътинди я. Керекулризни чипин к1валин-къан иесивал бегъемвилелди тежезмай къуьзуьбур авай чкаярни хъсан чида къван. Гъак1 хъайила киц1и мукъаятвал хуьн лазим я. Абуру хъсан ниятар аваз къвеча эхир. Гзаф ахтармишунар авуна Пемп1еша, яргъалди вил алаз ацукъна, амма адаз тумар ц1ару а къушар ақунач.

Гъятдани михъиз серин хъана. Югъ яваш-яваш акъатзава. Рагъ саки тепейрин к1ук1ушрихъ агакънава. Магъледани са ван-сесни авач. Алукънавай и асайиш декъикъайрикай, серин хъанвай гъавадикай Пемп1еша лезет хкудзава. Йикъан агъурвал алатайла, дагъдин къезил шагъвардал киц1из вич ц1ийи къилелай дуьньядал хтай хъиз регъят жезва. Амма и секин, хуш декъикъаяр гъикъван яргъалди физвайт1а, киц1ин ферикъатвални квахъиз, артух жезвай дагъдин шагъвардихъ галаз сад хъиз, рик1 дарихвилив ац1узва. Налугъуди, уьмуьрдин декъикъаяр фирдавай, гъайванди вичин ялгъузвални гъакъван дериндай аннамишзава, чинеба хъиз рик1ик акатзавай къурхувили адак еке гъалаба кутазава.

Нехир хуькведалди самбар вахт ама. Вагъаб феи чкадай хтана акъатнавач. Ам к1вале авайла Пемп1ешаз къайгъу авач, адан рик1 архайин жезва. Гила к1ани кас авачир к1валерин гъятда вич тек амайла, адан ийир-тийир хъана, къарай ат1узва. Ам, хата гуьзетзавай ничхир хъиз, рик1е са гъихътин ят1ани къурхуллувал аваз чпин варариз килогъава. Адан вил рекъел ала. Вагъаб хтун лазим я эхир...

Къат1 ама.

ПРОЗА (Самур, № 5, 2004)

Мегъамед ВЕДИХ

ГЪАРАСАТДИН МАЙДАНДАЛ *

(Роман)

РУГУД ЛАГЪАЙ КЪИЛ

... Йиф юкьвалай алатайла, адан ванци хуър кьилелди къачуна: "А-а-ав-ав-ув-ув-уввв..."

...Къув, хци аяз хьиз чуьллера къекъвена: дагълар, кIамар, гьатта къезил шагъварни кваз къана, чIагана. Цавун кIанел алкIанвай мичIи циферивайни и яргълди чIугур сузадин къув эхиз хъанач, абур атIугъна, ахпа чара акьалтнаваз, абуру Алемдин ишигълаван кIус - Варз туькъуьнна.

"А-а-ав-ав-ув-ув-уввв..."

... Йиф къарсана. Йифен нефес къурана. Лал къена... Марфадин ири стIалар къериз-къериз аватиз башламишна... Юргъ акатна.

"А-а-ав-ав-ув-ув-уввв..."

... Малум жезвай экуьнихъ галаз гьаятдиз шелдин ванер чкIана.

Пемпеша мад "ав" чIугун хъувунач. Къежена, яд кIвахьиз, зурзунар алахьиз ам кумадин вилик къах хъана амай. Анжах адан бейнида, вири дуьнья къакъудиз, и алатай мишекъат йиф, вичин къайи къув къекъвезмай.

I

Дагъларин шиш тепейрикай варз хкатна. Ам, хуьруьн кьилихъ, кIунтIал къаравулвал тухузвай къеле хьиз, хкаж хъанвай Шамсидин кIвалерин гьаятда авай чинаррин кукIушрин арайрай, хуьруьз килигзава.

* Романдин сифте кьилер журналдин 2003-йисан 2,3,4-5, 6 лагъай нумрайра чапнава.

Хуьруьн агъа кьиле, гуьне пата, чпин кIвалерин гьаятдин юкьвал ацукъна, Пемпешни адаз тамашзава. Варз ацIайди я. Амма ада бегъемвилелди нур гузвач. Чинарар чIулав хъенриз элкьуьриз, гъетерив ацIанвай мичIи-вили цавуз, са жуьредин къалу экв чукIурзава. Гуя, са гьихьтин ятIани акван тийидай къуватди ам вири патарихъай чуькъвезва, адаз азият гузва - вацран чина регъим амач. Ам атIугъзава. Адан чин чIур жезва.

Пемпешаз гьич садрани нур алачир, атIугъай варз акурди тушир. Налугъуди ада къуд патахъди чукIурзавай къалу экв, Шамсидин чинарри чуьнуьхзава, ам Пемпешал агакъзавач. Вацрахъ азадвал амач, гуя ам чинаррин кукIушрин арада акIана, азабдик ква, гьакIан къалу лекедиз элкьвезва. Пемпешан рикIи гъалаба къачузва.

Накъ адаз акурди маса варз тир. Накъ адаз акурди азад варз тир. Ада цавар, чилер - вири ишигълаван авунвай. Къе, вучиз ятIани, варз авач, адан чкадал къалу леке экъечIнава. Цаварни, хъурхъ алтаддай хьиз, къалу экуьнив гьакI рагъуларнава. Им гьакIан кар туш эхир... Дуьньядихъ са вуч ятIани хъанва. Кьилел дуьшуьш атун гуьзлемеишзавайдан хьиз, адан рикI къастармиш жезва. КицIиз вичин рикI икъван дарихзавай вацрал, вацран ишигъ тарашзавай Шамсидин къакъан чинаррал элуькъиз кIан я. Пемпеша вич къарсатмишзавай вацраз гьургьурарзава, пацаривди чил чухвазва. РикIин дарихвал рекьидалди къув чIугван, и чуьллер гьамлу сузадив ацIурин. Акъатна фирай Пемпешан гьам.

Къуй дуьньядизни адан рикIикай хабар хъуй.

КицIи, гардан акъажна, кIуф яргъи авуна, ни чIугвазвайди хьиз, ам вацрал туькIуьрна. Дерин нефесни къачуна. Амма Пемпешавай ав чIугваз хъанач.

Къачур нефесдихъ галаз серин шагъварди адаз гьайиди, чпин гьаятдал элкьуьрнавай жугъунин кIаниз къалиндиз экъечIнавай вергерин туьнт ни тир. Рекьин биши руквади хьиз, абуру кицIин туьтер кана, туьтериз къур акъудна. Пемпешан кьил куьрс хъана, ам са герен чилиз килигиз амукъна.

Сив жакъвана. Къе юкъуз гъикъван зегъем тиртлани, мез куърсна ацукънавай вахтунда хъиз, сивиз гърни къвезмачир. Гъайван цихъ къарих хъанвай. Пемпеша варарихъди тади авуна. Анал, варарин патав, цлан клане яд авай куьгъне катул эцигнавай. Кицли ада къил туна, гъаятдал лешрешдин ван ацалтнавай адай яд хъвана.

Яд хъваз, къарихвал рекъизвай бередани Пемпешан япар тик акъвазнава. Ам мукъаят гъайван я, ада къуд патаз яб гузва.

Са гъина ятлани са вуч ятлани юзазва. Пемпешаз ван къвезва. Къарихвал къенмаздини, ам са къве кам къачуна, цлан кланяй экъечлнавай къалин вергериз мукъва хъана. Юзазвайди вуч ятлани, гъа ина ава. Вилик квай са пац хкажна, ада вергерин юкъва туна, ахпа ам ана экъуьриз башламишна. Къил агъуз ийиз, аниз дикъетдалди тамашзава, анихъай ни члугвазва. Кицлин чалишмишвилер гъавая фенач, ада анай пацалди къиб акъудна... Пац гелягъиз-гелягъиз ам вичин вилик хкана.

Къипре Пемпешан сергъатар члугвазва. Къибни са бед затл тир, гъар ни члугвадайла, фуртна хкадриз, Пемпешан клуфукай хкечзава. Пемпешни къастунал гзаф клеви я, дувздаказ ахтармиш тавунмаз, ахъайиз клан туш. Мад къиб пацалди вичин вилик хкизва.

Ктлай, чилин ламу ни къвезва хъипрехъай. И сеферда адани кицлиз бегъем кар къуна. Садлагъана Пемпешан клуфухъ вич цавуз гадарна, гъа са вахтунда кицлин тлишезни са вижевай циртл яна. Кенефдин къил квахъна гъайвандин. Бегъем тиршер атана кицлиз. Гена хъсан, Вагъабан жугъунрин, цларин кланериз туьнт вергер экъечлна, абурун атирри кицлин нерай ктлай члуру ниэр акъудиз куьмекна. Вич-вичел хтайла, Пемпешаз къиб акун хъувунач.

Гила варзни Шамсидин чинаррин шиш куклушрин арада леке яз амачир. Варз вижеваз цавуз хкаж хъанвай. Вацракай масад хъанвай. Адан ишигъдив чилни, цавни ацланвай. Кицл паталди варзни регъимлу жедай къван. Ада Пемпешан гуьгъулар гумрагъна. Кицли тум галтадна ва къилел галчурзавай занжурдин зивривдин ван алаз, гъаятда чамарна.

Къецелай лакъракъ-лукърукъдин ванер акъатна. Пемпеша яб гузва. Ламра пурх яна. Абасан лам я ам, гъадан ван я, гъадан шандакъар я. Аквадай гъалда, Абасан зегъметдин югъ гила куьтыгъ хъанва, ам клвализ хквезва.

Юргъун хъанва Абас. Вацран умун ишигъди гуьгъуьл асайиш ийизвайтлани, арабадин хиве ацукънавай адан рикл секин тушир. Къудухал ихтибарвал ийиз жеч эхир. "Човшш, я кицлин мал! Човшш!" - гъарайзава ада. Эхъ, им Абасан ван я. Кицлиз ванцяйни ам галат хъанвайди чир жезва.

Абурухъ галаз Пемпешан гъахъ-гъисаб авач. Къуй чеб хъфизвайвал хъфирай.

Са акъван вахт алатнач, куьчеда секинвал гъат хъууна, гуя дуьньяда амайди тарарик ван кутунвай къезил шагъварни са Пемпеш тир. Цавни варз ялгъуз я. Алукунавай секинвиликай кицливай лезет хкудиз хъанач. Вагъабан клвалерин вилик квай багъ-бустандай вешрешрин ванер къвезва. Кицл мукъаят хъана. Ам жугъунин арайрай тарарин хъенар, серинар аватнавай бахчадиз килигзава. Нефесни кваз къуна яб гузва, ахтармишзава. Амма Пемпешаз элукъдани, элукъдачни гъеле чизвач.

Пемпешаз гъавадихъай таниш ни атана. Адан тик къунвай япар элуьхна. Абасан ни чир хъанвай гъайвандиз. Ангъе тарарин хъенрикай асклан, алгъай са къаралту хкатна, вацран ишигъдик акатна. Ам клул ганвай куьзуь Абас тир. Абас гъаятдай салаз гъахъзавай риклинихъ атана, ам ачухна, Вагъабан гъаятдиз гъахъна. Кицли шириндиз цлур члугуна, къунши Абасан къаншардиз эверна. Къужадив кам къачуз тазвач, алтадунар ийиз, хкадариз пацар вегъизва. Чуьлдин векъеринни цуькверин ниэр алахъзава Абасалай. Пемпешаз акл тир хъи, гуя абур Абаса чуьлдай вичиз гваз хтанва. Кицлин шадвал гъакъван гзаф я. Шириндиз цлур члугваз, къужадиз тавазвилер ийизва. Абасан клвачера аруш жезва.

"Квахъ, изиддин мал!" - гъарайзава къужади женжел киџиз. - Зав ваз гудай затІни гвач. Зал алтадунар ийимир. Зун гъакІни кефсуз хъанва. Чара авачиз иниз атанвайди я." Мегена Пемпешаз адан ван къвезвайни. Къунши къунши я. Пемпешазни къуни-къунши гзаф кІан я эхир. КІвачера занжур аруш жез, татаб жезвай Абасал генани пацар вегъезва. "Яда, квахъ!"

Пемпешан хурук кваз атана, Абаса къене патай варар ахъайна. Лапагар къапудихъ кун яна ацукънавай. Абуру фуфдин ван ацалтна йифен серинвилакай лезет хкудзавай. Анжах са Къалтах вацран экуънал яргъи крчари рекІврекІвар гуз кІвачин къилел аламай. Рак ачухнамазни, Къалтаха гъаятдиз чапхунна. Гъаятда ам акунмазни, Пемпешакни къал акатна. Ам, хуърелай ван фидайвал, элуькъиз башламишна. Абаса лапагар ва гъеле жугъунрин, цларин кІанерай чІур жакъвазвай къарамаларни гъаятдиз хкана, абур чпин чкайра секинарна. Гъаятдин варар агалайдалай къулухъ, Абас, гъа атайвал, вичин кІвализ хъфена.

Паб жагъуриз фенвай Вагъаб хтана акъатнавачир. Векъай хкъвезвай Абаса къуншидин мал-къара варчихъ галамаз акуна, абур гъаятдиз хъиягъун къетІнай. Пемпешаз уях яз маларал къаравулвал тухвана кІанзавай. Гъаятни чпин чкайра архайин хъана пуфдин ван ацалтна гирнягъзавай маларив ацанвай. Пемпеш тарчарин арада амай тІеквендай гамиш авай паракдиз гъахъна. Гзаф азиатдик квай хътинди я и гамиш. Дуьньядин пар кІула къунвайда хъиз, заландиз нефес акъадарзава. Лап гъаятдин а къилиз ван физва. Низ чир хуй, кІвачерни вичиз кІанивал гадарна, азарлудалай хъиз, агъур "угъ" алахъзавай гамиш, белки, киџиз язух къвезвай жеди. Пемпеш адав са къилихъай кІуф гуз эгечІнава, адаз туьмерар ийизва. Регъят жезва гамишдиз, Пемпешалай рази я, вич гъикъван инжиклу жезвайтІани, къил хкажна, са къвалахъай хъиз, киџизни тамашзава. Пемпеша адан ютуррин арада къил туна, анриз ва ахпа къаскъанриз сас гузва. Хурариз, гарданриз квалар ийизва. ХенцІер, нетІер жадай чкаяр киџиз чизвай. Гамишни, гардан яргъи авуна, акъван хъсандиз адан вилик экІя хъанва хъи, вичин зурба жендек вири Пемпешан ихтиярда вуганва, гуя лугъузва: "Ма, неъ жуваз. КІандатІа тукІукІ. Кеф чІугу..."

Варз цавун тагъдиз хкаж хъанва. Гъетерни куькІвенва. Ингъе Вагъабан гъаятдиз варарин арайрай хци экуънин чІунар кватна. Абуру къвердавай къати ва гегъенш жезва. Пемпеша гъасятда гамиш туна, паракдай экъечІна, варарихъди чкурна. Гамишдиз гъаятдиз аватай экверикай къайгъу авач, амма Пемпешакай кІамаз хъана. Ам къил са патахъна, рекІврекІвзавай еке са виляй киџин гуьгъуьниз килигзава.

Пемпеш гъаятдин юкъваз акъатайла, адан япарихъ, авахъна физвай булахдин хъиз, сад хъиз кІвалахъзавай "Жигулидин" сес галукъна. Киџи чамарна. Фена, варарал пацар вегъена. ЦуцІумрал хъана, шириндиз цІур чІугвазва. Гъайвандиз чир хъана: Вагъабни Магъсуд хтанва.

- Мад зун эвичІдач, ими, геж вахт я. Хъфена, жуваз ял ягъа, пака ахквада чун...

- Гила вавайни жуван араба гъалайтІа, жада, - разивал гана Вагъаба.

"Жигулидин" ван артух хъана, ахпа садлагъана квахъни хъууна. Ракъун къапу ахъа хъана анай гъаятдиз залан еришралди Вагъаб гъахъна. Пемпеша адан рехъ атІузва, пацар вегъез, алтадунар ийизва. "Хъана ман... Алат зи чандилай," - зарб гузва Вагъаба. Вагъабаз юргъун я, киџиз адан еришар аквазва. Пемпеш иесидин сесини, гатфарин къезил шагъварди хъиз, циџи ийизва... Киџи адан гуьгъуьна гъатнава.

Пемпешаз Вагъабан чин са жуьре аквазва. Вацран экуънал рацІамрилай, мекерилай аватнавай хъенар, цал хъиз лацу хъанвай чинал, къуьзека гъар са къадам къачурла, чан алайбур хъиз, зурзазва. Вагъаб, явашдиз чІиш чІугваз, гъаятра къекъвезва, мал-къара ахтармишзава. РикІик къалабулух кутадай хътин кар авачир.

Вагъаб гуарин патав хтана ва, айвандин дестегдиз далу яна, виняй агъуз пуна ацукъна. Иесидин чин перишан тир. Адал юргъунвални акъалтнавай. И карди ам Пемпешаз мадни азиз ийизвай. Налугъуди йифен юмшагъвал, дагъдин атир галай къезил шагъвар, къуд пата агъавалзавай суствал, хъенар хъиз, Вагъабан чина

архайиндиз ацукънавай. Вагъабаз мад затІни кІамач, ам вичин багъа тир
макандиз Пемпешан патав хтанвай. Адан сив къакъунзава ва ада, са къайгъуни авачиз, чІиш
чІугвазва.

Пемпешаз иесидикай цуру ни къвезва. Гъайвандиз вичин кІуф генани, Вагъабан
сивиз мукъва авуна, ни чІугваз кІан я. Гъа и арада Вагъаба вичелди яргъи
ийизвай адан кІуфуз са лапІаш вегъена.

- Атана итимдин чина кІуф твазва, виляй вил экъисиз, вилик ацукъзава. Ваз
мад чка амачни?!

Пемпешаз чара хъанач, куьлуьз-куьлуьз цІур чІугуна ам къулухъ хъана, ахпа хтана Вагъабан
къвалав хъиз ацукъна. Гила амни, вичин, иеси хъиз йиф акъвазнавай цавариз тамашзава. Вацран
экуьник гъавада лув гузвай гъашаратрин ванерихъ яб акалзава.

Эхъ, Вагъабахъ цуру ни гала. Патал хуьруьз рушан кІвализ акъат тавуна гзаф вахтар тир.
Езнеди хъсандиз къунагъламишна. Са къве "вишни" хъивегъун хъана. Ахпа карни туькІвенач.
Килигиз феи дишегълини Вагъабаз вичелай гзаф гъвечІи яз акуна. Вагъабаз герекди са вичин
яшара авай, вичин веледривай диде лугъуз жедай хътинди тир. ГъакІ, са вуч кІантІани хъуй, паб
гъана лагъай тІвар патал кар авун, адаз кутугнавачиз акуна.

Рушан кІвал-югъ къулай яз, хтуларни гумрагъ яз акурла, Вагъабаз шад хъанай. Адан рикІик
бушвал акатна, езнедиз ваъ лугъуз хъанач. Цай-цайиди хъвана.

Ачух гуьгъуьл, шадвилер, накъан югъ хъиз, алатна фена, налугъуди яргъи
рекъин къекъуьндихъ галамукъна, гъерекъдин таъсир лагъайтІа, къвердавай артух жезвай.
Рекъени машинди ягъайла, чандиз бегъем юргъун хъана. Вагъабаз сугъул тир; жуьреба-жуьре
гъиссер какахъна, гъатнавай гъамлувили рикІ туьршуь ийизвай.

Салан кІаникай авахъзавай хула вижевай яд авай хътинди я. Адан ван акъван дуьзгуьндаказ
йифек акахъзавай хъи, гъатта Вагъабаз вич вацІун къерел ацукънавайди хъиз тир. Ламу гъава
къарагъзавай салай цицІерин манийрин ванер къвезва. ЦицІерин сесер галукъайла, Вагъабаз чилин
ламу атир къвезвай хъиз жезва. Вагъабаз а ни хуш я. Адан уьмуьр, чуьлда кІвалах ийиз, цанин хула
акъатнай эхир. Гила, яш хъайила, адаз салай къвезвай абурун ванери вичин сугъул уьмуьр са
квелди ятІани гуьрчегзавайди хъиз я.

Хуьруьн юкъвал алай, вацран ишигъ элцифнавай вирияни хъипре гъарайзава. Латаз булахдай
яд гадар жезвай ванни йифиз яргъаз фида. Хъипрен мани са квел ятІани, йикъан азгар вахтунда
магъледал ван акъалдарзавай лулу вечрен къакърадиз ухшар я.

Гъада хъиз, и хъипрени гагъ ван явашриз, гагъни хкажиз, яргъалди сес чІугвазва. Ара-ара
туьтуьнай гъургъурар ийиз, йифни кваз денгзава. Хъипрез вичин ван хуш я. Адаз, вяззавай
суьгъуьрчидиз хъиз, суьт ийиз кІанзава. Адан эхир авачир маниди йифел агъавалзава, йиф мадни
деринарзава.

Чуьлда типІре гъарайзава. Аквадай гъалда, адани вичин ялгъузвиликай
вири дуьньядиз ашкара ийизва. Виридаз язух къведайвал гъамлуз гъарайзава. Перишан я
тІиб. Адан ванци гуьлуьшан йифек са гъихътин ятІани гъамлувал кутазава.

Вагъабаз акІ я хъи, гуя, къенин йифен гуьзелвал, гъа и ванерикайни сесерикай,
кушкешрикайни вешрешрикай, хъенрикайни серинрикай ибарат я. Амма им гъакъикъат я. Вагъаб
абурун есир хъанва. Гъатта Пемпешни кваз абурун кесердик акатнава.

Вагъабаз вичин гъилиз туьмерзавай кицІин медин назиквални, цавун юкъвал, гъамгадин чарх
хъиз, алкІанвай варзни, адан ишигъди гъаятдиз, багъ-бустандиз чукІурнавай хъенарни, серинарни,
шагъвардин перишан кушкешарни-гъа и йиф я. Ада дуьньядин хцІувал, зерифвал гъиссзава.

Вагъабаз ам багъа я. Адаз ам, хцІу гъамгадин къаб хъиз, хаз кичІе я. Ам къвердавай йифен яцІаз - дегънедиз гъахъзава.

Вагъаба кицІин мецикай вичин гъил вахчуна, ам, гъакІ гъуьргъуь яз, метІелай куьрсна. ПемпІешан адахъ вил галама, ам адаз килигзава. Вацран экуьнин ишигъ аватнавай Вагъабан гъаркъуь гъилин кІуларай фенвай яцІу, вили дамарар чир жезва. Абуру иесидин гужлувиликай лугъузва. ПемпІешни Вагъабахъ кІевелай агъунва, инанмиш я. Амма вучиз ятІани адан гъил са уьтери юзазва, на лугъуди адан яцІу тупІарик уьмуьрдин лишан кумач. Гъа и, са уьтери зурзуни, кицІин рикІик гъалаба кутазава. Гуя ПемпІешаз гъайиф къевезва, адаз кІуф кутуна мез гана, гъилин зурзун акъвазариз кІанзава. Амма гъайвандивай жуьрэт ийиз жезвач. ПемпІеша сифтедай явашдиз, ахпани вичин къвал михъиз Вагъабахъ агудна. Вагъаба чукънач. Са арадилай кицІи ихтибарвилелди Вагъабан метІел къил эцигна.

Къуьзекан пІузаррал гъамлу, милайим хъвер алкІанва. Ам хиялри тухванва. Ада вичихъ игис хъанвай кицІин къвалан ва метІерихъ галукъзавай нефесдин чимивал гъиссзава. ЯтІани Вагъаба теселли ийизвач. ПемпІешани адан хияллу легъездиз са куьнални манийвал ийизвачир эхир. А кардиз акси яз, адан чими нефесди, Вагъабан рикІ генани умун, хиялриз ачухди ийизвай. Вичизни хабар авачиз, иесидин гъил ПемпІешан кІуфалай виниз, къилелди цІуьтхуьнна, япарин арада къулай чка жагъайди хъиз, къалин чІарара тупІар гъатна, гъанал секин хъана. Мад юзун хъувунач.

- Мад чун тек ама, ПемпІеш... Тек ама... - гъамлуз кушкушзава Вагъаба.

Дерин нефес акъадарна, ван туьхуьнна. Алукай кисун, гуя, атана дерин йиф гъатнай, ам акъалтІай мишекъатди хъана. Ада Вагъаб дарихмишзава...

- Вун кицІ я. Ви къанажагъ масад я. Вун зи гъавурда акъадач. Чун къведни ялгъуз я.

Эгер чІал чидайтІа, ПемпІеша иесидиз жаваб гудай жеди. ПемпІешаз рахаз чидач, ПемпІеша гъакІан зайиф цІугъ чІугуна. Мегер чинал перишан хъвер алкІанвай Вагъабаз адакай сеbeb жедайни къван.

Вагъаба мад арза низ авурай къван. Адазни мад ахътин кас авач. Абурун рахунар куьтягъ хъана. Абурун арада мад дерин йиф ацукъна.

Варзни абурухъ галаз рейсад я. ТІибни фадлай киснава. Анжах са хъипре вичин яргъи негъил гъеле куьтягънавач. Ада йиф давамарзама. Вагъабазни йифехъ галаз чара жез кІанзавач. Адани явашдаказ сес хкажна, яргъалди зил чІугваз, "Яд къарасу" мани язава.

ПемпІешак юзун квач, адахъни, гъа инал гъа икІ йиф кечирмишдай къаст ава. Кечирмишдай ваъ, давамардай. КицІиз ам садрани куьтягъ хъана кІанзавач. Ада иесидин ширин, сабурлу ва перишан сесиниз яб гузва. Вагъабан сесни, зериф, къайи ва зулун ламувал квай шагъвар хъиз, ПемпІешан япарихъ галукъзава.

Белки и йиф мидаимди жен...

Са шумуд бенд лагъайдалай къулухъ, Вагъаб акъваз хъана, ахпа са ни ятІани вилик вич уьзуьагъ ийизвайда хъиз, мурмурна:

- Хъун хъанва завай. Езнедихъ галаз вижеваз хъун хъанва. Магъсудани машин кІевиз гъална. Рекъи яна, кефли авуна. Ахварни амач... Гила хъсанзава, ПемпІеш, хъсанзава...

ПемпІешаз чизва, иесиди, гъа инал гъа икІ йиф акъудич. Я гила, я ахпа ам къарагъна хъфида. Инсанриз йифиз кІвале ксун кутугнава. ПемпІешаз чизва, вич вацрахъ галаз тек амукъда. Анжах са варз, ам гъинихъ фейитІани, адан гуьгъуьна жеда.

Вагъаб агъурдиз къарагъна. Мад ада киџиз фикир гун хъувунач, кІвализ гьерекатна, Пемпешани адаз манийвалнач. Гъайвандиз чизвай: геж вахт я. Йиф ксана акъудун лазим я.

... Вагъаб ксаначир. Адаз ахвар къвезмачир. Вагъабаз акІ тир хьи, вич дуьньядиз гьикІ пайда хъанатІа, гъа гъакъикъат вичин яшайиш гьикІ башламиш хъанатІа, гъам авайвал, куьгъне къисадилай арадиз атанай, бубадин къисадилай... Гила, айвандин къиле дивандал ацукъна пІапІрус чІугваз, ада уьмуьр веревирдзава. Уьмуьр акуна-такуна, йикъар, варцар гьисабиз, дагъдин ваџІ хъиз, гагъ рагъул, гагъни гъамга хъиз ми хьи жез, авахъна фена. Авахъай ятар къулухъ элкьуьриз хъижедач. Къилел атай дуьшуьшар, вакъиаяр, уьмуьрдин чІехи пай яшарин рехи къатарик акатна, рикІелай алатзава. Амма бубадин къиса, гуя виридалайни истеклу ядигар я, яшар артух жердавай, мад ва мад цІийи къилелай, чирагъ хъиз, зигъинда куькІуьн хъийизва. Бязи вахтара акІ жедай хьи, налугъуди, и ван-сес акъалтнавай, къайгъуйрив ргазвай азгар югъ къве падна, уьмуьрдин вири дердийрин юкъ атІана, легъзеда, лал къин пайда жедай. Бейни пичІи ийидай лал къин. Вагъаба, гъатта дуьньяни гьисс хъийиз амуькдачир. И береда ам вири къайгъуйрикай азад хъана, лал къинин дерин дегънейра батмиш жедай. Ракъини чІух атІанвай, инсандин кІвач хкІун тавур баябанлухра, цихъ гъарарат яз Аллагъдиз шазда ийиз гъатнавай банде, Земзем булахдал гъалтайла хъиз, Вагъабан чандизни, лал къиникай гъакъван сеbeb жедай. Адан рикІ вич гъамиша тамарзлу тир хиялрив аџІудай. Бедендиз кІубанвал гуз, йифе агъавалзавай дуьньядин къезил атирлу шагъвар хъиз, зигъиндин гъуьндуьрдай бубадин сес пайда жезвай. Адан руьгъдин къенепатан сес. Ам бубадин гъилин хатІар кІелдайла, Вагъабан бейнида пайда жедай. Ам сирлу я. Авахъна секин ваџІ хъиз физва, къуд пад вичин кесерда батмишзава. Дуьньяни амач анжах бубадин кушкуш... Вагъаб аял я. Вагъаба бубадин гъилин хатІар кІелзава ва ам хатІарилай алахъзавай бубадин секин юмшагъ сесинин таъсирдик акатзава. И лал къинин легъзени яратмишайди бубадин кушкуш я. Ада Вагъаб асиррин деринриз, гуя гъа къиса битмиш хъайи, дигмиш хъайи чкадал, бинейрал тухузва. Вагъаб физва. Рекъелай алатна, йифиз чуьлда текдиз амуькай аял дидедин ванцел хъиз, шел кваз, татаб жез, къахрагъиз, физва...

2

Сулами Ягъуд пачагъдин фараш багъдин юкъва багъа халичайралди, туькдин хъуьцуьганралди безетмишнавай тахтадал, анар таран цІару серинрик ацукънава. Адан вилик дуьньядин виридалайни дадлу няметрикай гъардакай сад алай хунча ква. Вичиз и берекатар дадмишдай мумкинвал гайи, абур къисмет авур Аллагъдиз дуьаяр авуна, гила чилеринни цаварин Агъадивай ихтияр къачуналди, абурун дад аквазва. Вилик квай аскІан столдал эцигнавай нур гузвай патІнусдай гиммишдин гичин къачуна, адай къуьрен иви хътин яру шараб къизилдин жемина цана. Гичин эцигна, жем къачузвай арада, Суламинин гъакъекъар хътин вилер, вичин вилик квай гъавизда чуплах яз къатканвай таза рушал алуькна. Суламидихъ са вуч ятІани хъана, беденди, къайи яд галукъайла хъиз, цак акъудна, рикІин секинвал квахъна. Ам, гъилни гъа жеминал аламаз, къах хъана амуькна. Гъикъван вахт я, Ягъуд пачагъдин авай са руш датІана къецІила адан вилик кваз, амма вучиз ятІани и пакаман сегъерда, анжах гила Суламиди адан гуьзелвилер къатІана. Адан бедендилай адавай вилер алудиз жезмачир. Сулами дерин хиялрик акатна, рикІе перишанвал гъатна. Вичизни хабар авачиз, адан гъил юзана, ахварин хиялра авайда хъиз, жем хкажна ва хкатнавай чІулав, къалин амма къелечІ чуруйринни спелрин арадай аквазвай пІузарив агудна. Фикиррин кесердик къунд акъалтнавай, пи гуьџІнавай хътин хъуьтуьл ва яру пІузарар са живи юзана, абурал кІвенкІ акъалтна. Суламиди, кузвай чайдиз хъиз, игътиятлувилелди, жемина авайдаз са хупІна. Вилер рушал алкІанвай Суламидиз вичи шараб хъванани, хъваначни чирни хъанач. Адаз шарабдин дад акуначир. Сивихъай галудай жемни хурув къуна, юзан тийиз амай. Гуя адаз вичин къилиз атанвай фикир, я туш и гъавизда авай гуьзел легъзе квахъиз кичІе тир.

Гъавизда цик са гьерекатни квач. Экуьнин и береда ана къатканвай руш, налугъуди гъамга цІурурна тунвай лампадин нурлу шуьше я. Гъавиздиз кІезрияр къвезва, абур къвердавай гзаф жезва. КІезрийрин гьерекатри, ара-бир дерин нефес къачурла, хкаж жез, юзазвай рушан мамари, цел гъалкъайрин звер акъалдарзава. Суламидиз акІ тир хьи, це зурзазвай тІарам мамар, вичин къилел серин гузвай тарал куьрс хъанвай анарар я - ракъиникай ранг къачуз, мижедив аџІуз, дигмиш жезвай. И легъзеда Суламидиз вичикай кІезри хъанайтІани кІандай. Ада гъакъикъатдани абурал пехилвал авунай. КІезрияр, лужар-лужар къвез, рушан бедендик чка-чкайрилай, зилияр хъиз, кикІизва, адан тІарам мамарал алтадунар ийиз, элкъвезва. Гуя абур суьгъуьрдин устІарар я:

са гъихътин ятлани тинидин кватл хуьрушрикай экъетлиз, гуьзел руш - уьмуьрдив ацлай къаб яратмишзава.

Суламиди гъилевай жем явашдиз патлусда эцигна. Лацу абадин хуруяр ачухна, Яргъи чларар къамухъ сад хъиз кфина кватлнавай къилелай гъил алтадна, ахпа чин цавухъ элкьуьрна:

"Я Худа! Ви члехивилиз къурбанд хуй, - фикирралди Аллагъдихъ галаз рахазва ам. - Ви къудрат гъикъван зурба я, гъикъван сергъятсуз я. Заз и яргълал тир уьлкве акун патал, Вуна заз къудратлу Ягъуд пачагъдин руш сеbeb яз гана. Къе зун пачагъдин гуьзел багъда ацукънава, зи вилик пачагъдин устадар тир тлаплахъанри гъазурнавай хуьрекар ква. Им Ви гъунар я. Виридаз къадагъа тирди, Вуна зи вилериз къалурзава. Ягъуд пачагъдин авай са рушан бедендин гуьзелвилер акун патал Вуна заз зурба камалдин нур гана, закай зурба жерягъ авуна. Эй, цаварни чилер яратмишай, хьмурдикай Адам, адан кларабдикайни

Гъава халкъ авур Халикъ.

Зи Агъа, и гъавизда и рушан гуьзелвилер къалурна, Вуна зи камалда ви нур туна. Вуна заз Ви сирерикай са сир ачухна. Вуна зав Ви керемат агакъарна. Дуьньядин сирер чидай, гъунаррихъ сергъят авачир Гъаким са Вун я. Дуьньядал алайди тек са Ви къудрат я. Ви члехивилиз шукур, я Худа!"

Ягъуд пачагъдин багъда къизилгуьллерин атир къугъвазва. Билбилрин баядри ван къачунва. Гъавадин серинвал, перишан вишришрин сесер къвердавай тлмил жез, пакаман сегъер яваш-яваш азгар йикъаз элкъезва. Суламиди шарабдин дад анжах гила гъиссна. Мад жем къачуна, ана амай стларни хъвана. Абур сивера экъуьриз, шарабдин дад яргълалди тухуз, лезетдалди цукълуьн туькъуьнзава. Налугъуди, хъвайи шарабди гъакъикъатдани адан камаллувал артухарнай,

Суламиди вичин фикиррин нетижа къунай: "Арифдиз, камалдин магъирдиз я пак затлунин, я маса къадагъа авач. Вучиз лагъайтла, камал Аллагъдилай я, ам вич пак я. Пак тирдини туширди, къадагъани, ихтиярни ада вичи эцигзава. Ам Худади ганвай пай я. Садаз ашкарди агъзурриз сир яз жеда. Садаз якъинди амайбур патал аламат яз амукъда." - Рушан бедендиз килигдайла, Аллагъдилай атай и керемат веревирдзава ада.

Сулами Аллагъдин иман гвай кас тир. Ашкъиламиш хъайи гъар са касди хъиз, ада рушан гуьзелвилер икъван гагъда вичивай къатлуз тахъунин гъайиф члугуначир, жерягъди вичин вилер ам акун патал къе Худади ачухайди яз гъисабнай. Сулами гъиссериз къит, гзаф сабурлу, акъалтлай сугъул уьмуьр тухузвай кас тир. Гъа са вахтунда адаз вичиз Аллагъди ганвай гъар са гъисс, къадирлувилелди ишлемишизни чидай. Адавай гъар са гуьзел тир шейиниз, вичин лайихлувал клвачерик теvegъна, къиметни гуз жедай. Рушан къецил буй-бухахдин гуьзелвили рикл къачунвай жегъил итимди хияларзавай: "Яраб и зун икъван буш инсан я жал?! Са гъи ятлани Ягъуд пачагъдин руша вичин гуьзелвилерин есирда туна, зи риклин къарай атлуда жал?!"

Гъакъикъатдани Суламидиз руша авунвай таъсир екеди тир. Адан иервал Худади жерягъдиз гъа вичиз лазим тир вахтунда къалурнай. Рушан гуьзелвал Худади Суламидив вичин керемат агакъарунин сеbeb, важиблу шартл тир.

"Ви хъендик квай гуьзелвал ачухайди зун я. Ви гуьзелвал Худади хуьурдалди клевирна ва зун патал хвена. Вуна ам сифте заз къалурна. Вун зи яратмишун я. Вуч арадал атанатла, анжах за исятда къатлана. Вун гуьзел я. Гъелелиг вун клезрийри тлуьрай,"- вичи-вичик мурмуьрзава Суламиди.

Гуьзелрин гуьзел Суриядиз вичин жерягъдин рикликай хабар авач. Адаз лужар-лужар алтлушиз, вичик зиляр хъиз, киклизвай балугъар хуш я. Ада, и пад, а пад явашдиз элкьуьриз, вичин беден балугъарин ихтиярда вугузва. Рушахъ ягъ, намус амач, ам вичин, Аллагъдин вилик ква. Аллагъдиз вири аквазва эхир.

Рушалай вилер алуд тийиз, Суламиди, гьеле рикле амай, Худади вичив агакьарай керематдикай фикирзама. "Рази тирда Худади гайиди кьачуда". - гуя гьавизда кьиле физвай вакъийри адаз керематрин метлеб деринардай ва а кардин патахъай вичин фикирар тартибда твадай мумкинвал гузвай. "Аллагъдин гьар са бенде дуьньядиз кьведа ва дуьньядай хъфида. Дуьньядиз вуж атана хъфидатла, гьадакай гьашаратриз емни жеда. Им уьмуьрдин эхир я. За вакай гуьзелрин гуьзел ийида. Ви гуьзелвилел вун вич ашукъ жеда. За ваз такабурлувал гуда, амма ви такабурлувал, зи вилик хкахъзавай чирагъ хьиз, элуьхъда. Вавай зи вилериз килигиз жедач, на кьил зи вилик агъузда. Вучиз лагъайтла зун ви агъа я!" - рикле кьизгъин гьиссери кьув язавай Суламидин вилери къастлувилелди рекIврекIварна. Ам рушаз акI килигзавай хьи, гуя адаз вичин фикирдалди лагъай

гьар са гаф адан хамуник, ивидик кутадай къаст авай. Къвез-къвез адан чинин рангар дегиш жезва, ам атIугъиз, къван хьиз, ракъизва. Налугъуди Сулами къайи ажугъдив ацIузвай. Сулами жуьрэтдивди къарагъна.

Эхь. Сулами са кар къетI авурди хьиз жуьрэтдивди къарагъна. Гьавиздин патав фена, виняй агъуз рушаз тамашзава. Вилера ашкъидин нурад кьугъвазватIани, рикIи Суриядал, багъа къашунал хьиз, къарувал ийизва. "Вун ви Аллагъдин вилик ква. Ваз я регъуьвал, я ягъ-намус чизмач. За ваз сагъ тир ва гуьзел тир чан гуда, вуна заз - ви руьгъ. Закай ваз руьгъ жеда. Чандилай багъа затI мад авач. Икьрар гьахътинди жеда. Худа шагъид я. Икьрар гьакI я." -Суламиди къатIана: и декъикъадилай вич тежер къадар дегиш хъанва. Ам Сулами яз амач. Виликра хьиз, адавай яшамиш хьижезмач.

Суламиди, сифте кисна, ахпа явашдиз мурмурар ийиз, гьилералди вичин вилик фасагъатдаказ са гьихътин ятIани ишараяр авуна. Са шумуд сефер дерин нефес акъадарна, патав гвай кьужгъурдай гьвечIи къвати акъудна, адай кукран гьуьр хътинди къачуз, пуд сеферда гьавиздиз кIвахна. Це, сифте экуь, ахпани мичIи-шуйтруь рангунин чIунари секиндив сирнавна. Яд къвез-къвез мичIи, эхирни михъиз чIулав хъана. Са декъикъадилай ада, цIалцIамарнавай мрамардин къванци хьиз, нур гуз башламишна. Цикай хкатнавай чкайрилай гьейри, рушан бедендикай ахквазмай затIни амачир. Сулами хъфена, вичин тахтунал ацукъ хьувуна.

Сулами Пагъ шегъердай тир. Ам ана тIвар-ван авай жерягъ яз машгъур хъанвай, Ягъуд пачагъдин авай са руш азарлу яз гзаф йисар тир. Руш Суриядиз са жерягъдикайни, са дармандикайни дава жезвачир. КIвачелай кьилелди хъуьр акъалтна, пал кIвахъзавай адан беденда, бязи вахтара ахътин цIай, квал гьатдай хьи, гьатта йикъан къарай, йифен ахвар атIана, ам гьарайдик жедай. Вичи вич кукIвариз, вичи вич цавариз акъудиз, чилел гьалчдай. Ихътин залум азар Ягъуд пачагъдиз акурди тушир. Гзаф йисара, гзаф уьлквейра дава-дармандихъ, Сурия сагъардай жерягърихъ къекъвена, арадал затIни татайла, руш сагъаруникай Ягъудан умуд михъиз атIанай. ЯтIани ам суракъра авай. Пачагълугъдани кваз, Ягъудан рушал гьуьлягъдин хам алайди я, лугъудай ванер гьатнавай эхир. Са сеферда гьикI ятIани адаз савдагарривай элкъвена гьуьлерин юкъва авай пачагълугъдин Пагъ шегъерда Сулами лугъудай зурба жерягъ яшамиш жезвайдакай ван хъана. Ягъуда а хабардин бине ахтармишна ва аниз Суламидин патав вичин векилар ракъурна. Гьа икI, Ягъуд пачагъдин теклифдалди, Сурия сагъарун патал Сулами адан имаратра пайда хъана.

Суламиди Ягъудахъ галаз яргъияр авунач. Ам азарлу тир, вичихъ инсандин суфат амачир Суриядиз килигна ва вичин мямелияр авай кьужгъурдай са къвати акъудна рушав вугана. "Инанмиш хъухъ, за вун сагъарда. Анжах зи гьар са гаф ваз къанун жеда, вуна абур кIевелай кьиле тухуда. Чанда квалдин цIай гьатиз башламишдайла, вуна и къватида авай къаришма сад хьиз кIвачелай кьилелди жуван бедендиз яда. Гьар экуьнахъ, ахварикай кватнамазни ва нияиз, ксудайла," -лагъана Суламиди рушав къвати вугана, ахпа алава хьувуна:

"РикIин къеняй, фикирралди, я туштIа кушкучдалди Аллагъдихъ галаз рахух. Анжах зи Аллагъдихъ галаз. Зи Аллагъ Худа я. Худадиз дуьа ая, зунни гьамиша рикIел алаз хъухъ. Худадивай тIалаб: "Вун цавни чил яратмишай, Вун чепедкай инсан яз халкъ авур жуван чими нефес адан хура туна, адал чан гъайи,адаз уьмуьр гайи Худа я. Керематар гвайди са Вун я. Дуьньядин сирер гвайди са Вун

я. Ви аламатар сергъятсуз я. Ви къудратдихъ къадар авач. Вун цаварин, Вун чилерин Иеси я. За - Ви лукІра, Вуна гайи гъихътин азаб хъайитІани, муьтІуьгъвилелди къабулда. Зун ваз аси жедач. Зи къисмет Ви гъиле ава.

Адаман хура Вуна тур чими нефес зи чандикни кума. Ам зи чанда амай къван за эхда. Эхда. Эхда...

Зун Ваз аквазва. Зун Вуна халкъ авур Ви халкъдин арада ава. Зун На яратмишай цавун кІаник, чилин винел яшамиш жезва. Ви вилик, инсанрин вилик зун гунагъкар туш. Ви рекъе зун аси туш. Заз уьмуьр гайиди Вун я. Зи беденда авайди Ви нефесдикай я. Зи чанда авайди Ви руьгъдин кІус я.

Ви чІехивилиз шукур хъуй, я Худа! Ви лукІран, зи бедендин сузайрин ван Ваз атурай. Регъим ая, я Худа! Инсафа! Инсафа. Инсафа...

Ви нефес, Ви руьгъдин кІус чанда авачир гъар са бенде чкІидай руьхъ я. Вуна зи руьгъ мягъкемара. Вуна азни алхиша, азни

дуньядикай пай це. Ви регъимдик кваз зун къутармишзавай зи агъадиз куьмек ая. Зи агъади зун сагъардайдахъ кІевелай инанмиш я. Инанмиш я! Инанмиш я... Амин." ДатІана и дуьа кІела, иллаки къаришмадай беден тІушундайла. Худа регъимлуди, мерягъяматлуди я. Адаз вичиз икрамзавай гъар са бендедин ван жезва. Ада азни куьмекда. Инанмиш хъухъ.

Сурия диндирмишайдалай къулухъ, Сулами Ягъуд пачагъдихъ галаз гуьруьшмиш хъхъана, вичин кІвалахдин къиметар тайинарна ва пачагъдизни са шумуд тапшуругъ гана. Ада руш сагъарун патал пачагъдивай бахчада къве гъавиз эцигун ва абурай садай-садаз яд физ жедайвал, чилин кІаникай хулар туькІуьрун тІалабна. Ахпа ада Ягъуд пачагъдиз лагъана: "Пачагъ, вун сагърай. Ви авай са веледдиз Аллагъди регъим авурай. Аллагъди гайитІа, зун гъа лазим вахтунда гъа ина жеда. Мад зун ина акъвазуникай файда авач. Зунни жуван рекъе гъатин,"-лагъана Сулами элкъвена хъфена.

Йикъар къвез алатиз, варцарни акъатна. Сулами, къумлукъ чуьлда ругъ акъудна алатай гар хъиз, квахъна. Ягъудан тавханайра гъалаба къачуз башламишна. Икъван вахтара Сулами хтана акъат тавуни, виридак къалабулукъ кутунва. Вич Ягъудан таваханайра хъайи са йикъан къене, Суламидивай абуруз еке тагъсир ийиз, вирибурун рикІера умудлувал тваз алакънай. "Сулами хтун тавуртІа, вучда? Мад Сурия сагъардай жерягъ гъинай жагъурин?" - хажалат чІугъвазвай вирида. Иллаки Суриядин рикІин къарай атІанвай, Жерягъди гайи къаришмади гъаф регъятарзавайтІани, азар сагъ жезвачир. И карди рушан рикІе вич анжах са Суламидивай сагъариз жедайдан инанмишвал мягъкемарзавай. Ада, Суламиди лагъайвал, Худадин дубаяр ийизвай. Худадин адан ван жезвай, регъим ийиз азаб гъаф къезиларзавай. Жерягъ хтана акъат тийизвайла, рушан рикІе михъиз къурху гъатзавай. Ада датІана Худадин шазда ийиз, Суламидиз эвериз, йифер, йикъар вилерал накъвар алаз, кечирмишзавай. Рекъер гуьзетзавай.

Худади Сурия вичин дерт гъаз тек туначир, адаз рушан сузайрин ван хъанай. Гатфарин азгар йикъарикай са юкъуз, Ягъуд пачагъдин тавханайриз Сулами хтана акъатна. Вични са зурба карвандин къиле аваз. Сулами гъевеслу тир.

Суриядивай и шадвили хабар эхиз хъаначир, ам бейни квахъна, чилел аватнай.

Суламиди, ангел тавуна, гъа виликдай хъиз, зирекдиз кар башламишна. Рекъин шаршав, цІару халат хтІунна, ам сифте нубатда рушаз килигна. "Ви сузайрин ван Худадин хъана. Зун ви гъарайдиз акъатнава, - лугъузва ада пал къарагъзавай рушан чиниз дикъетдивди килигиз, азардин ери чириз. - Азарди анжах цуьк акъадиз башламишзава. Зун вахтунда чкадал хъана. Заз лазим берени гъа им я".

Суламиди Ягъудан вилик шартІ эцигна: вичин кІвалахдиз талукъ тир гъар са тапшуругъ са шакни алачиз къилиз акъудун, вичи ийизвай кІвалахдиз талукъ яз са суални тагун. Гъа ихътин шартІар ада Суриядин виликни эцигнай. Вичин гъар са буйругъ муьтІуьгъвилелди къилиз акъудун истемишна. Ахпа ада Ягъудавай вичиз къуд пад къуд цал тир ичІи кІвал къалурун тІалабна ва ана Сурия дустагъна. Жерягъди Суриядин лагъана:

- Ваз гишинвили тади гуда, за ваз тIуьн гудач. Вун цихъ гьарарат яз гьарайдик жеда, за ви кьарихвал рекьидач. Азардин тIал кьати хьана вуна цавар, чилер чухвада, Аллагьдиз шазда ийиз шеда, амма Худадиз ви ван кьведач. Заз минетар ийиз жеда, зани ваз инсафдач. Ви тIал кьве кьатунинди, эхиз тежедайди жеда.

Ви каш ви азардинди я. Ви кьарихвал ви азардинди я. Ви сузаяр, ви минетрал ви азардинбур я. Абур эхиримжибур жеда. Вахъ авай инанмишвал кьве кьатда артух жеда.

Вун рекьидач, амма ви беден ракъидач. Азар гумрагъ жеда, ви руьгъ хьфидач.
Вучиз лагьайтIа вахъ инанмишвал ава. Ви инанмишвал ви чанда куькIвена жеда.

Вал чан хкведа, амма ви азар рекьиз башламишда. Инанмиш хьухъ! Ви инанмишвал ви дин я, гьа вун я." - Суламиди, суьгьурдин вяз ийизвайда хьиз, Суриядин вилик гьилералдини ишараяр ийизвай.

Суламиди Сурия а кIвале дустагьна ва рикIин дапIарар яна. А кIвалив, са вичелай гьейри, кас гатIун тавунин кьадагьа эцигна.

Пуд лагьай йиф алатиз башламишна. Экуьнин гьед туьхуьзвай береда Сулами Сурия авай кIвализ гьахьна. Вичи-вич чухвана кукIварна, бегьем партални аламачир руш, са куьникайни хабар амачиз, леш хьиз, кIвалин юкъвал эКIа хьанвай. Лацу абаяр алай Сулами, руьгъ хьиз, адан кьилихъ атана ва виняй агьуз рушаз килигиз, вичи-вичик кушкушна: "Ам гьазур я". Ахпа цуквал ацукьна, кIанз-такIанз хьиз, рушан ктад хьанвай чIарарик гьил кутуна, чIар акьажна кьил винизна. Килигдай суфат аламачир, чухвана ивийрай риченвай баклук хьтин чина вилер атIумна, ада Суриядивай кIеви ванцелди хабар кьуна:

- Ваз зи ван кьезевани?

Сурияди накьварин гьаргьардив ацIанвай вилер са утери ачухна, гьасятда акьална ва, эхиримжи нефесдай хьиз, пIузар юзурна:

- Яд...

Сулами, рушан нефес ахтармишзавайди хьиз, мадни са тIимил адаз мукьва хьхьана ва ада вичин ванциз генани хцивал гана:

- За ваз дуьньядин вири няметрикай гьида, амма вавай садни дадмишиз жедач. За ваз са гьавиз ацIай яд гуда, вавай са хупIни хьваз жедач. Ви гьарагьун ви азардинди я. За ви азардив зи гьилерин емиш, агьу хьиз туькьуьл яратмишун нез тада, амма тух вун жеда. Ядни ви азарди хьвада, кьарихвал ви рекьидач. Ви тIал ви азардин тIалдиз элкьведа. Азарди вичи-вич неда, регьят ваз жеда. Балугьри ви беден неда, терг жедайди ви азар я. Вун инанмиш яни?

Сурияди мад сеферда вилер ахьайна, акьал хьувуна, ахпа ам миьхиз агалхьна, вич-вичелай фена. Суламиди, рушан кьил чилел вегьена, виниз кьарагьна. ЛукIариз эверна, буйругьна:

- И бенде, багьдиз тухвана, гьвечIи гьавиздин патав гвай тахтунал вегь.

Вичин вири гьазурвилер акуна, Сулами багьдиз экьечIайла, агьадихьай цавун кIан яру жез башламишнавай. Ада аскIан тахтдал кьаткурнавай рушал аламай бижгьерарни хутIунна ам миьхиз кьецIиларна. Гьакьикьатдани гьуьлягьдин хьуьр алай хьтин беден, чухвана кукIварна, ивиди ричена, килиг жедай гьал аламачир. Суламидай, ам акурла, агь акьатнай. Суламинди вилик кьвайди пал кIвахьзавай са эйбежер затI тир.

Югьни йиф, цавни чил чара жезвай бере. Кьезил шагьварди, экуьнин чархачи хьиз, бахчада кьекьез, кьуд патаз цуькверин атир чукIурзава. НуькIверин баядри ван тунвай и гуьзел легьзеда,

Суламиди гуьлүшан цавуз кьве гьилни хкажна, гьатта вилерни кваз акьална, Худадиш шазда ийиз башламишна. Жерягь йикъа пуд сеферда: экуьнахъ, нисинихъ, нянихъ Аллагьдиз ибадат ийизвай кас тир. Ингье ада, бедендикни кваз зурзун акатна, лап вилериз нагъв хьиткьиндалди Худадиш минетна, адавай вичиз агалкъун гун Палабна. Ахпа, жаваб гуьзлемишзавайди хьиз, са къадар кисна акъвазна. Аквадай гьалда, Худади ихтияр ганай; Суламидик юзун акатна, ада вичин аба хтӀунна гадарна, лацу перемдин хилер къакъалжна. Сифте ада леш хьиз экӀя хьанвай рушан нерин кӀаникай са гьихьтин ятӀани къаришма гуьцӀна: "Ксуе, архайиндиз ксуе", - кушкушна. Ахпа ада вичи гьазурнавай, гьеле бугъ алахъзамай къаришма са къватидай пацалди къачуз, адай рушан беден сад хьиз тӀушуниз башламишна. Рушаз дуьньядикай хабар амачир. Ам, цуру тини хьиз, Суламидин гьилерик юзазвай Суламиди Сурия вичин юрфариз гьекъ акъатдалди, рушан беденди тамамвилелди къаришма чӀугвадалди тӀушунна. Гьилер агьадал-винел тухудайла, дуьбаяр кӀелиз лугьузва: "Ви азар, къавун чӀередал экъечӀай хъач хьиз, къурада. Ви азар, чӀуру хъач хьиз, дувуларни галамаз акъудда." Къаришмадай тӀушунна куьтягьайдалай къулухъ, Суламиди Сурия хкажна. гьамга хьиз михьи яд авай гьавиздиз вегьена.

Къайи ци руш уяхарна. Вилер ачухайла, адаз акурди яр чӀлана, туракъ хьанвай гуьлүшан цавун кӀане, анжах пайда жезвай ракъинин зериф нурар ва а нурара гьилералди са гьихьтин ятӀани ишараяр ийиз, юзазвай лацу къаралту тир. Ам пак руьгъ хьиз, ракъинин нурара къугъвазвай.

Суриядиз са куьнинни ван къвезмач, гуя япар биши, бейни пичӀи хьанва. Келледа ифин гьатна, мефтӀ, мегъ хьиз, юзазва. Руш маса дуьньядиз акъатнава, рушаз вич гьина аватӀани чизвач. Гьавиздин дегьенедай винелди килигзавай адак, цавун кӀанел нурара вичи-вичик са гьихьтин ятӀани гьерекатар ийизвай лацу къаралтуди-руьгъди къурху кутунва. Сурияди а къурху къуд патахъай аяз хьиз вичин бедендиз гьикӀ кужум жезватӀа гьиссзава. Беденди хаф акъудзава. Суриядиз мекьи я. РикӀ ракъурзавай къурхувили адав гьич чӀарни юзаз тазвач. Ам, вилер гуьлүшан цавал алкӀана, гьакӀ амай. Эхирни ада, вилерни акьална, кушкушдал яни, тахъайтӀа фикирдал яни, адаз чидач, амма ада лагъана: "Ал-лагъ".

Легьзеда рушан бейни цаварилай атай хьтин гурлу ванчив ацӀана: "КичӀе жемир, вун зи вилик ква!"

Лацу абаяр алай Сулами къуьнел къван къецӀиларнавай са гьилни цавуз хкажна, рушан кӀвачерихъ, гьавиздин кьилел акъвазнава. Ам, аламат гуьзлемишзавайди хьиз, гьавиздиз, рушан эйбежер бедендиз тамашзава.

Ингье, гуя чиликай пайда жезвайбур хьиз, гьавизда сад-къве кӀезри пайда хьана. Къвердавай абурун къадар артух жезва. Балугъар, лужар-лужар хьана, рушал алтӀушзава. Абуру руш незва. Са акъван вахт фенач, гьавиз ргаз-ргаз балугърив ацӀана ва абур къуд патахъай, зилияр хьиз, рушак кӀлана.

Суриядин рикӀ кичӀевилияй пад тахъана са кӀам-шам амукьна. Адаз гьарагъиз кӀан хьана, амма мез къанва, юзуриз жезвач. Гьа и береди адан япарихъ мад цаварилай къвезвай ван галукъ хьувуна: "КичӀе жемир, вун зи вилик ква!"

Руша мад вилер ачухна, акьал хьувуна. Адаз цавун кӀанел ахкурди мад гьа, къецӀиларнавай гьилни хкажна акъвазнавай лацу къаралту тир. "Ал-лагъ", - са жизви пӀуззарар юзанай рушан ва адан секинсузвал квахънай. Къуй ам балугъри тӀуьрай. И карди адаз са гьихьтин ятӀани гьязни гьизвай, бедендизни са зеррени тӀар жезвачир. Адаз гила хъсанзавай... Ам вичин Аллагьдин вилик квай.

Ягьудаз авай са руш сагъарун патал Сулами, девейринни къатиррин еке карвандин пар гьаз атанвай. Парни Худадин пак тир цикайни незир алай суьгьурдин балугърикай ибарат тир. Суламиди гьаз атай цин са пай гьавизра цанай ва чӀехи гьавиздиз балугъар ахъайнай. Муькуь гьвечӀи гьавиздани Сурия къаткурнавай. Каш ганвай балугъар чилин кӀаникай туькӀуьрнавай хуларай, Суриядиз янавай къаришмайрин ниэралди, гьвечӀи гьавиздиз атана, рушал алтӀушнава. Абурун сир чидайдни анжах са Сулами я.

Рагъ вижеваз цавуз акъатайла ва балугъар тух хъайила, Суламиди Сурия гъавиздай акъудна, таза аял хъиз, хъсандиз чуъхвена ва ам цийи къилелай маса атирар галай къаришмайривди тIушун хъувуна. Суриядин рикI михъиз авагъна, чанда къезил ифин гъатна, беден рагъ галукъай мум хъиз хъуътуъл хъана, дамарра хуш юргъунвал къекъвез башламишна. Ахпа рушав са гъихътин ятIани экъи гъалима хъваз туна, ам багъдин юкъвал туькIуърнавай алачухдик тухвана къаткурна. Рушаз акъван регъят хъанвай хъи, гъатта адаз вич Суламиди атиррикай туькIуърнавай месерал эцигай хъиз тир.

Рушаз я кIвачер, я гъилер юзуриз кIамачир. Ада вичин чиник ахварин ифин гъикI акахъзаватIа гъиссзава. Вилерин къекъмар къвердавай агъур жез, ам агалхънава. Суриядиз я къарихвал, я гишинвал амачир. Адаз затIни кIамачир. Вичин эйбежер суфатни рикIелай алатна, руша вилер акъалзава. Адан вилерикай экуънин ярар, ракъинин нулар, гуьлуьшан цав ва лацу къаралту карагзава. Япарихъ ван галукъзава: "Ксус, архайиндиз ксус. Вун зи вилик ква." Налугъуди Сурияди а ванциз жаваб гузва, ахварин хиялриз фенваз ада кушкушзава: "Ал-лагъ". Суьгуьрдин ван, къезил шагъвар хъиз, япарихъ галукъиз бейнидиз чкIизва: "Ксус, архайиндиз ксус. Цав гуьлуьшан я. Ракъинин нуларик къиси дигмиш жезва. Вуна ам дигмишзавай ракъинин нулар, абурун чимивал гъиссзава. Къизил гуьллерилай атир алахъзава... Яб це, шагъварди кушкушзава. Яб це... Яб це, пешери виширишзава, яб це. Абур ви ивидик акахъзава. Ви иви чими жезва... Ваз хъсан я... Ваз и легъзе ширин я. Вун ахвариз физва. "Ксус, архайиндиз ксус... Ал-лагъ", - Сурия ахварал физва.

Йикъар къвез вахтар физвай... Суриядин акунарни югъ-къандавай дегиш жезва. Гъеле ам эйбежер яз амайтIани, руша гуя хъуърдик кумай бедендин гуьзелвилер гъиссзава ва адаз чизва: гъа къе пака, дигмиш хъайи шуьмягъ хъиз, ам хъуьруьшдай экъетI жеда ва адаз вичин гуьзелвал аквада. Ада цийи хам акъалтнавай, вичин хъсан хъанвай чкайриз туьмерарзава. Ам ракъиникай ранг къачузвай вичин цийи хам акъалтзавай чкайрал гъейран я.

... Атана варцарни алатна. Са бязи чкайрал хъуьрдин пинекар аламачиртIа, Сурия михъиз хъсан хъанвайди яз гъисабиз жедай. Рушаз вичин гуьзелвилер ачух хъана, ада вичин беден чирзавай. Яргъалди гуьзгуьдин вилик акъвазна ада вичин бедендин абулар алай чкайриз къару яз тамашиз, тавазияр ийиз жедай. Руша дериндай нефес къачудай ва лугъудай: "Гъикъван хъсан я, зун яшамиш жез, зи къудратлу Аллагъди зун паталди икъван мегърибан дунья яратмишна. Гъикъван хъсан я, Худади заз икъван иервилер, рацIамар,

пIузарар гана, элкъвей ацIай кIватIар хътин мамар, шуькIуь юкъ, устIарди атIана уьлчмеда тунвай хътин ацIай ва яргъи кIвачер гана. Зун гуьзел я. Залай иерди мад авач", - руш вич вичел ашукъ хъанвай. Гъар мумкинвал хъайила, ам вичин кIвале вичин бедендин гуьзелвилерал гъейранвал ийиз, къецIила къекъвез жедай. Либасар хтIунна гадарайла, ада са гъихътин ятIани лезетлу азадвал, гъиссдай. Адаз, гъатта вичин яргъи ва назик гъилер лувар хъиз юзурна, гъавадиз элкъвез, бушлухра, гуьлуьшан цава сирнавдай ашкъи жедай. Ихътин къетIен гъисс адаз мад са куьнивайни гуз жезвачир.

Суламидиз Суриядин рикIикай хабар тир, адани гуьулягъдин хамунай экъетI жезвай рушан гуьзелвилер къатIузвай. Ингъе къе пакамахъ Худадила атай керематди, ам руьгъдай дегишарнавай. Адавай гила, виликрай хъиз, яшамиш хъижезмачир. РикIе гъатнавай къастуни, адавай кар бажармишун истемишзавай. Худадин керемат адан рикIе, гъижран хъиз, гъатнавай. "Садаз ашкаради агъзурриз сир яз жеда. Садаз якъинди, амайбур патал аламант яз амукъда. Рази тирда. Худади гайиди къачуда. За вуч ийизватIа, гъам Худадин кар я," - фикирралди лагъана, Сулами кIвачел акъалтна. Ам гъавиздин патав фена ва аниз тамашна. Гъавизда яд алцифнавай, налугъуди ам садрани чIулав хъайиди тушир. Амма ана са балугъни амачир. Суламиди гъавиздай Сурия акъудна. Къе ада, гъамиша вичи къиле тухузвай кIвалахар тамамар тавуна, руш алачухдик рекъе тунай. Сурия яргъалди суьт тежез, вичин бедендин гуьзелвилерал гъейранвал ийиз, месе къатканай.

Сулами и вахтунда маса кIвалахдал машгуьл хъанвай. Ам и пачагълуьгъда хъайи са куьруь вахтунда, адан тариф вири уьлкведиз чкIанай. Пачагълуьгъдин гъар са пипIай шегъердиз азарлуьрин цIиргъер ахмиш жезвай. Абурай шегъердин куьчеяр, майданар ацIузвай. Чпив гъай

пек-лек экГяйна, азарлуйри югъ-йиф куьчейра акъудзавай. Иллаки рагъ цавун юквваз хкаж хъайи береда, шегърда азарлуйрин сузайрин ахьтин ван гъатдай хьи, гъатта яргъай физвай касдин рикІ сузайри къарсурдай.- Эй, Сулами! Вакай са чара. Ви незуър алай гъиликай са чара!" - дад-бидадзавай абуру. Гъар юкъуз сятералди куьчейра къекъуьн, азарлуйриз чараяр акун, Суламидиз пеше хъанвай. Ам Ягъуд пачагъдин имаратрин варарикай цару аба алаз хкечІдай. Абадин ценерик гар акатдайвал, зирингдиз куьчедай-куьчедиз физ, цлан кланера къатканвай азарлуйриз чараяр ийиз аквадай. Адахъ инсанар клевелай инанмиш хъанвай. Сулами къвезва лагъай ван галуькайла, азарлуйрик ахьтин гъерекат акатдай хьи, жезвайбур клвачел акъалтна, тежезвайбур, гъатта галчІур жез, адан къаншардиз фидай. Адак гъил хкІун, адан абайрикай са цІирх къванни гъатун яргъал йисара азарри гъелекнавай инсанри, чпин бахт яз гъисабзавай. Ам акурла, гъуьрс акъатнаваз, вирида гъарайдай: "Эй, Сулами! , Эй, Аллагъдин векил, ви незуър алай гъиликай са чара!"

Суламидин гъиликай абуруз чараяр женни ийизвай. Жерягъди абур сагъариз, пелекай гъекъ фидалди зегъметни чІугвазвай. Вич акурла, азарлуйрик акатзавай теспачавал, гъулгъула ада Худадиз вяз авуналди секинардай ва лугъудай: "За квез лугъузва, зун куь патав акъатун къисмет авурди, зи Худа я. Къудратлу Худадиз чилел вичи халкъ авур инсанар, вичин веледар хъиз, играми я. Ам цаваринни чилерин Агъа я. Вичи халкъ авур инсанрин Арха я. Ам рикІел алаз хъухъ. За вуч ийизватІа, гъам Худадин кар я, Захъ вуж инанмиш ятІа, гъам Худадихъ инанмиш я. Аллагъар авач, авайдини цавунни чилин Пачагъ, са Худа я. Худа Сад я. Сад тир Худадин кар зи кар я. Инанмиш хъухъ ва икрам ая. Инанмиш хъухъ ва икрам ая. Худадиз икрам ая. Куь бедбахтвилер, чилин циф хъиз, пакаман гъуьм хъиз, акъатна квахъда. "Ягъуд пачагъдин варарикай хкечІдайла, цару цІийи абаяр алаз жедай Сулами, бижгъерар алаз элкъвена хъфидай. Ада азарлуйриз вичин пек-парталдикай цІиргъер мердвилелди гузвай.

Суриядиз рикІивай къуллугъ авун Суламидин рикІелай саки алатнавай. Ада вахт куьчейра азарлуйриз гзаф серфзавай. Бязи вахтара Сурия сагъ тахъанвайдакай фикир авурла, адаз утанмиш жедай, амма рикІяй адал клевелай чалишмиш хъун къвезвачир. Хиялри тухвайла, Суламиди лугъудай: "РикІе хиял турди Худа я. Сифте нубатдани за зи Худадин кар къилиз акъудзава", - ам экъечІна куьчедиз фидай. Ягъуд пачагъдин, вич Цун гъуцариз икрамзавай кас тиртІани, вичин вилик жерягъди эцигнавай шартІ чІурзавачир. Суриядин азарди къурху кутунвай адан рикІи Суламидин гъатта гъиллени кваз къанундай къазвай.

Суриядин бедендал аламай азардин пинекар сагъ жезвачир. И карди рушав вичин чан жерягъдила гъикъван аслу тиртІа, гъам дердина гъисс ийиз тазвай. Адак вичел мад хъуьр ахкъалт хъувунин кичІевал акатнавай. Низ чир хъуй, белки жерягъдиз Худадиди агалкъун гузвачир жеде. Я туш адан рикІе гила вич

Суриядихъай къакъатуни кърху гъатнавай жеде. Себеб низ чир хъуй, амма

Сурия сагъ хъун яргъалди физвай. А кардай Суламидин вичин къилни акъатзавачир. Адаз вичин рикІи куьчедиз эверзавай. Ам гъаниз физвай.

Гъа ихътин йикъарикай са юкъуз, Суламиди пак яд гъун патал яргъал тир рекъе тур карван, хтана акъатна. Карван хтана лагъай хабарди, Суламидин рикІик теспачавал кутунай. Вучиз лагъайтІа ам адетдин вахтунилай фад хтанвай. Сулами звер кваз карвандин вилик экъечІна ва ада клвенкІве авай деведин кІулал алай целце гъил туна, акъудна. Къеженвай гъилиз тамашна, ам цавуз хкажна, гъарайна: "И яд пак тир гъуьлуьн яд туш. Ам гъинай гъана?!"

Зурзун акатай карванбашиди адаз, юкъ агъузна, икрамна ва жаваб гана:

- Зи къудратлу агъа, зи регъимлу агъа. Чун атана Йифенхана къуйдив агакъайла, чІулав йиф алуькна. Чна девеяр къатирар парарикай азадна, анал йиф акъудиз гъазурвал аквазвай. Гъа и арада Йифенхана къуйдал са яшлу кас акъатна ва ада чаз салам гана. Гъамни я чун хъиз рекъе авайди тир, я яшлу кас чи шегърдиз къвезвайди тир. Чна санал йиф акъудна. Гзаф камаллу кас тир. Дуньядин къуд къиликай хабар авай, гзаф чидай, Аллагъ рикІел алай, муьмин инсан тир. Адан суьгъбетри чун вири гъейранарна. Чнани адаз чи дердикикай лагъана. Пакамахъ къарагъна, чун чи рекъе гъатдайла, Касбуба лугъудай а кас, карвандин вилик экъечІна ва гъиле авай яргъи лаш туькІурна, къаншарда авай дагъ къалурна, лагъана: "АтІа дагъда вижевай вирни ава, гурлу булахарни. Куьн акъван яргъал рекъиз яд гъиз финихъ себеб авач." Ахпа а касди гъиле авай

лашуналди кьуйдин кьвал гатана, алава, хьувуна: "Бес жез хьайитIа, квевай целер инай ацIурайтIани жеда. Аллагьди яратмишай яд, виринра сад хьиз, пакди я. Пак тушир цихъай ктIай ни кьведа. Ишлемишиз чир хьайитIа, ктIай цикайни себеб жеда. "Чаз ам гьакьикъатдани незир алай кас хьиз хъана, чун адахъ инанмиш хъана. Кьуйдай чаз яд бес жедачир, чунни гьада кьалурай дагъдиз рекъе гьатна. Гьакьикъатдани ана вирни, булахарни авай. Чна гъанай яд цана, гьикъван фад хьайитIа, гьакъван хъсан яз гьисабнай чна. Яргьал рекъиз фена вучдай кьван. Вирин ядни пак яд я, лагъанай ада эхир. Зи Агъа, и сеферда чаз багъишламиша. Ви чIехивилиз Ви лукIарин вафалу чанар кьурбанд хьуй, и сеферда Вуна чаз регъима. Эгер лазим ятIа, чун элкъвена мад рекъе гьат хьийида, анжах инсаф ая. Худадин вилик чун негъ мийир.

Карванбашидин ван хьайила, Суламинин чанда цIай гьатна, сифте кьве гьиливни вичин кьил кьуна, гьарайна:

- Я Худа, я цаваринни чилерин Иеси! И ахмакьри чпи вуч авунатIа, гьич аннамишни ийизвач. Ви вилик аси хьайи, шейтIандин гафуниз яб гана, Вуна кьалурай рекъерлай элячIна. И имансузри чпиз завай регъим тIалабзава! - ажугъ эхиз тежез, ам вичин яру-цIару абадин ценер галтадриз, карвандин виликай агъадал-винел фена. Пехъи хъанваз гапур акъудна ва икрамиз алгъана акъвазнавай карванбашидин гардан яна.

Карванбашидин кьил галудуналди адан хъел алатначир. "Садаз ашкаради агъзурриз сир яз жеда. Садаз якъинди, амайбуруз алакат яз амукьда. Сир! Сир! - гьарайна Суламини. - Виридаз ашкаради, садаз сир жедани?! Виридаз малум хьайиди, садаз алакат жедани?! Касбуба! Ам гъинай атана! Ахпа ам, ягъайди хьиз, акъваз хъана ва вичин везиррихъ элкъвена, буйругъна: "Ам нин вилериз акунатIа, адан ван нин япарихъ галукънатIа, адан тIвар низ чизватIа, гьадаз чилерал чка алач," - Касбубадин тIваруни Сулами михъиз кьапарай акъуднавай. Адакарвандихъ галаз фейи вичин вири лукIар тергиз туна. ЦIийи яд гъиз, цIийи карван рекъе туна. Суламидиз, Худади вичиз ачухай сир, ада вичиз кьалурай чкадай яд гваз хтун, гзаф важиблу тир. Карван гваз физвай лукIариз рекъе гьалтай са нихъ ятIани рахун кьадагъа эцигна.

И вакъиади Сулами дерин хиялрик кутуна. Пачагъди ганвай вичин тавханайра текдиз ацукъна, вич гьатнавай шартIар аннамишиз, веревирдар авуна. Аллагъдихъ галаз раказ хъана: "Эй Худа, эй зи Арха! Вуна зи камалда Ви нур тунач. Вуна зи вилерин экв хци авунач. А касдикай Вуна заз аянач?! Ви вафалу лукI Ви вилик квелди аси хъана. Вуна завай кьанажагъ кьакъудна. Вуна зун буркъуь авуна. Вуна заз санихъай ви керематар ачухна, масанихъай Вуна зи рекъел Касбуба вегъена. Ви сирерай нин кьил акъатрай, я Худа! Яраб На зи вилериз мад вуч алакатар кьалурдатIа?! Ви чIехивилиз шукур хьуй, Дуьньядин сирерин сагъиб!" - ахпа Худадивай вичиз алхишун тIалабна, ам Ягъуд пачагъдин патав рекъе гьатна.

- Пачагъ, вун сагърай, ви кьудратар чилерал мадни мягъкем хьурай. Зи ихтибар касдивай ван хьайивал, ви гуьлуьстан уьлкведиз са гьи ятIани яд уьлкведай, Касбуба лугъудай са яшлу кас атанва. Ада вич вири чидай, дуьньядин сирерай кьил акъудзавай касдай яз кьалурзава. Ада вич

Аллагъдин пайгъамбар яз гьисабзава ва халкъарин арада вичин иман чукIурзава. Ада ви халкъ, ви пачагълугъдиз икъван кьудратлувал гайи цIун гьуцариз акси акъвазарда. Ам Пис руьгьерин гьилибан я. Ам гъина аватIани жагъурна, кьуна, хкун лазим я, - лагъанай Суламини.

Сулами Ягъудан тавханайра гьакIан кас тушир. Вичин руш сагъариз башламишайдалай кьулухъ, ада Суламидиз вичин имаратдин кьилин везирдихъ галаз барабарвал ганвай. Ягъудаз ам камаллу кас яз чидай ва мукъвал-мукъвал адан меслятрикай менфятни кьачудай. Адаз чизвай, Суламини гъавая гаф лугъудач. ЯтIани ада агакьарай хабарди аи фикирлу авунай ва ада лагъанай:

- Къачагъ туш, угъривал авунвай кас туш. Куьчейра, чуьллера гьатна вяззавай касдиз чна вучда кьван?

- Пачагъ, вун сагърай, амма заз чирвал, камаллу гъи гаф хъайитІани, турунилай хци я. Эгер адан къуватдикай тапан пайгъамбарди менфят къачуз хъайитІа, ада къве къатда зиян гуда. Ам къве къатда хаталу я. Зи кар куьн вахтунда хата-баладикай хуьн я. За куьн хабардар ийизва. Ада ви пачагълугъ хатадик кутада. Ви хзан бедбахт жеда.

- Зи гъуцар квелди ажугълу авуна, абуру ахътин чІуру лишан ракъуриз?
Абуру чпин хъел зал ракъурдай хътин кар за авурди туш эхир.

- Агъайрин агъа, - икрамзава адаз Суламиди. - А кар зазни чидач. Заз чидайди за ваз лагъана. А, вич зурба тир арифдардай, незир алай касдай къалурзавай Касбуба лугъудайди къуна, адан къил атІун тавуртІа, ваз ви гъуцарини багъишламишдач. Адакай пачагълугъ азад авун лазим я.

Ягъуда Суламидин суьгъбетдал фагъум-фикирна ва ахпа вичин пачагълугъдин гъар са пипІез вичин жасусар Касбубадихъ къекъез ракъурна. Са шумуд йикъалай жасусри шегъердин варарихъ Суламидин тІвар къаз гъарайзавай азарлуьрин арада къекъезвай са кас къуна пачагъдин дуванханадиз хканай.

Дуванханадиз къакъан буйдин, цІвел-кІарабдиз яцІу, рех янавай вижевай чуру квай, ачух чин авай яшлу кас гъайила, Ягъуд пачагъдиз са жуьре хъанай. Ада и кас вичиз са гъина, са мус ятІани акурди хъиз гъиснай. Касбубадал яру къветІелар кутІуннавай, чІулав шалар янавай шаламрал къведалди яргъи, яцІу сун гъаларикай хранвай векъи парчадин аба алай. Адан гегъенш юрфарал къулайсуз гъаваяр хъайила, къилел вегъин патал герек тир шал куьрс хъанвай. Къилел са затІни алач, рех квай яргъи чІарар саки къуьнерал аватнава.

Са къуьнелай са тах виликди, муькуьдини далудихъди шаламар вегъенва, муькуь къуьнени цІегърен хамуникай туькІуьрнавай, цІилер галай чанта ава. Жасусри ам дуванханадин юкъвал къван гъана, тахтуна ацукънавай Ягъудан вилик акъвазарна...

Касбуба сабурлу тир, са гъиле тик къунвай яру, чумал кІарасдин, саки вичин буйдин къван къакъанвал авай лаш къуна акъвазна. Ахпа ада вине, чилелай са шумуд къуьнтен къакъанда аваз туькІуьрнавай чкадал, къерехривни везирар гваз тахтуна ацукънавайдаз тамашна, лазим тирвал пуд сеферда икрамна, лагъана:

- Пачагъ, куьн сагърай. Куь къудратдихъ сергъят тахъуй . Ягъуд пачагъдин гунагърикай виридан мецел ала. Пачагърин арада ам виридалайни гъуьрметлуди, виридалайни адалатлуди яз машгъур я. Куь буйругъда акъвазун за жуван къилин винизвал яз гъисабзава...

Ягъуда кисна и яшлу касдилай вил аладарзава. Са легъеда адаз кІамазни хъанай: "Руфуна бегъем фуни авачир къекъевераг къуна хканва", - фикирнай ада.

- Касбуба вун яни? - хабар къуна ада эхирни.

- Гъам зун язва, гъуьрметлу агъа. - секиндиз жаваб гана Касбубади.

Еке ва гъа вичин чуру хъиз рех квай цІару вилера, чина бизарвал гъатнавай, рекъин руквадай хъанвай Касбубадиз килигайла, Ягъудаз сугъулни жезвай.

Амма пачагъдин тахтунивай са къадар мензил къуна акъвазнавай Суламидин чинин рангарни кваз дегиш хъанвай, беден вичизни хабар авачиз тик къунвай адан вилер, жикІидин цацар хъиз, Касбубадал алкІанвай. Адаз къванцин къаяб хъиз акъвазнавай Касбубадин, са гъихътин ятІани къайи сабурлувили хъел гъизвай. Суламидиз чизвай, сабурлувал адан къудрат тир. Ягъудалай тафаватлу яз, адаз Касбуба масад яз акъвазвай. Ада вичи нихъ галаз бяс чІугун лазим ятІа, хъсандиз

къатанай. Сулами Ягъудан патав фена ва адаз са вуч ятани кушкушна. Пачагъди хабар къун хъувуна:

- Вун гъинай, гъи уълкведай я?

- Къакъан Шалбуз дагъдин шагъвар къекъвезвай Самбурдинни МуъшкӀуърдин гегъенш чуъллер зи ватан я.

- Эй, къариба инсан, икъван яргъал тир чилериз вун гъикӀ акъатна? Зи пачагълугъдиз вуч мурад аваз атанва?

- Пачагъ, куъ чӀехивилиз къурбанд хъуй. Куъ веледрикай пачагърин пачагъар хъурай, - икрамзава Касбубади. - Зун зи къудратлу Аллагъди яратмишай чилел сиягъатчи я. Заз дуъньядал яшамиш жезвай гзаф халкъарин ацукъун-къарагъун, чӀалар чида. Заз абурун динрикай хабар ава. "Масадбур аку. Масадбур акуна, жув яратмиша," -эмирнава зи халкъдиз ам яратмишай Аллагъди. Къудратлу Аллагъди цаварилай ракъурай ич тӀуърла, аялар тежезвай сивинсуз дишегълиди хва ханай. Аллагъди адаз, вичин хциз хъиз, вичин къудрат гана. Ам йикъаралди, варцаралди ваъ, декъикъайралди, сятаралди чӀехи жезвай. Адакай чилерал тахъай хътин къуватлу пагъливан хъана. Ада вичин халкъ азадна. А вахтунда Аллагъди адаз тавакъу авуна: "Гъа и Самбурдин чилерал яшамиш хъун патал За хкъанвай Зи халкъ душманрикай хуъх. Зи халкъ азад халкъ я. Писвал ийимир! Хъсанвал яратмиша ва ам хуъх!" Аллагъди цаварилай ракъурай ич тӀуърла, сивинсуз дишегълиди хайи Инсандин хци, пагъливанрин пагъливанди ва зи халкъди кӀевелай хвейи, Аллагъди вилик эцигай и шартӀ, завайни чӀуриз жедач. ГъакӀ хъайила, за лугъузва: зун зи Аллагъдин вафалу лукӀ я. Зунни ви пачагълугъдиз рикӀе анжах хъсанвал аваз атанва. За инсанар азаррикай сагъарзава ва къудратлу Аллагъдиз вяз ийизва. Аллагъдин каламар инсанрив агакъариз, абур Аллагъдикай хабардар ийизва.

Касбубадин ихтилатри Ягъудан рикӀе хиял тунай. Белки ам гъакъикъатдин незуър алай кас я жеди. Суламидивай сагъариз тежезвайди, адавай сагъариз алакъдани. Суламиди гуя Ягъудан фикирар кӀелнай, пачагъ фагъумлу хъанваз акурла, ада са вуч ятани къатӀузвайди шакнай. Ам Ягъудахъ элкъвена:

- Пачагъ, ви чан сагърай, - икрамзава Суламиди. - А кас тапан

пайгъамбар я. Ада вич Аллагъдин патав гвай, незир алай касдай гузва. Ада вичин мецелди Аллагъ рахазва лугъузва. Адан келимайрикай хкатзавайвал, а касди вичин халкъ Аллагъди хкъанвай халкъ я лугъуз тестикъарзава, гъа идалди вичин халкъ къетӀен чкадал, Аллагъдин патав эцигзава. Ам, Аллагъ сад я лугъуз, Сад тир Аллагъдиз ибадат ийизвай халкъарикай я. Адаз цӀун гъуцар я чидач. Ам чаз гъуцарин патай къалурзавай чӀуру лишан я. Адан къил атӀун лазим я.

Суламидин рикӀе Касбубадин гафари тӀал твазвай. Адаз акӀ тир хъи, гуя Касбубади къачуна, адан рикӀ чрана, адан сирер ачухзава. Им еке азаб тир.

- Касбубадин руъгъ мягъкем тир. Ада, налугъуди шагъвардин къаншарда чин эцигзавай тегъерда, вичин къил винизна ва са живи ван хкажна, лагъана:

- Садра чарадан къил атӀайда, къведра жувандан къилни атӀуда. Зи Аллагъди зав гъикӀ ажал агакъарайтӀа, за ам гъакӀ къабулни ийида. Зи къиникъ, рекъин руг хъиз, алатна фида, - Касбубади вичин абадин цен юзурна, адал алай руг алудна. - Зи халкъдиз мус лазим хъайитӀа, зун гъа чӀавуз пайдани жеда.

Мадни за лугъузва: ваъ, за цӀун гъуцариз икрамзавач. Вучиз лагъайтӀа цӀай яратмишайди Сад Аллагъ я. Ам гъадан къудрат я. Ам яратмишдайла, Къадираллагъди адан бинейра вуч тунатӀа, ам, анжах гъа кардиз лайихлуни я. За мадни лугъузва: зи халкъ вич гъина яшамиш жезватӀа, гъана яшамиш хъун патал, гъакъикъатдани, къудратлу Аллагъди халкънавайди я.

Суламидин рикӀи биши цӀугъна. Налугъуди и къекъвераг касди гъар са келимадалди адан зигъиндиз ягъун къазвай. Ам чукӀурзавай. "Аллагъ хкъагъайди зи халкъ туш. Зи халкъ вичин халкъ

яз хкягъайди, вич Худа я. Худади анжах зи халкъдихъ галаз я вичин икърар авурди. Халкъдикай гъар са касдин бедендал Худадин халкъ тирди тестикъарзавай, Адан икърардин гъакъиндай авунвай лишан ала. Зи халкъ Худади хкянавайди я. Худадини вичин керематар зав агакъарна!"- гъарайзавай Суламидин рикIи. Амма ада вичин сабурлувал хуъзвай, рикIин къене къупмиш жезвай къизгъин гъиссер винелди акъудзавачир. Гъиссерин чайгъун туъхуън патал ада Худадивай тIалабзавай: "Зи Агъа, зи бейни квахънава. Вуна заз сабурлувал, зи камалдизни Ви нур це. Заз рехъ къалура, зи рекъиз экв це. Зун кIеверай акъуд. Ви патай, ам зазни зи халкъ ва зун, Вуна хкянавай, Ви халкъ тирдан ва зунни ви векил тирдан гъакъиндай лишан жада. И карди, Вахъ авай зи инанмишвал къве къатда артух ийида. "Суламидиз акI тир хъи, и береда вичи ийизвай фикиррикайни, лаш гъиле аваз дуванханадин юкъвал акъвазнавай Касбубадиз кIели жезва. Ада пехилвалзава: "Ам гъахъ я!" - гъарайзава адан рикIи - ЦIай Худадин яратмишун я. ЦIун гъуцар гзаф я, Худа - сад!" Амма адаз и гъахъ, вичин рикIин сир хъиз, багъа тир. Суламиди ам виридахъай чуънуъхзава.

- Квез ван къвезвани?! Ада вичин руъгъ цаварал, Аллагъдин патав хъфида лугъузва. Мегера ибур гъакIан гафар яни?!

Суламидин сесини фикиррик акатнавай Ягъуд уяхарна. Ада вичин мефтI незвай суалар къерехна, Касбубадивай хабар къуна:

- Вуна вун жерягъ я лагъанай. Белки вавай зи рушаз куъмек жен. Ам фадлай азарлу я, гъелелиг сагъ хъхъанвач.

Ягъуда бирдан къабулай ихътин къарарди Суламидик ми хъиз къурху кутунай. Сулами патал им лап важиблу месэла тир. Ам Сулами патал уьмуърдинни ажалдин, вири вичин уьмуърдин маскъад къван деринвал авай, месэла тир. Касбубадиз азар сагъариз чизвайди, адаз, экуъ югъ хъиз, ашкара тир. "Аллагъди яратмишай яд виринра сад хъиз пак я, - лагъана карван элкъуърай касдивай, сагъариз тежедай азар жедани?!"- кушкушзавай адан рикIи, гуя Ягъудан суалдиз жаваб гузва.

Касбубадин суйди Ягъудан фикир кIевелай вичел желбнавай. Адаз ам кардални ахтармишиз кIан тир. Касбубадиз, чилиз килигиз са герен кисна, ахпа умуми сесиналди лагъана:

- Аллагъди инсан яратмишдайла, адаз сагъ тир чан гана. Вуч адаз Аллагъди ганачтIа, гъадакай гъар са кас сагъаризни жада. Инсанрин рикIериз аян тирди, Аллагъдиз ашкара я. Зазни Ягъуд пачагъдин гъуълягъдин хам алай рушакай ван хъанва, зазни ам сагъарзавай лукъмандин гунагърикай хабар ава. Къуй адаз Аллагъди агалкъунар гурай, куъ веледдизни сагъ чан хъурай. Заз а азардин сир чида.

Ягъуда визирдиз руш галаз хтунин буйругъ гана. Суламидивай лагъайтIа, и кар эхиз хъижезмачир. Гъа са вахтунда адаз, вичик ажугъ квайди къалуризни кIан тушир. Ам вичин рикI Худаиз аквазвайдал рази тир. Амайбур, акъван лазим тушир. Амма адан руъгъдин секинсузвал, зурзун акатнавай сесини маса гузвай:

- Я муъмин кас, вуна вун чаз са гъи ятIани яд уълкведай атанвай пайгъамбардай гузва. Амма вуна чаз жаваб це, ви гъуц гъим я?

Куъне ибадатханайра вуж эцигнава, низ икрамзава? - и суаларни Суламиди гъавая гайиди тушир. Адаз Ягъуда цIун гъуцариз икрамзавайди хъсандиз чизвай.

- Зи Аллагъ, зи бубадин, бубадин бубайрин Аллагъ я. Цавар, чилер ни яратмишнатIа, зи халкъ ни халкънатIа, зи бубадилайни дидедайла зун ни арадиз гъанатIа, гъам зи Аллагъ я. Зи Аллагъди зи халкъ гъихътинди ятIа, гъахътинди яз яратмишна. Зи Аллагъ, зи ва зи халкъдин зигъин я. Ам чи иви я. Ада зи халкъдиз вичи яратмишай чилел, яшамиш хъун патал хкяна чка гана, сиве мез туна, чIал гана ва лагъана: "И дагълар, Самбурдин чилер, Арандин дуъзенлухар ва анра вуч аватIани - вири къуъбур я. Куъ тамарзлу, эрзиман накъвар гъа ибур я. Яшамиш хъухъ ва аладунар гъваш. Куъ чил хуъх! Куъ чIал хуъх! Чил амачирдан чIални квахъда. ЧIал квахъайдахъ, чилни амукъдач. И чилел за куън зи халкъ яз хкязава! Зун - куъ Аллагъ, садрани рикIелай ракъурмир. Нин рикIелай вичин Аллагъ алатайтIа, гъадан Чилни квахъда, чIални. За куъ несилар бахтлу ийида, За

квез алхишзава: яшамиш хьухь, аладунар гьваш, артмиш хьухь." Зи Аллагь, вири керематрин иеси, вири сирер гвайди, вири къудратар авайди я.

Чна, Рагь экъечІдайла, Ракъиниз, Варэ экъечІайла, Вацраз икрамзава ва Къадираллагьдал салават гьизва. Чна чи Чехи Шалбуз дагъдиз икрамзава ва Аллагьдал салават гьизва. Вучиз лагъайтІа абур Аллагьдин къудратар я. Чна, Аллагьди Вичин халкъ яз хкягъай, Вичин халкъ лукІвиликай азад авун патал цаварилай ракъурай ич тІуърла, сивинсуз дишегълидиз Ада гайи Инсандин хцин тІваруналди, Аллагьдивай регъим, мергъяматлувал, ислягъ яшайиш, чаз берекатар, агалкъунар мурадар кылиз акъудиз куьмек гун тІалабзава, Аллагьдиз дуьаяр ийизва. Ибадатханаяр чи рикІер я. Масадбур чахъ авач.

- И кас, - лагъана Суламиди, пачагъдихъ элкъвена, - югъ-йиф чуьллера гьатна, уьмуьр фенвайди я. Ам терхеба хьанва. Адан кыле амайди гафарин къаришма я. Адан чІалахъ инанмиш хьун еке гунагъкарвал я. Са къас фу патал чуьллера гьатна, вич пайгъамбар я лугъуз, тапархъанвалзавай къекъверагдивай сагъариз жедай затІни авайди туш. Ам гъа тапан пайгъамбар хътин лукъманни я. Ам няс руьгъерин пис лишан я. Ада ви пачагълугъдиз бедбахтвал гьида. Адан кыл галудун лазим я.

- Касбубадиз Суламидикай кІамаз хьанвай. Ам сугъулдиз адаз тамашна ва, вичин лаш чиле эцяна хьиз, ван хкажна:

- Вун цІуз икрамзавай уьлметдикай туш. Ви зигъиндикай хкатзавай фикирар, абуруз хасбур туш. Вун Аллагь цаварин тахтуна ацукъна, анай дуьньядиз регъбервал гузва лугъузвайбурун векил я. Ви Аллагь дуьньядин пачагъ, Агъа я. Ви фикирралди ви Аллагьди, исятда тахтуна ацукънавай Ягъуда хьиз, са мус ятІани инсаниятдин суд-дуван ийида. Гъавилай исятда вун Ягъуд пачагъдин патав гвай хьиз, вуна а ви Аллагьдин тахтунин патавни хьуникай фикирзава. Ви ниятар чиркин я. Ви дин саданди я. На Аллагьдиз икрам, ви менфят патал ийизва. Адаз мукъва хьуналди, ваз Аллагьдин къудратар жуван менфятдиз ишлемишиз кІан я. Аллагьди хкянавай халкъ я лугъуналди, ваз ви халкъ, амай инсанрин, амай халкъарин арада къетІен чкадал эцигиз кІанзава. Им ама халкъарин ихтиярар, азадвилер сергъятламишунин, мавгъуматдик кутаз чалишмишвилер авунин рехъ я. ГъакІ хъайила, кылин ихтиярни ваз авай хьиз, вуна ам атІуниз эвер гузва. Им иблисдин ният я. Абуру писвал арадал гьизва.

За лугъузва: ви Аллагь чепедикай инсан расайди ва адан хурани вичин уф-нефес турди я. Ада инсан вичин чешнеда аваз яратмишна ва вичин нефес гана, адал чан акъалдарна. Амма ада вичин чешнеда аваз яратмишай инсан, вучиз ятІани азгъунди, фендигарди, фитнени пехилвал гвайди, рикІе писвал авайди хъана. Вучиз лагъайтІа ви Аллагь писвал гвайди я, ви инсанни гьадан чешне я.

За лугъузва: вуна жуван гьил цавуз хкажа ва адаз хъсандиз фикир це. - Касбубади вичин гьил цавуз хкажна ва тупІарни хъсандаказ ачухна. - И гьилни Аллагьдин яратмишун я. Адал вад тІуб ала. И гьилел алай гьар са тІуб, гьарма сад я: гьардахъ вичин кІалуб, вичин уьлчме, талукъ тир ақунар ава. Садра вуна жаваб це, абурукай гьим ваз лазим туш? Гьим виридалайни лазим я? - Касбуба, гьилни цава амаз, жаваб гуьзелмишиз, кисна. Адаз санайни жавабдин ван хъанач. Ахпа ада дуванханада гьатнавай лал кьин вичи чІурна:

- Заз чизва, и суалдиз жаваб авач. Вучиз лагъайтІа гъахълу тир Аллагьди, абурукай гьар садаз вичин ақунриз, вичин кІалупІдиз килигна, вичиз лайихлу тир чкани ганва. Гьилел гьар са тупІухъ лугъуз тежедай хътин кьимет ава, вучиз лагъайтІа абурукай гьар сад вичин чкадал, маса са куьнални эвезиз жедач. Гьар садаз вичин хсуси важиблувал гуналди, абурун аслу туширвал хуьзва, абур чпин гужлувилиз килиг тавуна, барабар авунва. Им Аллагьдин гъахъ я. Ам нивай чІуриз хьуй?!

Дуьньядиз гьар са инсанни, гьар са халкъни гъакІ я. Абурухъ кьимет авач. Абурухъ эвез авач. Абурукай гьим ва вуж бедбахт хъайитІани, Аллагьдиз тІар жезва. Гьар са инсан, гьар са халкъ вичин чкадал важиблу я.

Ам вичин чкадал Аллагдади хянавайди я. Аквадай гьалда, инсаниятда гзаф динар арадиз атунин себебни гьам я.

Абур гьар са халкъ патал вичиз Аллагдади ганвай

чилел яшамиш хьун патал, Кьадираллагдади хянавайди яз хьунин кьетIен лишанар я.

Ви Аллагдади, вичин чешнеда аваз чепедикай инсан халкъна, адан хура вичин нефес туна, чан гьана. Зи Аллагдади лагьанва: "Куь кIвалахриз килигна, куь фикиррин михьивилиз килигна, куь рикIерин кьенивилиз килигна, куь руьгьеризни кьимет гуда. "ГьакI хьайила за лугьузва: вунни ви Аллагдадин чешне я. Вуна писвал арадал гьизва. Зи Аллагдади чепедикай гичинар расиз, абур, уф гуз, жин тазвайди туш. Зи Аллагдади паквал я. КIенивилини Хьсанвилини, Гьахьлувилини руьгь я. Ам, йикъан экв хьиз, йифен мичIивал хьиз, гьатта чна кьачузвай нефес хьиз, виринра ава. Гьа са вахтунда Ада виринра яратмишни ийизва. Ам виринра гьа са вахтунда гьерекатдикни ква. Зи Аллагдади яратмишайди я. Ада Инсан вич куькай ибарат ятIа, гьадай яратмишни авуна. За гьавилай лугьузва: зи Аллагдади, зи зигьин я, Ам датIана зи ивида ава.

Ви Аллагдади дуьнья, инсан яратмишай яшайишдин кьанунар гвай иеси, Пачагь, Агьа я.

Зи Аллагдади зи руьгьдин бине, зи руьгьдин гьалар я. ГьакI хьайила за лугьузва: зун вуж ятIа, азни чида, зи Аллагдадизни. Ам Гьадан ихтияр я. Зун Имандаллаз дуьньядиз атана, Имандаллаз дуьньядай хьфинни ийида!

Амма вун я пайгьанбар туш, я Аллагдади. Зи кьисметдин иесини вун туш.

Аллагдади лагьана: "Гунагь датIана куь кьапудихь акьвазнаваз жеда. Мукьаят хьухь, ам куь варариз гьахьдайвал тахьуй. Я чилерал, я цаварал куь гунагьрилай гьил кьачудай садни авач. Куь тахсирар чилелламаз хиве яхь, куь гунагьар чилелламаз михьи ая. Куь руьгь кьутармиша!"

Сулами ажугьламиш хьана. Ада кьве тIуб цавуз хкажна, гьарайна:

- За вун негьзава! Куьне гьакьикьи Худадал буьгьтен вегьизва! Худади куьн жазадив агакьарда. Куьн дуьньядилай терг хьуй! Ваз жегьенем кьисмет жеда. Ви руьгь, чилин кIаник мидаим яз, мичIивиле баят жеда!

Касбубади адазни жаваб гана:

- Женнетни жегьенем ви Худадин кьудратар я. Зи Аллагдадихь абур авач. Вир дуьнья яратмишай, вири ихтиярар гвай Кьадираллагдадин, женнетни жегьенем кьез я кьван?! Цаварал гьуьруьперийрин кьужахра вахт пуч авун патал, чилел яшамиш хьун, куьз герек я кьван! Ахьтин инсандикай, Аллагдади яратмишна вучдай кьван?! Чилел уьмуьрдин маскьад гьам яни? Анжах гьа женнет патал вуна Аллагдадиз ибадат ийизвани?! АкI ятIа, чилел яшамиш хьана, аладунар гьун куьз герек я кьван! Абур кьаних нефесринни пичIи вилерин машгьулатар я. Абур уьмуьрдин метлеб гьахьтин крар яз аквазвайбурун кьери фикирар я. Аллагдади дуьнья яратмишунин метлеб дерин я, гзаф дерин я. Аллагдади лагьанва эхир: "Яшамиш хьухь, аладунар гьаваш, артмиш хьухь. За кьез алхишзава." Кьадираллагдадиз гьар са касдихь, гьар са тухумдихь, гьар са тайифадихь, гьар са халкъдихь тадай девлетлу ирс хьун, ам кьабулдай лайихлу несил хьун, руьгьдин гележегдин иесияр аваз хьун, женнетдилайни жегьенемдилай важиблу я. АкI туштIа, цавар чилер, инсан, миллетар, халкъар, дуьньяда жуьреба-жуьрвал яратмишун кьез тир кьван?! Дуьньядал вуч алатIани, гьам Аллагдадин кьудрат я. Дуьньядал кьиметлу шейэр гзаф ала.

Аллагдади чаз гьар садаз вичиз кутугай хьуси руьгь ганва. Мидаим яз ганвай.

Ам Ада садрани вахчун хьийидач. Чна ам, чаз гайивалди, уьмуьрдин чиркерикай михьиз хьун лазим я. Руьгь, Иблисдиз герек я. Агьавал, пачагьвал кIаниди гьам я. Вазни агьавал хуш я. Аллагдади ваз бинедай ганвай ви михьи руьгь, вуна чиркинарзава. Вуна ам Иблисдиз ганва. Ви руьгьни Пехилвилини, Азгьунвилини, Фендигарвилини, Писвилини ацIанва. Гьар са Иблисдин лукIраз вичин Пехилвал, вичин Фендигарвал, вичин Азгьунвал, вичин Писвал, Аллагдадин гьахь хьиз, аквазва. Амма чир хьухь, ви Пехилвал - ви бала я, ви Азгьунвал - ви бахтсузвал я, ви Фендигарвал - ви судур я, ви Писвал - ви кьилиз яда. Им кьадираллагдади - дин чIуриз тежедай кьанун я. Вич вичин гуьзелвилерал ашукь тир бенде хьиз, вичин гьижран чIугвадай кьван гьикI цIраз-кьурадатIа,

ви рубъгни ви Писвили, ви Азгъунвили, ви Пехилвили, ви Фендигарвили датІана кьеняй нез жеда. Ам, азаб эхиз тежез, вич незвай Писвал гьиниздатІа тийижиз, я чилел, я цавал чка жагъин тийиз, цавунни чилин арада, суза чІугваз, баят жеда. А азардиз са давани авач. А азар Аллагъдилай я. ГьакІ хъайила захъ ваз, кьаргъиш ийидай жуьрэт кьванни амукъзавач.

Патав тахтуна ацукънавай Ягъуд пачагъни рикІелай алатна, Суламиди, кьарай атІанваз, са шумуд кам агъадал-винел кьачуна. Адаз мад са вуч ятІани лугъуз кІан тир. "Ваъ, акІ туш! Туш!" - наразивалзавай адан рикІи. Амма гъа и арада дуванханадиз гъахъай везирди Сурия гъанвайдакай пачагъ хабардарна. Касбуба рушан азардиз килигиз фена. Са шумуд декъикъа алатайла, ам везирдин вилик кваз дуванханадиз хтун хъувуна. Чилиз килигиз, хияллу хъана, ахпа фагъумна, явашдиз лагъана: - Я чилерин кьудратлу сагъиб. Куьн Аллагъдин патай гьуьрмет авайбурукай хъуй! Куь играми велед, гуьзелрин гуьзел, саки сагъ хъанва.

За лугъузва: и азардин сир заз чида, гьар гъи бенде хъайитІани, завай адакай сагъариз жеда, амма куь руш - ваъ.

Касбубадин жавабдин ван хъайила, Ягъудан пагъ атІана, зегъле фена. Ам са, кьариба затІ, аламат аквазвайди хъиз, Суламиди, рикІелай кьван алатайда хъиз, регъятдиз нефес кьачуна. Адалай дерин ухът алахъна. "Ай Худда-ааа! - фикирдалди гьарай акъатнай адай. Ви чІехивилиз шукур! Вуна ви лукІ мад сеферда кІеверай акъудна. Вуна заз мад сеферда алхишна. Ви регъимлувал гьикъван зурба я, я Худа!" Суламидин шадвал хкахъна. Ам гьамлу фикиррик акатна. Касбубадин жавабдай Суламидиз кьаргъишзавай: "Ам Иблис я! Адаз виридакай хабар ава. Ам зи гьар са камунин геле ава... Гьавурда акъадайдиз, ам гъахъ я. И яд уьлкведин агъалиди дуьз лугъузва." Пехилвили Суламидив хажалат чІугваз тазвай. Гъа са вахтунда адан рикІе, Касбубадин гъахъ вичин менфятдиз ислемишунин мурад битмиш жезвай.

Ягъуд пачагъдин чин, пертвал акъатиз, кьвердавай атІугъ жезвай. Адан рикІ Касбубадилай нарази тир.

- Ви гьавурда гьикІ акъун лазим я? Вуна ягъанатарзавани?!

- Зи агъа, - Касбубади Ягъудан чинин чІурувал кьатІана ва вичин ванциз хъуьтуьлвал гана. - За лугъузва: Аллагъди вуч ганачтІа, гъадакай инсан сагъризни жеда. Куь руш, бинедай вич авай гьалдиз хтун хъувуртІа, за ам сагъарни ийида. Амма гила, ам ни сагъариз башламишнатІа, гъада кьутармишни ийида.

Пачагъдин пагъ атІана. Адаз лугъудай гаф жагъизмач. Арадал атай кисун Суламиди чІурна:

- Зи агъа, за ам тапан пайгъамбар тирди фадлай тестикъариз хъанай. Ам гьакъикъатдин кардивай кьил баштІанзавай тапан кас я.

Садра ада гузвай жавабриз фикир це. Абур кьил акъат тийидай, цІалцІамбур я. Тайин фикир авачирбур я. Ада вич арифдардай, амайбурни авамрай къазва, кьве мез гвай жавабарни гузва. Эгер гьакъикъатдани ам гъа вичи лугъузвай хътин кас ятІа, кьуй ада Сурия сагъаррай. Эгер сагъариз тахъайтІа, а тапархъан пайгъамбар кьил галудуниз лайих жезва.

Касбубади гъиле авай лашунин кьил туьнтдиз чиле эцяна ва ванциз векъивал гана, лагъана:

- За гьикІ ятІа, гьакІ лугъунни ийизва! А гуьзел за сагъарун патал гьуьлягъдин хамуна хтун лазим я. За мад сеферда тикрарзава: ам ни сагъариз башламишнатІа, гъада кьутармишни ийида. Ам нихъ инанмиш ятІа, гъада хъсанарни ийида. Куьн а рушан чІулав вилериз килигначни?! Абур ашукъ хъанвайдан вилер я! Ам акъван ашукъ хъанва хъи, гъатта адаз вичин гьуцарин чизмач. Адан гьуцар чуьнуьхнава.

Фикиррик акатнавай Ягъудан хъел туьхуьнна. "Яраб руш нихъ инанмиш ятІа? Адан гьуцар гьикІ чуьнуьхда. Вучиз ада вичивай анжах са зи руш хъсанариз вучиз жедач лугъузва?" - Ягъудаз и гафарин сирер чириз кІан тир. Я туштІа,

Касбубу гьакъикъатдани жавабри кьил баштанзавайди, вич пайгъамбар хъиз

къалурун патал, дерин манаквай гафаралди рахазвайди хъиз хъун патал, ихътин къве мез авай келимаяр лугъузвайди ят!а?! Ягъуда гъакъикъат чирун лазим я.

Гъенел хурушум алукънава. Пачагъдин тавханайра эквер куьк!уьриз башламишнава. Ягъуд, Цун гъуцариз икрам авун патал, ибадатханадиз фидай вахт агакънавай. Ахпани адаз ам гуьзлемишзавай йифен машгъулатар авай.

- Атана мич!ини жезва, - лагъана ада вичи везиррикай садаз. - Ибадатханадиз фидай вахт алукънава. И бенде къилин чкада дустагъда тур. Адан патав касни ахъайиз тахъуй. Зи ихтияр авачиз ам анай акъудмир. Пака чна дуван давамарда. Адалай гъейри, заз адахъ галаз къилди рахаз къан я. Ам, т!уьнни гана, хъсандиз динжара. Къуй ада йиф къулайдиз акъудрай.

Везирдиз буйругъар гайидалай къулухъ, Ягъуд пачагъ ибадатханадиз физ гъазурвал акваз къарагъна. Суламини йикъа пуд сеферда Худадиз дуьаяр к!елиз икрамзавай муъмин кас тир. Амни Худадиз икрам авун патал вичин тавханайриз хъфена.

Ягъудан къарарди Суламидин кефияр михъиз ч!урна. Ам, мич!и-яру, аби сун гъаларалди нехишар ат!анвай кушдин парчаяр яна безетмишнавай гегъенш к!вале текдиз къекъезва. Суламидин чина дерин гъам ацукънава. Икъван гагъда ам ихътин к!евера гъатначир. Низ чида къван адал умуьрда Касбуба хътин кас туьш жедайди. Аллагъдин аламатар къил акъудиз жедай камалэгъли дуьньядал алач эхир. Суламидиз к!вале кузвай шемеринни чпрагърин хъуьтуьл экверини, абурун ниэрини кваз манийвалзава.

Адаз вичин дерт гъабурувай, вирибурувай хъиз аквазва. Адаз са куьнини дад гузмач. Аквадай гъалда, худадини адахъай чин элкъуьрнава. Адан рик! дарихвили незва. Сулами дуьньядал ялгъуз я. Яраб, и Касбуба лугъудайдан Аллагъ гъакъван къудратлу я жал?! Яраб адан каламар гъакъикъатдинбур я жал? Бес вучиз Худади ажувалзава, захъай чин элкъуьрзава. Заз агалкъун гузвач, зи мурад къилиз акъудзавач." Гуя адан чан садлагъана кич!евили къуна, легъеда чиниз туракъ ранг акъатна, ам к!валин юкъвал акъваз хъана. Алукъай лал къиникди адаз сабурлувал квахънавай вичин рик!ин ван къезвай. Суламиди вич Худадин вилик аси жезвайди къат!ана. Ада гъайифдив ат!анвай ванцелди кушкушна: "Гъил къачу! Регъима!..." Ахпа ада к!вале камар ягъун давамарна. Гуя къачузвай гъар са камуни, кушкушдалди лугъузвай, кушкушдалди лугъузвай гъар са гафуну, чандай ч!уру руьгъ, кич! акъудиз, беден михъи ийизва - сугъул чина ацукънавай туракъ ранг, экуьнин къирав хъиз цраз, хъуькъверик яваш-яваш жегъре рангунин зайиф экв акатзавай. "На зи рик! пашман авуна. Вучиз, зи Худа?! Вуна зи рекъел Касбуба эцигна. Ам зал туьшарна. Адан ван зи япарихъ галукъарна, зи вилериз ам къалурна. Зун вахтунда адакай хабардарнач. На зун буьркъуь авуна! На зун биши авуна! На захъай чин элкъуьрна. Тахсир вуч я, я Худа-дааа!? Гунагъ гъим я, я Худ-дааа?!"

Пич!и чка, Сулами патал Худа пайда жедай хелвет, адахъ галаз гуьруьшмиш хъун патал къет!ен, пак чка тир. Зигъиндай фейиди хъиз, ам рагъ ак!извай патахъди элкъвена ва мет!ерал аватна. Суламиди кушкушзамач. К!вале лал

къена. Ам къвердавай дерин жезва. Амма ам зегъле тухудай агъурди ваъ, шагъвар хъиз къезилди, михъиди, шеминин экв хъиз, хъуьтуьлди тир. Гъар са

декъикъада адай Суламидин рик! ац!узва, ам вичик кужумиз, адан зигъин тухузва. Сулами яваш-яваш эч!я жезва. Пузарар аста-аста юзана. Сифте лал къиникъ, са уьтери мурмур акахъна. Ахпа ам кушкушдиз элкъвена. Суламидин вилер агалхъна, зикирди тухвайди хъиз, вичин сесинин везинда сес ч!угваз, ада Худадиз дуьа ийизва: "Зи Агъа! Зи Худа! За ваз минетзава, за Вак умуд кутазва... Зун хурук кутунвай, зун гъелекзавай зи душмандикай зун хуьх, зун къутармиша!

Пехъи хъанвай вагъшиди хъиз, ада зи руьгъ кук!варзава! Ада зи рик! патарзава! За Ваз минетзава. Ша, Ваз зи шаздайрин ван атурай. Зи Агъа! Зи Арха! Зи сузайрин ван ви япарихъ галукъарай. Зи саил гъал Ви вилериз акурай. Зи Худа! Зи Пачагъ! За Ваз, Ваз дуьаяр ийизва!

Вучиз лагъайт!а Ви лувак писвал рик!е авайдаз, чка авач. Вуна, гъалалдин рекъел алачирдаз, Худадин рехъ гвачирдаз, инсаф ийизвач. Вучиз лагъайт!а

Ваз кьайдасузвал, гьахьсузвал, таклан я. Вуна, нагьахьдав жаза агакьарзава! Гьахьдаз алхишзава. Вуна арсузрихьай, дилибурухьай, имансузрихьай чин элкьуьрзава!

Вуна тапархьанар, нагьахьбур гьелекзава, пис фендигарриз нифрет гузва! Хьсанвал писвилехьай чара ийизва. Писвал тергзава, Хьсанвилез рехь ачухзава.

Ви ихтияр я! Ихтиярар Ви гьиле ава...

Эй Худ-даа! Зи душмандиз агалкьун гумир! Кьуй адан ниятар, гар галукуьай гум хьиз, чукIурай! Адан фикирар, цара ягьай набатат хьиз, кьурурай. Кьуй адан несилар, цуьк акьудна, бегьер гьиз тахьай, кьавун чередал экьечIай хьач хьиз, шуьткьуьрай!

Эй зи Худ-дааа! Эй, цаваринни чилерин Агьа! На кьалурай рекьелай алатнавай гьар сад, Ви рекьиз акси тир гьар сад, зи кьанлу я. За Ваз, мад ва мад сеферда зи вафалувал субутарда!

Ваз зи ван атурай. Ша вуна зи акьулдиз Ви камалдин нур це. Вуна заз рехь ачуха.

Вун зи умуд я!

Вучиз лагьайтIа муьмин касдиз вуна алхишзава. Худадин рекьел алайди Ви гьуьрметдин кьалхандик хуьзва.

Вак умуд кутунвайди, Вун рикIе аваз, Вал салават гьизвайди садрани магьлуб жедач. Ви тIвар михи рикIай сидкьидивди лугьузвайди, кIаниди, гьамиша гьалиб жеда. Амин!"

Сулами кисна. Вилерни акьална, киснава. КIвале мад яргьалди лал кьена. Гуя Сулами адак акахьна, сад хьана, шемерин экв хьиз, и кIвализ чкIана, адахь бейни амач. Ам кIвалин пичIивал я, ина гьатнавай бишивал я. Ина я чил, я цав, я вахт амач. Вири сад я, са бушлук я...

...Эхирни Суламидилай са уьтери нефес алахьна. Мейитдал чан хкведайла хьиз, адан беден юзана. Чиникни яру тав акатиз башламишна. Акваз-акваз гарданда дамарар, руьцер хьиз, хкаж хьана. Легьзеда Суламиди гьуд акьална, гьил цавуз хкажна, агьузар гьатнавай чин винизна, кьастармиш хьанваз, цавуз гьарайна: "Я Худ-дааа! Ви лукIран йифен кьарай атIанва! Ви лукIраз йифен ахвар амач! Ви бедендиз чилерал чка жагьизмач! Зун Худадики умуд кутунвай бендейрикай я!

Вахь авай зи инанмишвал, зи вафалувал гзаф зурба я. Мегер зун ви пишкешдиз лайихлу тушни кьван?! Куьмека, я Худа! Куьме-екааа!"

Сулами са шумуд декьикьада, гьудни цава амаз, гьа авайвал чIагана. Ахпа цава авай гьил яваш-яваш агьуз аватна, кьил хуруз куьрс хьана. Суламиди затIни кьатIузмачир, вилер элцифна, кIвал хьиз, пичIи тир.

Суламидин руьгь, бейни пичIи я. Ам пак я. Келледа вичин гьарай кьекьезма.

... Суламидин беден, чакьул хьиз, гьуьргьуь я. Чулав чурудикай хкатнавай хьуькьвен килериз яр атанва. Гьамлувилин биришар акьатнавай пелез,

курум-курум гьекь хьиткьиниз башламишна. Руьгьда кьиле физвай дегишвилерин гьиссер эхвезиз жезвай, кьенепатан са гьихьтин ятIани экв акатнавай Суламидин суьрет и береда гуьрчег тир. Аквадай гьалда, адан дуьайрин ван Худадики хьанвай. Аквадай гьалда, адан руьгьди кIвалин бушвал, лал кьин, гьар са декьикьада Худадин пак тир руьгьдив гьикI ацIузватIа, дериндай гьиссзавай. Суламиди дуьнья, затIни кьатIузмачир, ам вичин руьгьдиз хьфенвай. Руьгьди адан чиник гьевесдин нур кутагьвай. Адан фикир михи я. Руьгь пак я. Адан рикI Худадики ачух тир. Сулами Худадики галаз тек амай...

... Суламиндин нефес квердавай кьалин жезва. Риклик кьезил гьерекаат акатзава. Сифте тамамвилелди ачухнавай гьил цавуз хкаж хьана, ахпани ам вич кьвачел акьалтна. Легьзедат адан тупларин дамарар, руьцер хьиз, тарам хьана, еке азиятдик чан гузвайдан хьиз, туплар аста-аста агаж жезва... Эхирни ада кьевидаказ гьуд акьалтна, чин цавалтна, гьарайна: "Шукур Ваз, я Худ-дааа! Вуна зи халкьдиз хьиз, азни Ви лувак кьетлен чка гайидахь зун инанмиш я. Ви кьудратдин, Ви сирерин зурбавал вуча?! Вуна зи риклиз дуьньядин вири дердер чугур кьван азаб гана. Есирдин хьиз, зи рикл дарихвилив нез туна. На аз, эхиз тежедайт ялгъузвал гана. Зав, гьашаратдив хьиз, чиле кьатаднар ийиз туна Зи риклиз гайи кьван азиятар вуч тир, я Худ-дааа!

Ви зурбавал вуча?! Ви аламатрай нин кьил акьатрай?! Шукур Ваз! Шукур Ви чьехивилиз, я Худ-дааа!

Сулами ашкьилу тир. И береда ада вичив Худади агакьарай мад са керемат веревирд ийизва. Адаз ачух хьанвай сир тамамвилелди чириз, ам гьакьикьатдиз элкьуьриз клан я. Суламинди, кьвалин агьа кьиле кузвай шеминин патав атана, адалай алахьзавай стлариз килигиз, мурмурзава: "Худади лагьана: "Гьар сад пакди жеда, вучиз лагьайтла, Зун - агьа - куь гьуц пакди я." Худадин рекьел алачир гьар сад, имансуз я. Худадин кар патал имансуздан иви экичун, гьалал я. Вучиз лагьайтла, Худадин кар пакди я. Гьакьикьи Худа инкар авун, Адан чкадал тапан гьуц эцигун, инсандин иви экичунилайт еке гунагь я."

Сулами мад сеферда рагь акьидай патяхь элкьвена, гьуд цавуз хкажна, ажугьдин цай чкланвай чин цавалтна, ада гьарайна: "За гапурдиз эвер гузват, я Худа! Иман патал гапур хкажна иви экичайдан руьгь, садрани чилин кланик мидаим тир мичивиле, залум мавгьуматдик баят жедач. Адан руьгьдик жегьеннемин цай акатдач. Вучиз лагьайтла ам пакди я. Адан кар, Худадин пак кар я. Адаз женнетдин варар ачух я. Гапурдикайт женнетдин варарин куьлег жеда."

И нубатдин керемат Сулами патал лап важиблу ва кар алайди хьана. Касбуба адан гапур агакьдайт чкада авачир. Ам Ягьудан кьаюмвилик квай. Кьенин йиф гьилийт ахьайна, пакадал аватайтла, геж жеда. Сулами кьевера гьатнава. Санихьайни са илаж жагьин тийиз, мефтл кьуразва, йифен ахвар квахьна, ам кьвале кьекьезва. И бередани Худади Сулами тек туначир, и четин месэлани, Худади вичи гьалнайт. Йифен кьулар алуькьзавайла, ракларал эцигнавай кьаравушди Суламиндин дердер-гьамарал эхир эцигнайт. Кьаравушди адаз Сурия азарди гьелекьзавайди хабар ганайт. И ван галуькайтла, Сулами садлагьана дегьиш хьанай. Налугьуди адан кьуразвай мефтлерал Худадин камалдин нур аватнайт; кьиле авай фикирарни кьатл хьана, ам кьвалин юкьвал алклана; кьадам кьачуз хьхьанач. Вилери, гьекьекьри хьиз, кьетли нур гана, чина кескинвилелди са гьихьтин ятлани гьиссер кьекьвена. Ахпа сугьул хьхьана, ада перишандиз кушкушна: "Кье йифиз, тахьайтла - эхир. Мад гьич садрани."

Суламиндин терхеба кушкушдин гьавурда кьаравуш акьуначир. Ада луькьмандивай мад сеферда вуч лагьанатла, тикрарун тлалабна. Кьаравушдин ванци, гуя Сулами хиялрин чладикайт хкуднайт; адан ивидик гьерекаат акатна, налугьуди уьмуьрда вич чандивай ийизвай залум суалдиз гила жаваб жагьана, адак гьевес акатна ам секинлиз кьаравушдихь элкьвена ва адаз жуьрэтдивди буйругьна: "Ягьуд пачагьдин ибадатханада авай кьван кьуллуьгьчир, инсанар - вири акьуд. А пак чка чара нефесдикайт негьакьан руьгьерикайт ми хьи хьуй. Кье пачагьдин руш сагьарунин кьвалах гьана тухун, аз хьсан акьазва. Ибадатханадин виридалайни пак тир кьиле ам кьаткурун патал тахтни туькьуьра. Лазим шейэр вири гьана хьуй. Ми хьи хьайи ибадатханадиз Сурия твах. Гьазурвал акуна, зунни гьаниз кьведа. - Ахпа Сулами сугьул хьхьана ва гьамлуз мур-мурна: - Кье йифиз, тахьайтла - эхир. Мад гьич садрани."

Ибадатханадайт кузвай шемеринни чирагьрин ни кьезва. Безетмишнавай гегьенш тавханада, агьа кьиле, чиливай са шумуд кьуьнтен вине аваз, тахт хьиз, чка безетмишнава. Ана юкьни-юкьвал итимдин буйдин юкьвал кьван цавуз хкажнавай, гуьзел яратмишунин, фенжан хьиз туькьуьрнавай еке чанахь ала. Ада цай ргьзват. Чанахьдивай са шумуд камунин яргьа, ибадатханадин агьа кьилин план кланяйт винел саки кьавук хкьаз-хклан тийиз, арада гегьенш тир тагь аваз, кьве статуя акьвазнава. Чанахьдал цун мурцари лепе гузват, статуьрин сугьул еке чинар экуь ийиз, мурцар кьава тунвай еке элкьвей кьуладайт цавуз катзава. Статуьр, гуя цун мурцарин далдадик чьунуьх хьанва ва анихьайт секинсуз дуьньядал гуьзчивал ийиз, чпин фикирри тухванва. Абурун еке чинрал

џун мурџарин экв ва серинар юзазва, дуњњядин фанавиликай икрагъ хъанвайбур хъиз, чпин ругъдин къенез хъфена, мидаимвиле суџ хъанва. Абур џун гъуџар я. Налугъуди џу абурџ дуњњядин гъал-агъвалдикай дерин фикирар ийидай шартлар тешкилиз, абурџн архаинвал, ибадатханадин секинвал хуъзва, кушкушдалди рахаз, мурџари паквал арадал гъизва.

Чанахъдин клане, кьил статуйрихъди аваз, метлерал аватна, аби либасар алай дишегълиди, саки чилихъ галаз сад хъиз жедайвал алгъана, чилел эџигнавай гъилин клуларал пел вегъена, риклин сидкьидай икрамзава. Им ибадатханадин виридалайни пак чкайрикай пак чка я. Вичин дуъайриз фенвай дишегълидиз, ибадатханадиз Сулами гьикл атанатлани чирни хъанач. Икрамзавай руш акурла, Сулами ибадатханадин юкъвал акъваз хъана ва кьулухъай адал гуъзчивал ийизва. Чпин ругъдиз хъфена, мидаимвиле суџ хъанвай зурба статуяр. џун мурџар алахъзавай са клвач квай зурба чанахъ. Къуд пад аџланвай кьалу хъуътуъл экв. Виринра кузвай чирагъар, шемер. џай алахъзавай чанахъдин клане, метлерал аватна, саки чилихъ галаз сад хъиз хъана икрамиз, дуъайриз фенвай аби либасар алай руш. Гуъзел шикил я. Ина инсанар хъенриз, хъенар инсанриз элкъвезва. Ибадатханадин, ачух хъайи шикилди Суламидин риклизни таъсирнай. Са легъзеда адаз ина акъвазнавай мидаимвал чуриз клан тушир. Амма и легъзе яратмишайди Сулами патал тушир.

Ада ибадатханадин агъа кьилиз фин патал кам къачуна ва ада вичин гурлу ванџив и мидаим легъзе чурна:

- На низ икрамзава?!

Гуя ибадатханадин секинвиле Суламидин гурлу сес батмиш хъана, адалай кьулухъ лал кьин дерин хъана. Ахпа, ахварикай уях хъайидан хъиз, ам чуънгурдин симинин сес хъиз назик, шел квай хътин сесини чурна:

- За-а, зинни ви Худаџиз, зи агъа, - гъич кьилни хкаж тавуна, гъа авай тегъерда амаз, жаваб гузва руша.

- Бес вун анал вучиз метлерал акъвазнава, - Сулами къвез-къвез рушаз мукъва жезва. - Вуна, пелни чилел эџигна, низ икрамзава?!

- Зи агъа, за дуъаяр зинни ви рикле клевелай гъатнавай, зинни ви Худаџиз ийизва:

Рушаз мукъва жердавай, Суламидин сесинани гьукум ва кьетливал артух жезвай:

- Вуна закай вучиз чуънуъхзава?! Вун вучиз џун гъуџарин вилик метлерал аватнава?!

- Зи дерт къати хъанва, зи агъа. Заз садавайни чара жезвач. Зун зи Худаџихъ элкъвена рахана, за вилерилай накъвар алахъиз, Адаз икрамна, минетна. Адавай регъим тлалабна... Зи Худа захъай чуънуъх хъанва, зи агъа-а. Зи вилериз акурбур, зи вилик квайбур гъа и - зи бубадин гъуџар тир эхир. -

Сурия шехъзавай.

- Жуван рикл ми хъи ая! Худаџиз ми хъи рикл герек я! Худаџиз ми хъи рикл ачуха. - Сулами рахаз-рахаз рушаз мукъва хъана ва адан хъуъчлуъкай кьуна винелди ялна, - клвачел къарагъ!

Сурия, вергеди кайиди хъиз, гъасятда клвачел акъалтна.
Сулами и шехъзавай рушаз, сифте сеферда аквазвай гуъзелдиз хъиз,
тамашзава, адан чинин тазавилел гъейранвалзавайда хъиз, нагъв џуътхуънзавай хъуъкъвелай агъуз явашдиз тлуб гуъџна.

- Худа рикливай клани касди, Худадиз вири гуда. Вучиз лагъайтла Худа вири къудрат авайди я. Худадини вири гузва. Жуван чин бинедай гыхътинди тиртла, рикелай ракурмир. Гила вун вацралайни, гузелрин гузелдилайни иер я.

Ваз а гуърчегвал гайиди зи Худа я. Ви чан, ви руьгъ къутармишзавайди зи Худа я. Худадиз вун вири, вун михъиз герек я. Жув михъиз, жув вири Худадиз це. Ам пак кар я!

Суриядай шелдин агъ акъатна. Адан хъуьтуьл, яргъи рацлмар, къурху акатай чубарукдин лувар хъиз, хъуткъунна. Ифин алахъиз, яр къекъифнавай хъуькъверилайгуз накъварин селлер авахъна. Рикл къудгъунзавай руш, вич-вичелай Суламидин вилик метлрал аватна.

- Зи агъа... - къагъур гужуналди тукъуьнзава Сурияди. - Зи-и агъа-а!..

Суламидин лацу абадин ценер къуна вичин ифенвай, къеженвай чинив агудзава.

- Зи агъа-а... Худадин вилик зи рикл гъамиша михъи я. Адаз зи рикл гъамиша ачух я. Заз Худа рикливай клан я. Зун адаз муьтлуьгъ я. Зун адан вафалу лукл я. Зи агъа-а!... Авамвал авунай залай гъил къачурай. Зи рикл михъи я. Гъикъван йисар хъанатла, Худадиз залай гъил къачурай. Зи рикл михъи я. Гъикъван йисар я, жуван бедендал гъуьлягъдин хам алаз, жуван вилериз акваз.

Гъикъван йисар тир, бедендин квалди, бедендин цлу, зи рикл нез! Заз экуь дуйнъя чулав тир. Заз яшамеш хъижез кламачир! За гъикъван азабар эхна! Зи гъикъван йиферин ахарар квахъна, йифер гъарайдик акъудна!

Абурун сан-гъисаб нивай къаз хъуй?! За, вилерилай накъвар алахъиз, минетзава: зи Худа, зун паталди Вахъ клусни регъим авачни?!

Вун хъаначиртла, заз зи бедендин гузелвилер аквадацир. Буьркъудан вилериз экв хтай хъиз, заз дуйнъя цийикла акуна. Ваз шукур хъуй, я Худа-а! Ви Чехивилиз шукур! Зун зи гузелвилерал гъейран я. - Ахпа Сурия Суламидихъ элкъвена: - Зи азар сагъарун патал ваз гъакъван сабур гайи Худадиз агъзур сеферда шукур. Зи рикл, зи чан вири Види я, Худа! Анжах захъай чин элкъурмир.

Рушан къагъурди, я туш адан дуйайри, гуя Сулами михъиз къапарай акъуднай. Къастуналди ада рушан гъилляй вичин абадин ценер акъудна, адахъай къурху акатай хъиз, ам теспача кваз са шумуд камунин къулухъ хъана. Садлагъана вичин аба хтлунна гадарна, ажугълу ванцелди чилел аватай Суриядиз гъарайна:

-Худа-а ажугъ авайди я! Худа-а хъел къведайди ва ажугъ элкъурдайди я! Худа-а чилелни жаза агакъариз жедай къудрат авайди я!

Худадихъай кичл аваз хъана клан я! - Суламиди футкъумна вичин юкъва авай гапур къакъарай акъудна. Къанлу душмандал тепилмиш жезвайди хъиз, ялавар алахъзавай чанакъдин къулухъ галай статуйрал фена. Вири къуватдалди кумаз-кумаз, сифте сад, ахпани муькуьди гапурдив яна. Япара гапур статуядахъ галукъай биши ван гъеле амаз, Суриядин вилик хтана. Са живи алгъана хъиз, рушаз гъарайна:

- Къванер я! Къванер!

Суламидивай вич къаз хъижезмачир. Адаз вичин ажугъ гъиниздатла чизмачир. Ам клвачелай килелди зурзазвай. Ада къве гъиливни чин клевирна шехъзавай руш, атан къулухъай къужахламишзавайда хъиз къуна, хкажна, клвачел къарагъарна, ва адан гъиле гапур туна.

- Гапур яхъ! - хурук кутуна Сурия статуяйрин къаншардиз тухвана.

- Эй, Ягъудан гъуцар! Эй, Ягъудан къванер! - гъарайзава ада. - Куън гъи келлегуъз пайгъамбардин яратмишунар я?! Гъи ахмакъ касди, гъуцар я лугъуз, куън инсанрин хиве туна?! Квез зи ван къвезвани?! Зун я куъ душман, куъ душман куъ вилик ква! Гъинва куъ ажугъ?! Гъинва куъ къудрат?!

За квевай куъ ажугъ гуъзлемишзава! Куъ душмандал куъ хъел ракъура!

За куъ жаваб гуъзлемишзава...

... Киснавани?! Къванерин къаябар! - Суламиди Суриядин гапур авай гъил цавуз хкажна.

- За куън гъамишалугъ яз негъзава! Ягъа! - гъарайна, сифте садалай, ахпа муъкуъдалай галамаз-галамаз гапур чIугуна. Суриядиз вичихъ вуч хъанатIани чир хъанач, легъзеда вилерал мичIивал акъалтна, беден, чакъул хъиз, гъуьргъуъ хъана, гапурни гъилий акъатна, ам Суламидин къужахдай чилел аватна.

- Къванер я, къванер! Инанмиш хъанани! - вич гъина аватIани чин тийиз, са къвалахъди чилел яргъи хъанвай рушаз тамашиз, генани ван атуй лугъуз, са живи алгъана хъиз, адаз тамашиз гъарайзава Суламиди. Келледа ифин гъатна, мефтIер цIразвай рушаз, адан гурлу ван, цаварилай хъиз, къвезвай. Са арадилай рушалай дерин нефес ва зурзун алахъна, ада, ахварай хъиз, мурмурна:

- Абур зи бубадин гъуцар тир... Вуна абур зи рикIе къена...

Ибадатханада лал къена. Ибадатханада анжах са цIун яваш кушкуш къекъвезва. Гуя ина са карни къиле физвач, статуяяр, гъа виликрай хъиз сабурлу яз, акъвазнама. Ина лал къин - цIун кушкуш я. Анжах са цIун кушкуш я. Ада Суламидин рикIиз азаб гузва. Адак ажугъ кутазва. Суламиди вичин вири ажугъдив ацIанвай ван Суриядал элкъуьрна:

- КIвачел къарагъ! - рушан ифенвай гъил къуна, ялна.

Руша чабалмишзава, амма адан гъерекатар агъурбур, акъван къайдада авачирбур я хъи, гуя ам ахварин хиялда ава. Суламиди, кIвачел хкаж жез чалишмишвалзавай рушан гъил ахъайна ва мадни векъидаказ буйругъна:

- КIвачел къарагъ!

Ифин гъатна, мефтI цIразвай бейнида, пичIи каркунда хъиз гъатай гурлу ванци, налугъуди Суриядив вичин вири къуватар кIватIиз тунай. Ада къарагъун патал къетIи гъерекат авуна. Гъа и легъзеда цаварилай аватзавай хътин ванци, адан келле михъиз гжи авунай:

- Гапур вахчу!

Гуя Сурия тIилисимда тунва, адан гъил, вичизни хабар авачиз, патав гвай гапурдал фена, назик тупIаривди адан тум чуькъвена. Ам галтад жез-жез, кIвачел акъалтна.

- Буйругъа, зи агъа... - азарлудан сесиналди, эхиримжи нефесдай хъиз, лугъузва ада.

- Гапур цIал эциг!

Руша агъурдиз къадам къачуна. Бирдан адан къилел ибадатханадин къавар элкъвена, Сурия, байгъуш хъвайиди хъиз, галтад жезва. Амма ам татаб хъана. Са гужуналди вич хвена, ам цIай алахъзавай чанахъдиз мукъва хъана ва гапур, са къерехдивай хъиз, къулаба чанахъдин винел эцигна.

Суриядиз зегъем я. Адавай цАлай алахъзавай чими гъава эхиз жезмач. Бедендиз са гъихътин ятлани къайи, тIуърукъуьм гъекъ хъчезва. Адан къуватсуз, гъалдай фенвай бедендин юзунри, ивинри, яр алахъна физвай, гъижранди атланвай чини, рушан муьтIуьгъвили, Сулами инжитмиш ийизва. Суриядин бедендила алахъзавай гъар са зурзун, гъерекат, чими мелгъемдин стIалар хъиз, адан рикIиз аватзавай. Легъзеда Сулами рушав агатна ва къулухъай къуна ам къужахламишна. Суриядин къилихъ галай шаршав галудна гадарна, къамухъ къунвай ипекдин чIарарикай винелди тупIар кутуна. Суламидиз акI тир хъи, и тамарзлу тир атир мад гъич садрани жагъидач, ам рушан чIулав чIарарилай, гардандилай, юрфарилай къарагъзавай зегъем гъекъедин ниэрихъ тамарзлу тир, ада тупIара кушкучзавай чIарарихъ, лампадин шуьше хъиз, экв алахъзавай яргъи гардандихъ нерин кIвенкI галукъдайвал, иштягдалди ни чIугъзава. Рушаз вучдатIа чизвач. Рушаз Суламидини вичиз вучзаватIа чизвач. Адани вичин къалин чIарарив яваш-яваш къугъваз, къилиз кваларзавай Суламидин хъуьтуьл ва ифенвай тупIариз, капуз туьмерзавай хъиз, абурал вичин къил къатадзава. Бирдан Суламидин тупIар, лекърен къармахар хъиз, тIарам хъана, абурал гъатнавай чIарар акъаж хъана, руша тIарвал гъиссна. Амма Суриядивай аксивал ийиз жезмач, ам гъа тIарвилиз муьтIуьгъ тир. Зегъемвал гъатнавай бедендиз чIарар акъажуни генани са гъихътин ятлани къизмишвал гузвай. Суриядин нефес къалин жезвай...

Суламидин рушан чIарар акъажзавай гъили бирдан къастлу гъерекат авуна. Ада Сурия цIун мурцарал алгъурна. Вилерикай къизгъин мурцар катзавай и береда, адан япал са ни ятлани кушкучзава:

- Зи Худа Цаваринни Чилерин Агъа я. Ам сад я! Мад масади авач! РикIел хухъ: цIай Худадин яратмишун я! Ам яратмишдайла, Худади адан ерийрик вуч кутунатIа, гъадалай гъейри, ам са къуьнизни еримеш къведай затI туш. ЦIай яратмишдайди туш, яратмишдайди, са гъуц я! ЦIухъ вири къудрат авайди туш! Вири къудрат авайди са Худа я!

Ваъ, им са нин ятлани кушкуч тушир. Гъар са гаф, гъар са нефес кузвай ялав я. Япухъ галукъиз, а нефесди Суриядин ивидик гъерекат кутазва...

- За яб гузва, зи агъа... - Суриядиз рахазни кагъул жезва. Адаз, вичин япухъ галукъзавай чими нефесдиз, чанда агъавалзавай хушургъунвилиз, вич къужагда къунвайдаз, са келимани талгъана, муьтIуьгъ жез кIан тир.

Налугъуди Суламидиз рушан рикIикай хабар тир, ам адан бедендин кIалубар, адан ивидин чимивал гъиссиз жедайвал, адав игис хъана. Вичин къизгъин жезвай гъиссериз майданар гана. Зурзун акатнавай гъилер, чеб-чпелай рушан къелечI либасрик кIватIар хъиз тIарам, мамарал фена. Суриядиз вучдатIа чизмачир. Ада вичин рикIин гъерекатриз, чиниз хъиткъинзавай регъуьвал квай ярдиз, яб гузва... Им ширин легъзе тир.

- Аквадайди Аллагъ туш! Аллагъ таквадайди я. - Суламидин ванни яваш-яваш кушкучдиз элкъезва.

- За ваз яб гузва, зи агъа...

Гъилера гъатнавай цIурурна канвайбур хътин мамарин тIарамвили, хъуткъунзавай рикIин гъерекатдик абурал гузвай лепейри, жерягъдин къарай атIузва. Гададивай мад эхиз жезмач. Адан гъилери вири къуватдалди рушан либасдин хуруяр къве патахъди ялна. Налугъуди, Суриядин хуру азадвилехъ фадлай икрагъ тир, ам, гъатта кIвачин тупIарал акъалтна, вичин вири бедендин къанихвилелди, ифенвай, хъуьтуьл гъава фтIинна. Легъзеда, хкаж жез-гъалч хъижезвай хуралай, къазунай либасрикай, азад хъайи къушар хъиз, цIун ифенвай хъуьтуьл экуьнал, къве анар - къве мам аватна. Суриядилай къезил агъ алахъна. Ада ахътин азадвал, ахътин гъевес гъисснай хъи, гъатта рушаз вичин къуткъунзавай хур ацIузвай нефесдихъ, цIун и ялаврихъ галаз цавуз лув гудай къаст авай. Легъзеда ам беденни кваз чIудгунна, кIвачин тупIарал хкаж хъайивал, гъакI амукъна...

"Къуй къилин чIарар цаз-цаз хъуй. Къуй беденди хаф акъудрай. Къуй цIай чанахъда мадни къизгъин хъуй. Гъикъван хъсан я хурал мамар алаз. За абур гъиссзава... Абур гуьзел я, тIарам жезва... Абуру заз уьмуьр ширинарзава, дуйня истеклу ийизва. Къуй абурал гуьзелвал вири

дуьньядиз акурай. Зун зи агъадин къужахда ава. Чун Худадин вилик ква. Худаиз вири аквазва, худаиз вири чизва, зи ван къевзва. Зи рикI михи я. Им мидаимвал я."

- Зун вахъ агъазва, зи агъа... Зун ваз муьтIуьгъ я, зи агъа... Суриядин беденда зегъемвал твазвай, шкъакъ хьиз икьи, агъур тир ифин амачир. Анжах цIун михи ифин, пак чимивал ивидик кужум жезва. Кужум жез, беденди цак акъудзава Къилин чIарар цаз-цаз жезва. Сурия къызгъин гьиссерихъ къарих я.

Ам дуьньядихъ цIигел я. Рушан назик гъилер, вичизни хабар авачиз, мамарал алтад жезвай Суламин гъилерал фена, гуя адаз вичин хъуткъунзавай рикIикай жерягъдиз хабар хъана кланзава, абур генани хурув агудзава. Исятда Суламин гъилерилай адаз азиз затIар дуьньядал алачир.

- За яб гузва, зи агъа... Лагъ, зи агъа... Рахух...

- Аллагъ чилерал ваъ, цаварал алайди я. Ам цавун, чилин, дуьньядин Иеси, Пачагъ ва дуьнья яратмишайди я. Адан тахт, цаварин тахт я. Худаиз вири аквазва, виридан ван къевзва. ЦIай анжах кун патал я. Адаз хасди гъам я. Адан чимивал ви мамариз кужум жезва. Ваз акI я хьи, а чимивал ви ивида икьи жезва. Ви пIузарар ифиндив ацIузва, ви хъуькъвер яр къекъифиз, гуьрчег жезва. Ам вири цIай я, гъадан гъунар я. Ви бедендин цIай я. Вун къужахда, чирагъ хьиз, кузва. Ви рикI куькIвенва. Амни цIун гъунар я. Масади адахъ авач. Амма вун цIухъ тамарзлу я. Ваз ам мад ва мадни артух клан жезва. Адахъ авай ви къанихвал за рекъида. За ам ваз клани къванди гуда. Гуда. Зи ашкъидин цIай гуда. Ви ЦIун гъуц зун я. За ам куькIуьрни ийида, туьхуьрни...

- Зун вахъ инанмиш я, зи агъа...

Суриядиз акI тир хьи, Сулами гъакъикъатдани ЦIун гъуц я, адаз цIай муьтIуьгъ я. Ада суьгъурдин гъилелди муькуьфдивди цIун мурцар къачузва ва абур назикдаказ вичин мамарал алтадзава. Мамарни, гуя чиг анарар я; дигмиш жез мижедив ацIузва - къвердавай тIарам жез, чпин гуьрчегвилин виниз тир еридив агакъзава.

Сулами садлагъана рушавай къакъатна, ада патав эцигнавай вичин мямелияр авай къужгъурдай са гъвечIи тир гичин акъудна. Сифте ада къватидай кукран гъур хътинди къачуна элкъез-элкъез цIал алахна. ЦIал чIулав гум акъалтна, ахпа цIун мурцарик мичIи, са арадилай хьиз экуь виливал акатна. Ибадатханани туьнт тир атирра батмиш хъана. Суриядиз акI хъанай хьи, вичин чIарар цаз-цаз хъанвай къилиз, цак акъуднавай бедендиз, къалин хъанвай нефесдиз кIамайди гъа и атир тир. Адан туьнтвили нефес четин ийизвайтIани, Сурияди адавди жезмай къван вичин жигерар ацIуриз чалишмишвалзава.

Суламиди гъвечIи гичиндин къил алудна ва са уймагъ къван къиле гичиндай яру миже хътинди цана.

- Хъухъ! - туьнт атирди нефес къуниз килигна, ачухзамай пIузарив тухвана Суламиди. Руша гъилни хкажнач, адан пIузар гичиндин къилел алкIана, Сурияди Суламин гъилелай ам ичIи авуна.

Рушаз вичин мецел аватай къайи стIалар, цIрана, гъвадиз элкъвенани, тахъайтIа абур вичи туькъуьннани чидач. Гъа са вахтунда, къезил шагъвар хьиз, сивера дадлу атир къекъвена. Руша вичин рикIин гъерекат гъикI йигин хъанатIа къатIана. Гъеле сивера къекъезвай дадлу шагъвардикай лезет хкудзамаз, Суриядин ичIи хъанвай бейнидиз, вичин агъадин ван чIана.

- Либасар хутIунна гадра! Худадин вилик, чун вири къецIил я. Хъвайи мижедин атир Суриядин бедендиз, яваш-яваш са гъихътин ятIани хуш тир юргъунвал акъалдариз, чкIизвай. Ада, гуя кагуьл хъанва, аста-аста къуьнерилай либас алудна. Либас бедендин кIалубра, жалгъайра аруш жез-жез кIвачерик аватна. Сурия цIун чанахъдинни ЦIун гъуцарин арада, къава авай къуладай аквазвай ачух цавун кIаник чуплах яз аквазнавай. Ам вичин Худадин вилик квай...

- За яб гузва, зи агъа... Буйругъа...

Рушан зурзун акатнавай гуьзел тир бедендал вилер алКанваз, Сулами адаз мукьва хьана. Суриядин Квачерик аватнавай либас вахчуна, ам чанахьдал эцигнавай гапурдал гадарна.

- Ви азар, гьа и либас хьиз, куда, - лагьана, ада, алгьана, Сурия кьуна, мукьяятдаказ гьилерал хкажна.

Сурия вичин жерягьдин гьилерал ачух кьужахда эКя хьанва. Ам гьакI бахтлу я. Адаз, Суламиди вич гьинихъ тухвайГани, сад тир. Амма жерягьди вичин гьилерал, цIразвай мум хьиз хьуьтуьл хьанвай руш-уьмуьрдив ацIанвай кьаб, гзаф азизвилелди, гуя хаз кичIезва, мукьяятдиз тухузвай. Адаз ам агьур тушир. Рушани, адан гьилери вич гьикьван назикдиз кьунватIа, хьсандиз гьиссзавай. Суламинин гьилелай, са кьайгьуни амачиз куьрс хьанвай, чIулав чIарар саки чилихъ галукьзавай адан кьилиз, и береда фикир атанай: "Зи агьадиз зун КIан я."

Суламиди Сурия са шумуд камунин мензилдиз тухвана ва анал безетмишнавай тахтадал кьаткурна. Суриядихъ мад дердияр амачир, ада, архаин яз, дуьньядикай лезет хкудиз, асайиш кьачузвай. Икьван бахтлувал ада уьмуьрда сифте сефер синагьламишзавай.

- Худадиз чизва: ви рикI михьи хьанва. Ви ван адаз кьведа. Инанмиш хьухь. Инанмишвал зурба я. Жув вири Худадиз це. РикIел хухь: я вине - цавара, я агьада - чилерал, я чилелай агьада - ятара вуч аватIа, гьабурукай садрани, са шейни жуван гьуцран чкадал эцигмир. Гьуц вуна ваь, гьуцра вичи вун хкядайди я, - лугьузва Суламиди, хьиткьинзавай бубудин тIур хьиз акьвазнавай, ашкьидин ифин алахьзавай, са куьхъ яГани тамарзлу яз ахьазмай пIузарик хкIаз-хкIан тийиз. Суламиди рушан пIузарилай алахьзавай михьи нефесдикай лезет кьачузвай.

- Инанмиш хьухь, Худа гьакьикьятдани авайдахъ, инанмиш хьухь! Ибадатханада, исятда вун гьихьтин гьакьикьят яГIа, дуьньяда Худани гьахьтин гьакьикьят я. Ам виринра авайди я. Худа ашкара жедай, Вич малум ийидай, аннамишиз жедай гьакьикьят я.

- Зун инанмиш я, зи агьа... Зун вахъ инанмиш я...

Суламидивай вич килигзавай чIулав вилерин, ара кумай ацIай пIузарин, абуралай алахьзавай кузвай нефесдин хура акьвазиз жезмачир. Вич, кьизмиш жезвай гьиссерикай хуьн патал, ада кьил хкажнай.

- РикIел хухь: Худа садрани кечмиш тежедай, мидаим яз чан алайди я. Адан кьудрат виринра ава. Ам Кьадираллагь я. Худа инсан КIаниди мергьяматлуди, еке сабур гвайди, гзаф регьимлуди я. Худа - им инкариз тежедай гьакьикьят я.

- Зун КIевелай инанмиш я, зи агьа...

Сулами, рахаз-рахаз, кьарагьна. Ада вичин дарманар авай кьужгьурдай лазим тир кьватияр кьачуна ва ада Суриядин беден кьаришмадив тIушуниз башламишна. Суламинин ифенвай гьилер вичин бедендик хкIурла, рушалай саки зурзунар алахьзавай. Кье хьиз, Сурияди адан гьилер акьван кьезилдиз, ифенваз, назикдиз, гьич садрани гьисайди тушир. Рушаз акI тир хьи, налугьуди Суламиди, беден тIушунзавай гьилерихъ галаз, вичиз вири вичин чаь, рикI гузва. Адан, икьван гагда малум тушир гьиссери зурзун тунвай чанда, рикIин КIвалах кьизгьин, нефесни кьалин жезва.

- Чир хьухь: Худа ажугьлудини, хьел кьведайдини я. Ам Агьа я. Ада пачагьвалзава - чилери шадвалрай! Ада пачагьвалзава - халкьари шадвалрай! Жув жуваз гьикI КIан яГIа, гьакI Худани КIан хьухь! Худади лагьана: "Куьнни пак жеда, вучиз лагьайтIа, Зун - Агьа - куь Худа пакди я."

- Зун Худадиз рикIивай муьтIуьгь я, зи агьа... Заз Худа зи чандилайни КIан я. За адан тIвар, фикирар михьи яз, рикIин сидкьидай кьазва...

- Худади вири гузва. Худадиз вири михьиз це.

Суриядин хурарал гилер алтадзавай Суламидиз акI тир хьи, гуя рушан мамарини кваз нефес къачузва, абур гвадив ацIузвай тупар хьиз дакIваз, хкаж жез, ахпани агъуз аватзава. Къизмиш жезвай гиссерин дуьзгуьн гьерекатар алахъзавай рушавай, вич къаз хъижезмачир. Гуя дуьньядин вири дуьзгуьнвал, атана адан чанда гьатнавай; Суриядин гьар са юзун, гьар са гьерекат гьакъван тIарам, гьакъван иер тир. Жерягьдин ифенвай гьил вичин назик чкайрилай алтад жедайла, дуьньядин дуьзгуьнвал, адан ширинвал эхиз тежез, буш хъана, пIузарилай кузвай "а-агъгъгъ" алахъиз, ада алхишзавай: "Зун вахъ инанмиш я. зи агъа... За ваз яб гузва, зи агъа.. Буйругъа, буйругъа... Зун Худадиз муьтIуьгъ я. Буйругъа, зи агъа... Зун гъазур я, буйругъа..." Сурия анжах туьмердихъ, Суламидин гилерихъ тамарзлу я. Суриядиз абур бес жезвач. Руша рикIин къизгъин гиссерин лепейрал лезетлу сирнавзава. Адан руьгъ уьмуьр арадиз атунин, дуьньядин дуьзгуьнвилик акахъна, сад жезва.

Рушан кузвай ацIай пIузари, зурзазвай мамари, нефесдин везинда аваз хъуткъунзавай, гьеле ифенмай хъуьтуьл, таза тIунутIда хьиз, легъв акъвазнавай къелечI руфуни Суламидин бейни къдарнавай. Са легъзеда

Суламидин пIузар, Суриядин пIузарал алкIана, ахпани ада рушан беден теменрив ацIурна...

Суриядиз вичин пIузари хъай агъади пIузар къакъудиз, и дуьзгуьнвилигъ легъзе квахъиз кичIе тир. Ам вилерни акъал хъана, пIузар ачух яз, къил къатадиз, ширин атирдихъ хьиз, итимдин нефесдихъ къанихвилелди къекъезва. Суриядиз ам жагъизва. Мад ва мад жагъизва... Руш адакай тух жезвач. Ам мадни, мадни къаних я. Адан назик гьил, вичизни хабар авачиз, гададин гардандихъ физва. Суриядиз адан къужахда, кузвай шем хьиз цIраз, кана чIух жез кIан тир. Адаз акI тир хьи, итимдин туьмерди, кузвай нефесди, рикI, вич дишегъли яз яратмиш хъунин метлебдив, манадив ацIурзавай. Ада вичин дишегъливилигъ ери синагъламишзавай. Мидаимвал агакъзава. Зериф, гуьзел беден, гуя лампадин шуьше я, цIай къизгъин хъана, гъа гила-мад хъиткъинда. Рушалай шириндиз агъ алахъзава: "Зи агъа... Зи Худа. Чан Къадираллагъ... Це заз... Це-е. Заз вуч кIанзаватIа, гъам це-е..."

Суламидини кушкучзава:

- Худади ваз вири гуда. Зи мецелай, зи гилерилай вири гуда... Ви рикI куьхъ къарих ятIа, гъамни гуда. Ви чандин къанихвал рекъида. Жув вири Худадиз це...

Суламиди вичин гардандилай явашдиз рушан гьил алудна, теменар гуз-гуз, рушан шуькIуь, асант юкъ, гегъенш къалчахар гуьрчегзавай, ацIай, тIарам ятурар нурлу ийизвай, таза тIунутI хьиз хъуьтуьл, къелечI руфунилай агъуз килигна, ятуррин арадиз гьил вегъена. Легъзеда вичин ятуррилай ва назик чкайрилай алтад хъайи, Суламидин тавазин гьил, ада вичин кIвачерин арада гьиссна. Сурия буш хъана. Адаз акI тир хьи, налугъуди кIвачерин

ара къувунзава, мадни таза, назик ийиз, ана са гъихътин ятIани икъи тир чимивал къекъезва. Къвердавай артух жез, вири беден бушарзава. РикI муьгътежвилигъ ацIурзава. Сурия муьгътеж я. Мад сеферда анихъ Суламидин ифенвай гьил галукуьнихъ муьгътеж я. Амма жерягьдин лукъман гьил, адан руфунин кIанел аламачир. Суриядин дуьзгуьнвилигъ, мидаим легъзе къатI хъана. Суриядихъ сабур амач. РикI бейкефвили кузва. Ятуррин арада гьатнавай вичин гилив, кIвачерин ара чубкъвена, адалай чIудгунар алахъна, къатадиз, шехъна... Ажугълу ванцелди гъарайна:

- Зи агъа!.. Зи Худа!.. Зун куь лукI я. Заз вуч кIаматIа, гъам це! Куьне вуч гузватIа, гъам це!.. Зи гиссерин къарихвал йикъ. Зи чандин къизмишвал туьхуьра!..

Суриядин гъарайдиз жаваб - ибадатханадин лал къин тир. Тахтдин патав метIерал аватна, гъамлу Суламиди мурмурна:

- Ви бахт, ваз Худадивай вуч кIанзаватIа, гъам яшлу касдин ивидик ква... Ви бубади къе къилдин дустагъда вуж тунатIа, гъадан ивидик ква... Ви азардин себеб, гъадан ивидик ква! Ам Худадин рекъел къалгъан хьиз экъечIнавай имансуз кас я! Ада гьакъикъи гъуцрал буьгътен

вегъизва. Худадин рехъ патал иви екъичун, пак кар я. Вучиз лагъайта чи Агъа - Худа - Вич пакди я. Худади вал Вичин пишкеш агакъарда. Худади ваз алхишда... - сугъурчиди хъиз, Суриядин винел алтадунар ийиз, лугъузва Суламиди.

Жабаб гузлемишзавайди хъиз, Сулами кисна. Гъамлу хъана, фикиррик акатна. Налугъуди, ибадатханада акъвазнавай лал къини, къалу экуъни, гъатта чанахъдилай къарагъзавай цун мурцарини кваз, Суриядиз са вуч ятлани лугъуз, кушкушзава. Адаз са вуч ятлани якъин ийизва. РикI ажугъдив, чанни къизмишвилив ацлурзава. Амма и дуъньядин дуъзгуън легъзе, Суламидин сабурсуз гъарайди чуклурнай. Налугъуди, легъзеда адан руъгъ Цаварин агъавиликай азад хъана, жерягъдин Чилин умуърдин тамарзлу тир гъиссер рикIиз къупмиш хъана: гъайифди атланваз, Суламиди гъилер цавуз хкажна:

- Эй Ху-уда-ааа! На вучна!? На зав вуч ийиз туна?! Ам гъеле таза руш тир эхир... Ам гележегдин диде тир эхир... Ам заз клан тир...

Суламидивай вич къаз хъхъанач. Худадин вилик сабурлувал квахъна. Ихтиарсузвилелди къил хуруз куърс хъана, ам чинихъди Суриядин зурзавай къецил руфунал аватна. Шел квай ванцелди, эхиримжи нефесдай хъиз, кушкушна: "Заз ам клан тир эхир..."

Мад Суламидивай рахаз хъхъанач. Аквадай гъалда, жерягъди вичин Чилин умуърдин пак тир гъиссер, михи тир ашкъи, Цавариз къурбанд гъанвай. Гуя абурухъ, пак тир муъгъуббатдихъ галаз гъамишалугъ яз айрутмиш жезвай, Сулами дердери басмишнавай...

Алукъай лал къини Суриядик кичI кутунай, ам явашдиз хкаж хъана, вичин руфунал алкланвай члулав киф къамухъ къунвай Суламидин къил къужахламишна, тахтдал ацукъна. Худадин шаздяр ийиз ичIи жезвай ада, жерягъдин къил, гзаф багъа затI хъиз, къвердавай клевиз-клевиз вичин руфунал алтадзавай. Амма Суриядиз адакай чара хъанач. Гуя Сулами гъамишалугъ яз сушт хъанва, умуърдин лишан кумачиз ракъизвайди хъиз, адан къил гъакI руфунал рушан алкланвай. Суриядиз им эхиз тежедай дерт я. Адаз чизва: ада вич михъиз Худадин ганва. Вичин вири ажугъдив дерин нефес акъадарна, руша вагъшиди хъиз къув члугуна: "Я-я Ху-уда-ааа!" Гуя Худади я Цавар, я Чилер яратмишнач, гуя Худа я Цаварал, я Чилерал алайди туш, Суриядин дертлу гъарайдин ван, садазни атанач. Цавни, Чилни лал къенва. Анжах чанахъдал, къуд патаз зайиф экв чуклуриз, пак тир Цу, гъамлуз кушкушзава. Суриядин рикIин дам атлана, умудар, къастар къатI хъана, накъвар алахъна физвай вилерай, ам умуддин эхиримжи целхемдиз хъиз, вичи истеклувилелди къужахламишнавай, сафавилелди чларар эвяна, къамухъ кифина клватIнавай Суламидин члулав къилиз килигна. Амни гуя къванциз элкъвена, адакни умуърдин са лишан кумачир. Гила Суриядин вил виридахъай атланвай. Ада дуъньядин фанавал гъиссзавай. Дериндай гъиссзавай. Къужахдай Суламидин къил, вил галамачир затI хъиз, гадарна, рикIе чIехи ажугъ аваз, ам клвачел акъалтна. Ажугъди адан накъварин сел къурурнай. Суриядиз шехъиз кламачир. Адаз и дуънья ахквадай вилер амачир. Суриядиз дуънья акун таклан тир. Вилерал члулаввал акъалтна, руша, пак Цу кушкушзавай патлахъ, камар къачуна. Вичин къецил клвачерин биши сесинини кваз адак гъерекат кутазвай. Сурия физва. Цай къизмиш чанахъдин патав физва. Адан гъил, вичизни хабар авачиз, чанахъдин винел яру хъанвай гапурдал фена. Ахпа кузвай чирагърикай сад къачуна, Сурия ибадатханадай екъечIна. Руша затIни къатIузвачир, адаз рехъ Худади вичи ачухнавай.

Ибадатханадин виридалайни пак тир пипIе, къудратлу Ягъудан гъуцарин вилик, цай ргазвай чанахъдин клане, къуъгъур хъиз агаж хъана, чилел сузайрик къуъругъзавай Сулами аламай.

Дуъньяда затIни хъанач. Къилел цав асайиш тир. Ибадатханада секинвал сушт жезва. Цун ялаварни баянар гуз рахазма. Цун гъуцариз сугъул я, чпин руъгъдин къенез хъфенваз, мидаимвиле сушт хъанва. Анжах са Суламиди суза члугъазва. Ада Худадивай затIни тIалабзамач. Адаз чизва, Худади адахъай чин элкъуър хъийидач...

Ахвар, налугъуди дерин хиялри тухванвай Вагъабан патавай алатна фенай. Вагъабаз ахвар атанач. Адаз йиф гъикI акъатнатлани чир хъаначир. Хиялри къуват хгуз, цици ийизвай адан руъгъди, мад ва мад яргъариз, хиялрин алемдин деринриз лув гузвай. Абуру ам чпин есирвилей

акъудзавачир. Гъикъван яргал тир фикирри тухванвайтлани, къуд патак яваш-яваш акатзавай йикъан са утери хъен, Вагъабан бейнидиз кватзавай. Йифекай, айвандин къава кузвай лампадикай кватиз, лап зайиф лацувал, умундиз, серин хъиз, зигиндал аватзавай. Къузека ам саки гъиссзавачир. Ятлани адан вилер къвердавай ачухбур жезвай. Пузарални са жуьредин айгъамдин, ягъанатдин хъвердини къетли тир къатлунар къабулзавай. Гуя ада, и йифиз вич къелди яшамиш хъанайтла, гъадан сир гакъзвай.

Сурия са гъиле ифенвай къецил гапур, муькуь гъилени - къилелай виниз хкажна къунвай чирагъ аваз, гурлу лампадин шуьше хъиз, йиф къазуниз физва. Къаришмадай тушунна цалцлам хъанвай адан беденди чирагъдин къалу экуьнал рекърекъв гузва. Ам Ягъудан зурба имаратрин гегъенш гъятрай, гуьтгуь дегълизрай еримиш жезва.

Сурия дуьньядикай бейкеф хъанва. Адан рикI наразивили кузва. И дуьньядивай таза рушан рикIин тамарзлу гъиссер, гъашервилини къанихвал, бедендин игътияжар тухариз хъанач. Адан дишегъливилини суйдин тебят, вичин манадив ацланач, мураддив агакънач. А кардиз акси яз, къачузвай гъар са камунихъ галаз, абур мадни артух, мадни къизгъин жезвай. Абур, Суриядин рикI фитиниз, ажугъдиз элкъезвай. Сурия зурба тир ажугъдиз элкъевенвай. Гуя рушан ивидик кIусни чимивал кумач, рикI ракъизва. Адан гуьзелвал са гъихътин ятлани къайи тир къуватдив ацлузва. Сурия таза руш яз амач, ам къуд патаз къурху чукIурзавай ал паб, сурай къарагънавай мейит - гураза, малум тушир пис руьгъ я. Адан акъалтIай гуьзел беденди, йиф гъатнавай дуьньядик гъакъван къурху, кичI кутазвай. Ам акурдан зегъле аватзавай. Ягъудан къаравулар пачагъдин чуплах гуьзел акурла, мез къуна, чин кIаникна ярхар жезва, бейни квахъна, къил гакъур патахъ катзава. Гъатта чулав йифни, чилер-цаварни, къезил шагъварни кваз, кичIевилини хаф акъатнавайбур хъиз, мишекъат тир лал къина къах хъана, гъакI амай.

Чиник рангадин гъал кумачиз, вилерал ажугъдин циф акъалтнаваз, Сурия затIни къатIун тийиз, ивидихъ къарих гураза хъиз, вичин эрзиман мурад къилиз акъудиз физва. Адаз манивал гудай са касни авач. Адаз вири рекъер Худади вичи ачухнавай...

Ингъе, рангадин гъални кумачир пузарар къайи, эйбежер хъверда патахъ хъанваз, ам зинданда Касбубадин вилик пайда хъана. Касбуба сабурлу тир. Зиндандиз гапурни чирагъ гваз гъахъай къецил руш акурла, ам явашдиз хкаж хъана, вич къатканвай чарпайдал ацукъна. Гъамлуз Суриядиз килигна, лагъана:

- Заз чизвай, и кар вуна ийидайди. Жуван иман маса гана, гъуьлягъдин хамунай экъетI хъайи гуьзел, Пис руьгъ Иблисдин гъилибан хъана. Аллагъди лагъана: "Зи кар инсандин хиве авач. Зи кар Аллагъдин кар я. Инсанди вичин - инсандин - инсанвилини кар ийида". Инсандивай вич яратмишайдан кар ийиз жеча эхир. Ви кар я инсандинди туш, я Аллагъдинди. Ви кар Иблисдин кар я. Зун ви вилик ква, ангел ийимир, жуван ният къиле твах. Инсанвилини кар ни ийизвачтIа, гъадаз рехъ Иблисди ачухнаваз жеда. Иблисдин кар ни ийизвачтIа, гъадаз рехъ Иблисди ачухнаваз жеда. Иблисдин кар гъалалдин кар туш... Аллагъди вичин карни ийида. Адан жазадикай садавайни хкечIиз жедач.

Гагъ рагъ акIидай патахъай, ахпани рагъ экъечIдай патахъай зурба лепе хъиз, азгъун къушун къведа. Ада вичин рекъел гъалтай шегъерар, хуьрер, халкъар - вири барбатIа. А халкъарихъ я ибадатханаяр, я дин амуькдач. Зурба гъукуматар чкIида. Халкъар лукIвиле гъатда. Халкъар, хайи убайрин руквар капал къаз, шехъиз жеда. Гъалибвал къазанмишайда, вич Аллагъдин Хва я лугъуда.

Гъар гъи девир хъайитIани, чеб Аллагъдин хъянавай халкъар я лугъуз къекъезвайбурун къилел бедбахтвал алаз жеда. Абур чеб Аллагъди хъянавай, къетIен халкъ я лугъуз, дамахдивди къекъеда, амма абур Аллагъди негънавайбур яз жеда. Стха халкъди стха халкъдал гапур хкажда, дустуникай дустуниз, къуншидикай къуншидиз душман жеда. Абур Аллагъдиз ибадат ийиз-ийиз, Худадин тIвар мецел алаз-алаз имансузар яз жеда. Имансузри имансузрин иви хъвада. Абурукай гъар сад ам чпиз Аллагъди гъалалнавайди яз гъисабиз жеда, амма Аллагъди ам абурун вилерай хкида. Абуру чпин чилериз Аллагъдин пак, тамарзлу чилер лугъуз, абуруз икрамиз жеда, амма

чпиз гьар сад душман яз аквада. Чпи абуруз еке агалкьунар къазанмишай хьиз, зурба кваллахар авур хьиз жеда. Амма дуьньяда абур затни тушиз жеда, авурдини квахьда, къазанмишайдини чкӀида. Секинвал квахьда, мидаим яз футфадинни гьулгьуладин ийесяр яз жеда. Мецел исялгьвал алаз, гьадахь магьрум яз амукъда. РикӀе архайинвал аваз, гьадахь тамарзлу яз девирар фида. Секинсузвал, къурхулувал, сад садаз акунани такӀанвал, душманвал мидаим яз, къияматдин йикъалди несилрилай несилралди ирс яз амукъиз жеда. Вучиз лагъайтӀа, Аллагъди абур вичин халкъ яз хкънач. Чпиз гьихьтин Аллагъ лазим ятӀа, абуру гьахьтин Аллагъ чпиз яратмишни авуна. Ни вичиз гьихьтин Аллагъ яратмишнатӀа, адан иманни, яшайишни гьахьтинди жеда. ЦӀун гьуцар ва гзаф маса гьуцар инкар авурбуру, къванцизни ракъуз теменар гуз жеда.

Суриядиз Касбубадин ван къевзачир, бейни цаварин къудратдив ацӀанвай ам, вилерал ажугъдин циф акьалтна, Касбубадиз мукьва жезвай. Рангадин гьал кумачиз, хъверда патахь хъанвай пӀузарикай, муркӀадин ккӀалар хьиз, лацу сарар хкатнава. Легъзеда Суриядин сумрадай и зегъле ракъурдай хъвер квахьна, ам зурба тир ажугъдив ацӀана. Гапур авай гьил цавуз хкажна, ада, вагъшиди хьиз, гьарайна. Гапур Касбубадин яргъи чӀарар аватнавай гардандилай вегьена. Суриядин къецӀил хурариз ивиар хъичена, гапурдилай ивидин пар къарагъна. Ивидин маргъвар алахъзавай рушан хуру хъуткъунна, хкаж хъана, чинни цавална ам кӀвачин тупӀарал акьалтна, Сурияди ивидин ниэри, пардив ацӀанвай гьавадив хурун къефес ацӀурна: "Садр мад!" - ширин тир агъ алахьна адалай.

Суриядин гьилияй чирагъ аватна. Дамарар, руьцер хьиз, тӀарам хъанвай кӀвачер гегьеншдиз эцигна, ада къве гьиливни гапур хкаж хъувуна ва ширин тир агъ алахьиз, вичин вири ашкъидивди Касбуба яна. Руш ивидин ниэри тухванвай, адавай акъвазиз хъижезмачир. Ада Касбубадиз кумазкумаз ягъунар къуна. Ахпа беденда тӀарам хъанвай дамарра са гьихьтин ятӀани ширин тир гьисс къекъвена. Легъзеда беден буш хъана, Суриядихь гьиссерин ширинвал эхдай къуват амукънач, ам нефес къалиндиз къачуз, вичин хъуткъун жезвай рикӀин ван бейнида аваз, зиндандин цлан кӀаниз, ивидин вирез ярх хъана. "Чухсагъул, чан Худа! Чан Къадираллагъ!.." - вичи-вичиз мурмурзавай ада ярх хъанвай чкадал. Суриядиз вуч кӀамайтӀа, кӀанзавайтӀа, гьам Худади адав агакъарнавай. Ихьтин гьисс ада сифте яз синагъламишзавай. Ам дуьньядилаини адаз ширин тир. Беденда дамарар, гуя гегьенш хъанва, абурай иви регъятдаказ физва. Чанди цак акъуднавай руша, уьмуьрдикай лезет хкудзава. Адаз вич гьина аватӀани чидач. Адаз вич гьина хъайитӀани къайгъу туш. Ам бахтлу я. Гьина аваз хъайитӀани, ам Худадин вилик ква. Адаз Худади пишкеш ганва.

Гъаятдай кӀекрен ван акъатна. Вагъабаз акӀ хъанай хьби, гуя вичиз алукъзавай йикъа эверзава. Ам айвандикай къецел тамашна: югъ йифекай чара хъанвай. "Къарагъна кӀанда. Мал-къарадин аявална кӀанда," - фикирна, ам кӀвачел акьалтна. Гъаятдиз эвичӀна. Гъаятда пакаман кӀвалахрик квайлани, Вагъабан сивелай ягъанатдин хъвер алатзавачир. Ам адан къетӀен лишан хьиз, пӀузарал алкӀанвай. Йиф хъфена, амма ада къуьзекан руьгъдиз гележег патал цӀийи къуват хганай. Йифиз Вагъабаз Суламининни Суриядин къизгъин хъанвай гьиссерин легъзе, Касбубадин залан тир къисмет акунай. А вакъиадикай Вагъабаз вичин уьмуьрдин кӀус, къисмет хъанвай. Ам адан гьакъикъи уьмуьр тир.

Вагъабаз вири акуна. Вагъаб гьакъикъи шагъид я. Вагъабаз вири чида. Адаз Суламинин сир чида. Адаз Суламинин Худадин къудратдин сир чида. Вагъабаз Касбубадин агъур къисметдин къиметни чида. Вагъаб зурба кас я - и вакъиадин алакатдай анжах гьадан къил акъатда. Налугъуди Вагъаба йифен вакъиадин бинейра фашалвал къатӀанай, налугъуди адаз маса, генани виниз тир гьакъикъат ашкара я, йифен агъвалат гьикъван мусибатдинди тиртӀани, адаз гузвай къимет хьиз, Вагъабан сивел айгъамдин хъвер алкӀанмай.

Вагъаба хипер гъаятдай акъудна, гамишни, кални ацана ва вичин маса кар-кеспиярни авуна. Гуьгъуьна, алукънавай йикъал шадвал ийиз, къудур хъанвай ПемпӀешни гьатна, ада вичин мал-къара варцихь акъудна, ва анал къунши Абасал вил алаз акъвазна. Абас малар гваз экъечӀзавач. Эхирни адан варарай, са шумуд мал вилик кваз, Абасан къари экъечӀна.

- Гьикана, Абас къевзачни? - хабар къуна Вагъаба, салам гайидалай къулухь.

- Къарагънавач. Аял хьиз, месе къатадунар ийиз, къатканва, - милаим хъверзава Наргиза.

абур гьарма вичиз я, я Вагьабани кициз са фикирни ганач. Пемпешаз эверни тавуна, атайвалди хьфена. Кици, хахвал верчер алтгушайла, ахпа хапладиз темягна. Буьндугуьр кьушари и гьайвандив вил ачухна, дуьньядиз килигиз тазвач. Зверна Пемпеша, атана ам кьушарал тепилмиш хьана. Абур гьарнихди царар-царарна. Гьатта, а кьекрен кьаскьанар, вичин хци кирералди алаж тавуна кьакьатна. Терхеба хьана кьек, гьарайдин ван ацалтна, элкьез, кьудратлу Пемпешаз тамашиз, кьвала-кьвалахьди, катзава. Лап дирибашвалнай и сеферда Пемпеша. Гила, хахва кьил туна, незва вичин гьалалдин ризкьи.

Дадлу хапла авуна Вагьабани. Адак вижевай кIараб-затIни кума. Жуваз тухдалди тIуьн тавуна, бес верчерин ихтиярда тун дуьз жезвайни?! Руфун далдам хьиз хьайила, пIузариз мез ягьиз, хахван патав ацукьна. Адан сивера амай дадуни, чандик дарман хьиз кужум жез, Пемпешан гуьгьуьл дегишарзава., адан рикI цуцIрумрал гьизва. Ам кьвердавай гьамлу жезва. Пемпешан рикIин кьарай атIузва. КIуф хкажна, гьвадиз туьмерзавайда хьиз, яваш-яваш эцягьиз-эцягьиз, адахьай хьсандиз ни чIугвазва, кстах яз гьаятра вил экьурзава. Гьикьван гьвадикай гзаф фтIинайтIа, гьакьван Пемпешан нерин хилерни еке, рикIни кьастармиш жезва. Амма, аквадай гьалда, адан мурад сакIани кьилиз акьатзавач, чалишмишвилер бада физва, и хаплади вичин рикIе тур багьри, тамарзлу тир ни гьвадикай жагьизвач. Пемпеш, адахь муьгьтеж яз, гьакI амукьзава. Ада гьайвандин рикI, ифей ялавди хьиз, кузва. Пемпеша биши цIугьзава. Кьарай атIана, гьаятра кьекьез, гьвади кIуф кечягьиз, кьуд патахьай ни чIугвазва.

Атана, варарихь акьвазай «Жигулидин» ван акьатна. Худ хкахьна... Варарихь са вуж ятIани кьекьезва. Маса вахт тиртIа, ада тадиз варарал чукурдай, кициз чизва: Магьсуд атанва. Амма исятда гьайван, кузвай ялав хьиз рикIе гьатнавай, тамарзлу ниэдин суракьда авай.

Магьсуд, гьилик лацу канистерни кваз, варарай гьаятдиз гьахьна. Вилер ина-ана кьекьвена, ада гьарайна: «Ма, Пемпеш! Ма-а...» Пемпеш элкьвена Магьсудаз тамашна, ахпа нерин хилерни гегьеншарна, дикьетдивди гьвадихьай ни чIугуна. Ваь, садлагьана гьаятдиз чкIай и ни, Магьсуданди тушир. Ам иниз Магьсуд гьахьнамазни, куьчедай кьупмиш хьанай. Ам акьван туьнтди я хьи, ада гьасятда кьуд пад басмишна. Гьелбетда, Пемпешаз и ни фадлай таниш тир. Ам кицин кьарай атIай тамарзлу ни туш, адаз акси яз, лап акьалтIай душман ни я. Кици и береда вичин вилерихь ягьазвач, яраб Магьсуда ам гьинай гьанатIа? Ам Магьсудахь гьинай агалтнатIа? Гила Магьсуд душмандай гьикI гьисабин?! Са мус ятIани, адан гьилелай вагьрамар тIуьнатIани, ам жуванди я эхир. А вахтунда, адахь ихьтин душман нини галачир эхир. Гила кици Магьсудал элуькьайтIа, Вагьаба вуч лугьуда? Пемпешаз себ гуда эхир.

Кицин ийир-тийир квахьнава. ЯтIани, кьве рикIин хьана, ихтибар алачиз, ам Магьсудан сесиналди физва. Гадади жибиндай акьудна кициз кьенфет гадарна. Мукьаятвал хуьн хьсан я: Пемпеша сифте кьенфетдихьай ни чIугуна. Ваь, кьенфетдихь хьсан атир гала. Ахпа кьенфет жакьвайдалай кьулухь, «мад це», лугьузвайди хьиз, Магьсудаз вил ягьиз, адан шалвардин кикерани тIиш экьурна. Эхь, Магьсуд Магьсуд яз амазмай. Адахьай гьакьикьи вичин ни кьезмай. И душман ни лагьайтIа, гададин гьиле авай канистердилай алахьзавай. Эхь, гьа лацу ганистер я. Яраб Магьсуда а ниэдикай иниз гьана вучзаватIа?!

- Квахь, алат залай! Мад кьенфетни амач! - гьарайзава Махсуда. Гена хьсан, Магьсуда кьенфет гайиди, адан ширин атирди и зегьримар хьайи душман ни, кицин нерра са кьадар явашарна. ТахьайтIа, ада келле бушардай. Налугьуди, гьиле авай канистерди, Магьсудан гуьгьуьларни лап чIурзава, адан чинани бейкефвилин хьен ацукьнава. Магьсуд кIаник квай айвандик атана ва гуларин кIане канистер эцигна, вичи, ял язавайди хьиз гуларин са хилехь агалтна, адан вини кьилиз килигиз, эверна: «Я ими!»

Пемпешаз лацу канистер аквадай вилер авач, адаз инлай квахьиз кIан я. Ам гьаятдин вини кьилиз хьфин хьувуна. Амма хьфиникай вучда кьван, и угьраш ни виринра баят хьанвайла. Пемпешаз акI я хьи, исятда Вагьабан бахчада авай тарарилайни, кIвалерин цларилайни, ам алахьна физва. Адавай дехьне вичин рикIел атай багьри ни жагьуриз жезвач. Гьинихь кьил элкьурьайтIани, гьава гьа душман ни я.

Винеллай айвандикай агьурдиз эцигзавай кIвачерин биши ванер кьезва... Гуларин вини кьиле Вагьаб пайда хьана.

- Ваз кIвализ кьведай рехь чизмачни? – наразивал кваз хабар кьуна Вагьаба.
- Чизма . Хийрар, ими.
- Бес хкаж вучиз жезвач?
- Аниз атайтIа, глеш жеда. Вахт авач.
- Вуч тади я? Вун ахьтин кас тушир эхир. – Вагьаб рахаз-рахаз гуларай агьуз эвичIзава.

- Вуна эвичІна вучда. Хъфида зун, фена кІанзавай чка ава. И канистер вахчу. Вуна, векъ-затІ хкиз герек жеда лагъана, тІалабай салярка гъанва за ваз. Вахчу. Ма,.. зун фена.

Ваъ, и Магъсудан гъалар Вагъабаз хъсан аквазвач. Къил баштІан ийизва уюнбазди. Гъамиша лагълагъчи тир Магъсуд, къе вучиз ятІани, гуьгъуьлар цуру яз катзава. Ина са кар авачиз жеча эхир. Вагъабаз Магъсудан гъалар бегенмиш туш.

- Яда, акъваза кван! Ваз лугъудай са кар мад ава. Инал хъша! - табна Вагъаба.

- Э-е, закай вучзава-е вуна?! – ашкъи авач Магъсудаз, къуьнер чукъкъез, къил, хилер галачир рагъул перемдин хвериз хутахзава. Амма чара хъанач, са пата ял аваз, гуларин кІаниз хтун хъувуна. Аквадай гъалда, вич зи патав къведалди, жув гъадан патав фейитІа хъсан я, фикирнай ада, имидихъай затІни чуьнуьхиз техжедайди чиз.

- Гъа-ан, - лагъана Магъсуда имидин бейни квадариз. - Са тІимил амай рикІелай алатиз. Накъ зунни дах Къасумхуьрел фенвай. Хкведайла, чна ви руш Алиматални са къил чІугунай. Ваха ваз артух геж тавуна, дамах-чамахна чпин кІвализ акъат лагъана. Чпин магъледа, ялгъуз са дишегъли яшамиш жезвалда. Адахъ галаз таниш хъана кІанзавалда.

- Къин тавур хва, ваз гъинвачтІани, зи къилел мад са къемеда акъудиз кІанзавай хътинди я, - шаклудаказ лагъана Вагъаба.

- Инанмиш хъухъ хъи, туш. – Имидиз са къвал гана, чин чуьнуьхзава гадади.

- Садра жуван къил хкажа кван. Заз килиг.

Магъсуд имидин гафарин гъавурда масакІа акъуна, ам кІвачин тупІарал хкаж жезва.

- Зун нихъ я! – гъарайна Вагъаба.

Вучиз ятІани Магъсудаз утанмиш я. Кисна, генани къуьнер чукъкъуьз, хъалхъас хъипре хъиз, къилни кваз къенез хутахиз чалишмишвалзава. Вагъабаз чара хъанач, ам атана Магъсудан къаншарда акъвазна. Ченедик гъил кутуна, адан къил винизна. Вагъаб тажуб хъана. Са бубат ван дегишарна, чинеба хъиз хабар къуна:

- Иниз, япун кІаниз вуч хъана?

Магъсуда жаваб гузвач.

- Лагъ-е! Къуьруькар акъудмир заз. Зун вахъ я! – Вагъаб туьнт жезва. – ГъинвачтІани, ккІана жеди, къин тавур хва!

- Туш, алуькьайди я. – биши ван акъатзава Магъсудай.

- ГъикІ алуькьна?- Магъсудан чІаларихъ вуж агъуй, Вагъабни адахъ инанмиш туш.

- Накъ нянрихъ, Къасумхуьряй хтайдалай къулухъ, жувахъ галаз са классда кІелай гадаяр гъалтнай зал чи кимел. Такуна гзаф йисар я, санал чІехи хъайи ярар-дустар тирла, чна бес са хваш-беш, са тІуьн-хъун ийидачни лугъуз, зал гъавалат хъана. ЦІун булахдал са кІелни къачуна фин хъана завай абурухъ галаз. Атана мичІи хъайила, булахдик экечІиз кІан хъанай заз. Латакай хкечІдайла, кІвач цІуьтхуьна алуькьна, - пІузаррин кІаникай мурмурзава Магъсуда.

Яланчи гадади табзавайди, Вагъаба хъсандиз къатІузва. Вагъабаз адан ивинриз килигиз кІамач.

- Килиг гъа-а, зун масана ваъ, и хуьре яшамиш жезвайди я. Ван татана амуькьич, - тагъкимарзава Вагъаба. – Таб ийимир. Вуна таб ийизва, шейтІан! Алуькьай чка, хер-къацІ тахъана амуькьич. А ви япун кІан, вили хъана ктІанва, дакІунва. Вуна заз ягъай чкани, галуькьай, алуькьай чка чирмир.

Магъсудаз чара амуькьнач, таб авуникай файда амачир. Амма адаз гъикІ башламишдатІа чизвач. Ял къунва. Эхирни ада ял кваз, регъуьз-кичІез лагъана:

- Гъа булахдал бацариз акъатна чун.

- Нихъ галаз?

- Вини Туьтуьх МизетІахъни, МентІеш Мацахъ галаз, - бейкеф я абурукай Магъсуд. Имидиз арза ийизва.

Хуьре Алимизедиз МизетІа, абурун тухумдизни шуькІуь яргъи гарданар ва еке туьтуьхдин хат аваз хъуниз килигна, Туьтуьхар лакІаб лугъузвай. Муратхадизни – Мац, абурун тухумдизни МентІешар, яни Агъмедар лугъузвай.

- Девлетни галай чахъ, кІелни къачуна булахдал ацуькьнай чун.

Вагъабаз Магъсудан амалрикай, гафарикай акъван хъел къезва хъи, гъатта сабурулувал михъиз квахъиз башламишна.

- Я угъраш! Бес Туьтуьхазни Мацаз, кІелер тукІуна тІуьнар-хъунар гудай итим жедани?! Вун нин тай хъана?! Вакай итим хъана вучда?! Садра зи вилерикай квахъ! КІвализни МизетІа гатана хтанва.

- МизетІа вичин паяр хъсандиз тІуърди я. Кепеюгъли Мац, чинеба къулухъай япун кІан яна, катна. За МизетІ гатазвай арада, чинеба къадай кицІ хъиз, къулухъай атана. Яна катна ламрахва. Гъа школада амазни, адак гъа итимсуз, угъраш хасият квайди тир. Калтугна зун. Кепеюгъли балкІан я ман, агакънач зун. МичІини хъанвай, ништа гъи вала гъатнатІа. Жагъанач заз. Кепеюгъли кицІи, вич катдай арада, машиндин шуъшедални къван гъалчна, амни хана. Идан машиндив вуч ажал гвай?!

- Тффууу! - айибзава Вагъаба. - Я угъраш, вун иниз гъакъван йисарлай кикІиз-чухваз хтанвайди я ман?! Вичин жуъре аку, гъихътинди ятІа! А, хъвазвай зегъер, тІимил хъвадай ман. Ваз, къин тавур хва, тІуънар-хъунар ийиз булахрал тухудай ксар жагъана! Ягъай лаш галукъиз хуъре гъатнавай пиянискайринни анашистрин тай хъана, булахрал фенвалдай вич. Квез ван хъуй!

- Заз абур ахътинбур тирди гъинай чизвай къван! – наразивилелди гъарайзава Магъсудани. – Чун санал чІехи хъайи, санал школа куътягъай гадаяр тира къван. МизетІни Мац ара-ара валарик катиз, чинар цлар хъиз лацу жез хквезвай эхир. За хъвайидавай ятІа лагъана фикирнай.

- Куън паталай ккІана куън? – Вагъаб пагъ атІана амукънава. Ахпа, вичик квай ажугъ аладарзавайда хъиз, дериндай нефес акъадарна.

- Ви куц вуч я, машин гваз хуъруъз хквез. Вакай гила машинада аваз къекъведай итим хъанва ман? Хиве яхъ, дуъз лагъ, машин ваз вичин руш къачунай урус яран бубади багъишайди яни, тушни?! Са гъвечІи техникум куътягъна лугъуз, на вакайни халисан итим хъана лугъузвани!? – йикъни-къиникъ лугъуз гъавалат хъанва зал. Мад гъикъван эхда, гъуд-кІуф хъана. Илигна за МизетІал. Девлетхана къагъудначиртІа, а ламран хва за бамишна рекъидай. А муъкуъ етих – кицІ ава-е, адан диде за хъсан иширда. Адав за хъсан чамарар чкуруиз тада. Хъфидалди, адай за гъикІ хъайитІани, цІай акъудда, - кІевелай гъелягъ къазва. Гила адан чина авай регъуъвални, утанмишвални михъиз акъатнай.

- Гъелягъар къамир, къин тавур хва! Вун гъа заз чидай лагълагъчи МагъсутІ я. КицІ элуъкъай къван, чилиз гъил авуртІа, тупІарал кикер аламукъдач.

- Вуна зун михъиз кимидай къамир, - хъел атана Магъсудаз, къудур хъанвай кІекра хъиз, къуънер хъуткъуриз, кІвачер чилел гъалчзава. – Ни тай хъана?! Ни тай хъана?.. Бес ваз зуни, вун хъиз кІвале ацукъна кІанзавани!? Са гъабур яни къван ви хуъре авазвай алчахар, ви хуър михъиз буъндугъурри, алчахри къунва. Клубдин пипІерихъни, тукъвендин цларихъни, кІунтІарални, валара хъивегъиз гъатнавайбур я. Куъчедиз экъечІиз жезмач, гъасятда басакІрин гъиле гъатда. Бес зун хуърйай катдани гила?! Зун гъиниз фида!? Паталай хтай кас такурай, гъасятда алтІушда, ламраз рухъ акур къван шад жеда. Са къатІунихъ галаз, жибинда туна, тухвана ламран цІапар вилик эцигайтІа, гъабурни кваз неда, такур шейъри хъиз тІарашда. Гъакъван абуруз паталай хтай касди гайи затІ, ширин жеда. Алчахар! Са куъникайни хабар авачир, фикир тийидай явакъанар арадиз атанва. Хуър, кІвал-югъ, чил вири са къатунихъни къве ламран цІапунихъ, маса гуда. Къуй вири барбатІ хъуй, хуър цІай къуна курай, чеб чпин гъиле гъатай къатІунал шадвал ийиз, са цлахъ, с хъуртан кІане, хъивегъиз ацукъда. Ихътин инсанар жедани!? Фитнединни паркутІдин гъиляй, куъчедиз экъечІиз хъижезмач.

- Акъваз, яда, вун акъван хци жемир. Акъван туънт жедай чкадал вунни алач. Жува лугъузвай къве гаф аватІа, чин яру тавуна лагъ. ТахъайтІа жуван регъуън кІах хуъх, - вичин регъуън къетІкъетІ къван еке тІуб юзурзава Вагъаба.

Магъсудаз имидин гафарикай кІамаз хъанва. Сивни са къвалахъна, беден и кІвачелай а кІвачел вегъезва. Вилерин кІаникай Вагъабаз килигзава. Ахпа садлагъана тІарам акъвазна, хур экъисна, хци ванцелди лугъузва:

- Зун гъикІ туънт жедач къван, хтайдалай къулухъ япарихъ галукъзавай ванер, МагъсутІ икІ хъаналдай, МагъсутІ атІакІ хъаналдай, машин папанди ялдай, галукъ тийизвай ванер авач. КукІвар хъанва зи япар! Келлеяр тухузва! Са гъинай ятІани, ватандихъ, мукъва кълидахъ вил галаз хтай кас, фитнейрални паркутрал биябур авун, виляй вигъин, адет хъанва и хуъре. Низ вуч ава?! За ибурун кІвалер тарашнани, виликай рехъ янани, гъилевайди къакъудна къачур машин авани?! Ибурун захъ вуч гъахъ-гъисаб ава?! Фена за хъиз къазанмишна, чпини къачурай. Гъиляй ни акъудзава?! Къве-къве матишар къачурай, чпиз къве-къве машинарни жеда. Идан машиндихъ вуч ава, къван гъалчна катиз?! А муъкуъ Туътуъх ава! Накъан йифди адан диде чи варар гатаз гъатнава. Вичин гададин сарар за акъудналда, ятІани-туштІани, абур ядай пул вахце лугъуз гъавалат хъанва. ТахъайтІа вич арза гваз милицадиз фидалда. Агъ вун дердинин хилек къий! Бес зун гъукуматдин атІа къилиз, идан Туътуъхаз сарар ядай пул къазанмишиз фенайни!? Хвеназ кІандай вичин сив! – Магъсудазни, аквадай гъалда, бегъем дердияр авай къван. Чина тажубвални ажугъ гъатнаваз, ам, жаваб гуъзлемишзавайди хъиз, имидиз килигзава.

Магьсудаз хъайи кван дердер, адан чинин «къенивал», ажугъни яр, сесинин наразивал къатІай Вагъабак, хъвер акатиз са тІимил амай. Амма икъван дердери кана, чІух хъанвай касдал гьикІ хуьрен. Вагъабаз Магьсуд бейкеф жез кичІе я. Ада шак алачиз атай и хъвер туькъуьнна.

Аквадай гьалда, гададини имидин гьалар къатІанай, адан чинин гъаваяр дегиш хъана. Са къадар секин хъхъанваз, сугъулдиз алава хуьвуна:

- Акъваздач зун, ими. Къе-пака хъфида. Хуьруьхъ рябет амач. Сада-сад маса гун, фитнедин рекъе гъатун, паркут-тегъне гьалчун инсанрин пешедиз элкьвенва. Вун садра куьчейра авай аялриз тамаш. Вири бижекІар хътинбур я. ЧІав алачиз ханвай фугъараяр хътинбур я. Чина са бубат хъайитІани, ранг авай садни гьалтдач. Къай галукъай зулун жуьжеяр я ман!

- Бес вун абурун арада вучиз ава?! Вуна гъабурохъ галаз хъивегъунарни ийизва, кукІунарни-чухунарни ийизва. Ахпа, атана заз арзани-ферзани. Им гьикІ жезва, я Магьсуд?!

- Зун маса мисал я, ими, - Махсуда сад хъиз нефес акъадарна. – Зун хуьре авачиз пуд-къуд йис хъанва. Хуьруьхъ-кІвалихъ вил хъанвай кас я. Сад тахъайтІа, масад патав къевезва, жувазни мугъманвилиз теклифзава, таниш-билиш гьалтзава. Абур зун хъиз туша эхир! Ина гъи инсан хъайитІани, виляй аватда... Ваъ, акъваздач зун, къе-пака хъфида.

- А жуван жибинда чуьнуьхзавай гъил къалура кван!

Гила са вуч ятІани чуьнуьхунихъ себеб амачир. Магьсуда вичин гъил Вагъабаз къалурзава.

- Аниз вуч хъана, къин тавур хва?- дакІуна, хер хъанвай гъилин жумла вилералди къалурзава Вагъаба.

- КцІин хци, МизетІа кІасна. Девлетхана вичин винелай зун алудзавай арада, кІасна, - чир жезмай сарарин гелериз, вични дикъетдивди килигзава Магьсуд.

- Валлагъ, итимар туш, куьчебасакІар я! – Вагъаб фикиррик акатна, вич акъвазнавайвал, гурарин кІарце ацукъна.

Магьсуд, имидиз пака, я муькуь юкъуз дишегълидиз илигиз Къасумхуьрел рушан патав тухун хиве къуна, гъаятдай хъфена. Вични, машиндиз шуьше жагъуриз, гъаниз рекъе гъатна.

Вагъаба ичІи хъанвай гъаятриз фикир ганач. Агъурдиз къарагъна, канистер вахчуна, кІаник квай кІвале саламатна. Ахпа ам къвед лагъай мертебадиз хкаж хъхъана.

Гъаятра саляркадин ни амачир. ЯтІани ам чІур хъанвай ягълу хъиз, ПемпІешан нера акІанмай. КицІиз акІ тир хъи, вич тамарзлу тир ни, ингъе-ингъе адаз и гъвадикай гъат хъийида. Ада вичин вири жигерралди гъвадихъай ни чІугвазва, адаз вичин руьгъдин квал атІуз кІан я. Амма гъар сеферда адан эрзиман мурад къилиз акъатдайла, и нерра гъатнавай саляркадин душман ниэди, ам къатІава. КицІ вичин мураддив агакъ тийиз, куз-хуьхуьз амукъзава. Магьсуд и душман ни гъаз вучиз атанай?..

2

Хуьре гум тунвай сикІрен тІеквенда хъиз, мичІи циф гъатнава. Саки гъафтедилаи виниз, куьлуь марф акатна къвазва. Куьчейра вегъей кам, палчухдин вириз аватзава. Кимерал са артух инсанар экъечІзамач. Къуьнерихъ кІуртар галай, кІвачерални къакъан кухарин резиндин чекмеяр алай инсанар рекъера тек-бир гьалтзава. И зулун куьруь югъ, нисинилай алатайла, хуьрел трактордин ван акъалтна. Симинал къугъвазвай пагъливан затІни туш, МТЗ-3 тракторди хуьруьн агъа къил-вини къил язава, ам палчухди къунвай куьчейра къугъвазва. Къилелай гум, турбадилай цІелхем алахъиз, физва. Кефер хкудзава совхоздин трактористди, куьшуьярзава вичиз.

Са акъван вахт алатнач, хуьре тракторист ЯпатІа хъванва лагъай ван гъатна. ЯпатІа гьалзава вичин трактор, акатайвал гьалзава. Палчухар, ятар цавариз акъудиз, гьалч жез, гадар хъижез, цавариз акъатиз, вегъезва тракторди. Гъатта гуьтІуь ккІаризни кваз физ, лал къенвай хуьрел ван акъалдарна. Ам рекъе гьалтай сад-къведни, къвала-къвалахъ катиз, цларихъ игис жезва. Гъуррай гузва ЯпатІани. Трактордин кабинада еб атІай чанта хъиз, галтад жез, рекъера туьш хъайи бязибуруз дакІардай къил акъудиз сарсаха хъиз сарар къалуриз, хъверзава, бязибуруз ада, фуфайкадин хелни винизна, гъуд къалуриз, къуьнт гатаз, «Ма ваз!»- гъарайзава.

Мадни са акъван вахт алатнач, гила хуьруьз ЯпатІ дили хъанва лагъай хабар чкІана. ЯпатІ гафар-чІаларикай бейхабар я. Низ чида, белки, адаз гъакъикъатдани сер яна жеди. ТахъайтІа, и маркъузар юкъуз куьчейра гьалтайбуруз «магъар» гуз, трактор гъаз къекъведай кас жедани?! Гъар вуч ятІани, са гъвечи береда, ЯпатІа северн магъарда хъиз лал къенвай хуьрел, ван акъалдарна. Адал, тІвал хкуьрай куьнидал хъиз, звал акъалтна.

ЯпатІан къуьруькри, чкІанвай ванери-сесери, адан буба ТІайибак бегъем къалабулух кутуна. Лашни къачуна, ам вини куьче, агъа куьче ягъиз, трактордин гуьгъуьна гъатнава. Са

Тайиб ваъ, адан гуьгъуьнани саки вири хзандин циргъ ава: ЯпатІан паб Айханумни, школада келзавай гадани рушни. Гъатта, ЯпатІан диде Назлуни кваз, кимин кылихъ галай куьгъне мискІиндин кьурук акъвазнава. Гъаникай ЯпатІаз гъутар ягъурзава, адан геле авай сусазни аялриз, буйругъар гузва. ЯпатІан трактор виридаз ничхир хъиз къаз кІан я. Гъар кткана гьалтайла, абуру чпелай алатна физвай трактордиз лашар, гъутар, тупІар юзурзава. ЯпатІ гъакъикъатдани дили хъанва. Дили тахъайда, вичин хайи буба, ТІайиб рекъел экъечІайла, лаш юзурзавай ам такур къасарна, чин чІурна, масанихъ элкъуьрда, гьална трактор, палчухар цавариз акъудиз физва, паб гьалтайла, ада къалурзавай гъутуз килигиз, къуьнер къуткъуриз, сарар экъисиз, хъуьрезва. Гъатта тракторни кваз хъуткъун жедайвал хъуьрезва.. Бес ЯпатІ гъикІ дили хъанвач лугъудач къван. Тайиб адан хъиле-хъиле кузва. Тадивиліай кІвачелни куьгъне чапратІар гьалжна, вични метІерихъ къван ктад хъанвай Айханумни гуьгъуьна гъатна, ТІайиба куьчейр алцумзава. Гъелекарна ЯпатІа абур, мегена кыилел цІелхем чикІиз катзавай, трактордихъ гъабурувай агакъариз жедайни къван.

Ингъе, ЯпатІа къулан магъледик трактордин ван кутунва. КкІарай экъечІна атана, кимел акъатна. Гъунарбаши хъанва ЯпатІакай. Кимел акъван зарбуналди чарх яна хъи, трактор саки къвала-къвалахъди физ, чархарилай гум алахъиз, язавай палчухдив патав гвай цлар ацІурна. Ахпа гъич акъвазарни тавуна, рехъ къуна, виняй агъуз кІамариз вегъена. Гена хъсан, трактор аквазмач, кимелни секинвал алуькна. Кимел, къулан магъледин ккІара гъатна, инжиклу хъанвай ТІайиб акъатна. Са жизви ял акъадриз акъвазай ада, хуьруьн Советдинни, совхоздин отделенидин контордин айвандик квайбурувай хабар къуна:

- ЯпатІ гъиниз фена?

- Чидач, и рекъайгъуз гьална, - жаваб гана сада.

- Аквадай гьалда, къунши хуьруьз феи хътинди я, - рахана масад.

ЯпатІан ери-бине, кІан-кыил нивай лугъуз хъуй. ТІайиб куз-хъукъуз амуькна, ахпа ада рикІ тарвилелди лагъана:

- Адан, и гьалда аваз, патал хуьре мэрг авани? Агъ,.. алчах, хкведа вич кІвализ, вав гъа макъамар гумукъдатІа аквада зун. – Сас регъезва ТІайиба. Анжах гила, ада вичин геле аваз къулан магъледин ккІай акъатай свас Айханумни аялар къатІана.

- Куьн вучиз куьчейра гъатнава?- гъеле абур яргъа амаз хабар къазва ТІайиба. – А ламрахва вич физвай жегънемдиз фирай. Куьн, квахъна хъфена, кІвале ацукъ!

- Ам гъиниз фена? – гъа вич агакъай чкадал акъвазна, гъанай хабар къазва Айханума.

- Ништа! Къунши хуьруьз феналда!

- Адан ана вуч ажал авалда?

- Чидач! Кепеюгълидиз хъивегъдайди бес хъанач жеди.

Гъа и арада мискІиндин кьурукай, цифедай таквазвай ТІайибан папа Назлуди вичин ванни къалурна:

- ХъшатІу-у, я руш, ам вич физвай жегънемдиз фирай!

ТІайибан хизан гъарнай сад ягъваз-ягъваз хъфизва. Кимел совхоздин отделенидинни, Советдин идарадин секуьл кІвалерин айвандик квай инсанри мад вуч ахквада жал лугъуз, гуьзетзава. Трактористди тур гъарай-эвердал, аник мадни гзаф инсанар кІватІ жезва. Вири трактордин ван гъинай къведатІа килигиз, рекъер-хуьлер гуьзетиз акъвазнава.

- Я стхаяр, я хуьруьнвиар, - гзаф инжиклу, гзаф нарази хъанва Серкер. Ам гъилни гъенфи хъиз къуна, ягъуриз рахазва: - Бес ибурни амалар жеча эхир. Ихътин инсанри, кІвал-югъ, хуьр-кІвални кваз виляй-гъиляй вегъизва эхир. Акъалдарна хуьрел трактордин ван, агъадал-винел, и ккІаз-а ккІаз гъала ламран хва трактор. Им къвед-пуд аялдин буба! Ву тим туштІа, кый!

Хуьре гъатнавай купІутІул циф, Серкеран чина ацукънавай хъилез килигайла, са затІни туш. Гъакъван бешбетер, чІулав затІ я. РацІамарни агажна, пелен юкъвал хиннадин са къунд хъанва. ЯпатІа ам гъакъван инжиклу авунва. Низ чида къван, белки, ЯпатІа трактордиз къати худ гуз, адан дакІардин кІане югъ акъуднатІа?! Белки, маса себебар ава жеди. Са ни ятІани, адан кайи лекъерал къел алахзавайда хъиз, айвандин агъа кыляй лугъузва:

- Хъванвай ЯпатІ я ман, вичиз кефер хкудзава. Ви хуьр санизни фенвач, чкадал алама. ЯпатІавай ам трактордихъ акална галчІуриз жедач къван.

Серкераз саки гъуьрс акъатна. Низ чидай къван, са ни ятІани секиндив лагъай алавади, ам икІ дили ийидайтІа. Ада, садлагъана ван галуькай патахъ элкъвена, кІевиз гъарайна:

- Гъа вун хътинбур хъайила-е, ЯпатІ хътинбуруз хал ачух жезвайди! И хуьр и чкадал къезвайди! Регъуьни ийидач вичиз! - гаф лагъайди лап беябурчивиле туна Серкера, вичиз ам вуж ятІа, гъакъикъатда чинни тийиз. Вичиз вуж кІантІани хъуй, адан гафар низ лагъайтІани, виридаз талукъ я. Ам гъахътин кас я.

- Адаз вуч я кван?! – лугъузва Серкеран патав далудихъ гилер къуна, кулегрив къугъвазвай сада. Ада, гагъ дабанрал, гагъни кIавачин тупIарал хкаж жез, датIана вич эчIазава. Тумаждин къелечI кIурт алай, тарни таран пад хътин и итим, ачух кIуртунин патарикай аквазвай вили жигет алкIанвай руфунни ацIай къам экъисна, рацIара тунвай, алахъай шуътруъ рангунин шляпIадин пенцIикай, вичелай са къилин аскIан Серкераз, виняй агъуз килигзава. Шузарик ял кутуна, нерай хъиз алава хъийизва:

- ЯпатIа совхоздин трактордикай кефер хкудда, ада вичини - ЯпатIакай, - рахай кас галайнихъ къил элязава. – ТуькIвена кIвалахар!

- Яда, и касдив, и кепеюгълидив, - вичин гъяркъуъ къаскъанарни кваз юзурзава Серкера, - чешнелу механизатор, хъсан коммунист, хуъруьн, совхоздин патай Райсоветдин депутат я лагъана, хтай цIийи трактор совхоздин директордив вугуз турди зун я. Агъа кIан къад сеферда зун им патал, а вахтунда, директордин кабинетдиз физ-хтана. Гъа чан директор, ам аялар галай кас я, чешнелу механизатор я... гъа икI тир, атIакI тир лугъуз. За идакай цIийи трактордин иеси авуна, за им къамалай къуна тухвайди хъиз, райондин Советдин депутатрин жергеда туна. Аниз адан кандидатура къалурна, совхоздин коммунистрин вилик гъайиди зун я. За идакай им авуна! Ида къе ийизвай макъамар аку садра?! Идаз килиг – райондин Советдин депутатдиз, коммунистдиз. Ида зун виридан вилик беябурна эцигна!

- Вуна адан хиве гъакъван крар туна лугъуз, бес ЯпатIа садра-къведрани хъвадачни?! – айгъам кваз рахазва исанрин арадай Башир. – Са пай чазни ганаз кIандай.

- Я стха, я Ягъябег, - къулухъ рахазвайбурухъ элкъвена Серкер. – Ина вун хъанани яргъи мез авайди?! АтIай жавабар чидайди?!

- Яь!., - тажуб хъана Ягъябег, са ни ятIани вичин къвала тIуб эцягъайди хъиз хъуткъунна. – Вин захъ вуч ава? За лагъай гаф авача эхир... - Ахпа патарив гвайбуруз нарази яз лугъузва: - Акъваз тийиз рахазвайдини вич я, яргъи мецерни заз язава!

- Я халудин, - тахсир хиве къазвай ванцелди рахана Серкер, - вун тахъуй ви патав гвай Балихан хъуй, масад хъуй, мад лагъай-лагъай гаф зарафатдиз элкъуъриз, сейке итим хуъруьнриз вигъез жеча эхир! Эгер зи гафар къел квайбур туштIа, и майданни ваз хъуй, экъечIна жув рахух. Гъахъ гаф гвайдаз, вирида сад хъиз, гъахъ рахазва лугъун лазим я эхир. Мегена зун кIамай яни кван, инал атана сивиз къай гуз?! – Серкеран ван садлагъана хци хъана. – Сада инлай са вуч ятIани, сада анлай са вуч ятIани лугъуз, куьн циркиниз кIватI хъанвача эхир!

- Мад чаз ЯпатI икI мус аквада кван? – алава хъийизва сада.

- Э-е, вунани хкуърмира ман адак, - патавай тавакъу ийизва рахайдаз масада.

Серкера, рахазвайбуруз ажугъдивди килигна, кIевиз гъарайна:

- А трактор гвай кепеюгълидиз,- къуьнерни экъисна, рахайбур галай патохъ гъил юзурзава, - за къе пакамахъ кабинетдиз эверна, къе нисинилай къулухъ чи Хвелаг райондай полномачий, райком партиядин инструктор, юлдаш Мирзабалаев къезва лагъайди я! Инихъ-анихъ алатмир, къей хва, тагъкимарайди я! Чи коммунистрин активдал ам атайла,къве гафни рахух лагъана, текстни кхъена вуганвайди я! Райондин Советдин депутат, коммунист, механизатор, майишатдин вилик акъвазнавай месэлайрикай рахун тавуна жеча эхир!

- Чешнелу коммунист, кIвенкIвечи механизатор, - Серкера ахъагъай гъалатI туькIуър хъийизва, сивелай гум алахъиз, далу цла, чекмедин са дабанны чиле акIурна акъвазнавай Хана. Къилни са жуьреда патал къуна, айвандин къавуз килигиз. Гъамишанда кац ракъиник квай кас я и Хан. Серкерак вижеваз хкIуна, хъел къалин хъана, ял къуна. ЯтIани Ханан къил къунач, хъел туькъуьнна, вичин рахун давамар хъувуна:

- И угърашдин текстерни, полномочийни рикIелай фена. Ламра къванди хъивегъна, трактор гваз куьчейра гъатнава! Акурда вуч лугъуда! Райондай атай касдин чина уъзуькъара жедачни?!

- Заз ламра хъивегъна акурди туш, - Хан генани къулайдиз акъвазнава, гила а дабан киснавай кIвачиз регъатвал гуз, ам чекмедин кухваз акъудна, гъакI чекме юзуриз, къугъунарзава. Гъа сифте хъиз, вичин папIрусдин гумар физвайвал, къавузни килигзама.

- Куьне акI лугъумир, гадаяр, валлагъ, райондани кваз вилай аватда, чат кепекдай фидач хуър, - хурук кутунвай асадал алгъана, къуьнерихъ вегъенвай кIуртунин патар, къежена гъалдай фенвай гъуьндуьшкадин лувар хъиз куьрсна, адан къене агаж хъанвай гъуд кван гъвечIи са итимди. Хъипи хъанвай тупIалди, гъиле авай папIрусдин къатIуниз тIирипI ягъиз, руьхъ чукIуриз чалишмиш жезва ам..

- Тахъана квяхъ мад вуч ама-е. Вири хуър са ЯпатIан гъилий ажиз хъанва. Ярхарда ада трактор, ахпа вучда? – къакъан буйдин, рехи спелриз хатI гана хкатIнавай, къармуьк бармак алай

зур гвай итим, асадал алгъанвай касдин, къеженвай къеркъи бармакдиз килигзава. Амма ам а бармакдин кІаникай саки аквазвач.

Абурун рахунри Серкеран рикІиз са тІимил регъятарна. Адан трактористдиз сеперар гудай ашкъи генани артух хъана:

- Ихътин алчакхдаз хъсанвал авуналди, итимдал баркала къведани? – Куз-хъухъуз ама ам. – Агъ кепеюгъли ЯпатІ, яваш садра...

- Акъваз садра, - Нуьдуьра вич гилани эчІязама, кІвачин лупІарал генани артух хкаж жез, вичи вич дабанрал гьалчзава. – Ибур гъеле цуьквер я, ада емишар гъизмайди я. Ваз ада алааматар къалурзама... Ада гъина хъвана?

Серкераз вучиз ятІани, къамни экъисна, хъел квай гъундуьшкадин кІек хъиз вичиз винийгъуз килигзавай Нуьдуьракай кІамаз хъана. Амни адаз агъадай винел терс-терс килигна.

- Чидач! – ял кваз лугъузва Серкера, къаскъанар къуткъурна. – На завай вуч хабар къазва?! Ам экуьнахъ ракъурайди вун тушни?.. Вичи завай хабар къазва!

- Ваз хъел вучиз къведа-а? – пелен юкъ агажна, мукъувай Серкераз тамшиз кІанзавайда хъиз, генани къам экъисна хабар къазва Нуьдуьра. – За гъиниз ракъурда ам? Къасумхуьрел фермадай хъайи къве канистер нек вахкуз нисийрин заводдиз. За талагъайтІа, ваз чизвачни къван, ам гъар экуьнахъ нек гъаз хъфизвайди! За гъиз ракъурда? Хъваз!

Ахпа къулухъ къунвай гъилерик куьлегрив къугъунин звер кутуна, абурув ванер ийиз таз, лагъана:

- За а кепеюгълидиз лагъана, къе хъвана-хъвана, луьл пияндиз хъша! Килиг гъа, Хивелагдай пулнумочий къвезва, парторганизациядин кІвалахдиз килигиз. Вуна Серкер Мирзабалаеван вилик беябур жедайвал, адан кІвалах чІура. – суалдалди килигзава ам Серкераз. Серкераз ам аквазвач, чилиз килигзава.

- Пакамаз Къасумхуьрел фейди я къван, мад ам низ акуна! Низ чир хъуй, ада гъина хъванатІа, - ван явашна хъиз, алава хъувуна Нуьдуьра.

- Садра полномочий атана, алатрай, кІвалахар куьтягъ хъуй! А кицІин хци заз, и чІимел зулун юкъуз, цуькни акъудна, емишарни гъида! Ада гъина хъванватІани, уьжеваз хъивегънава. – Серкеран рацІамар са бубат авагъзава, пелен юкъни ачух жезва...

- Яда, инал агъадрихъай хтанвай къве табасарангуь алай, - лугъузва, хур вегъенвай асадин къилел кІватІнавай гъилерин тупІарин арада, хкахънавай пІапІрусдин къатІни амаз, акъвазнавай Мелуьта, ахварай кватайда хъиз. Къеженвай еке къеркъин бармакдикай вич акун патал къил хкажна, еке тупІун кек къван гъвечІи чин, Серкерахъни Нуьдуьрахъ элкъурна. Ахпа асадаллай хур алудна, адав вичин еке чекме гуьцІиз, къарадикай михъиз, рахун давамарна:

- Вини, чи совхоздин центра авай табасаранрин КъветІал хуьрай. Ляметни... муькуьм вуьж тир-е? Яда... а нерин кІвенкІ чукІулдал алуднавай хътинди? Яру чин алайди?

- Брем! – гъасятда къатІана Нуьдуьра.

- Гъа-н, гъам. Гъабур къвед центрадиз гадарда лагъана, сад кабинада акъадарна, муькуьмни къулухъ галай ракъарал, канистерар эцигнавай чкадал. Инай винелди фейиди я къван, - аса туькІурна, КъветІал хуьруьхъди физвай рехъ къалурзава Мелуьта.

- АкигІа, ам ана байкІайри бегъем табагъарнавайди я, - нетижа къазва Нуьдуьра.

- О-огъо-гъо! – рахуник Балиханни экечІзава. – Аллагъди чпивай яргъазрай. АтІабур къведни лап луьл жедалди хъвегъдайбур я. Гена куьне ЯпатІ анай гъакІ акъатайди лагъ.

- Я... - тестикъарзава Нуьдуьрани.

Гъа и арада, агъа кІамарин магъледин ккІарай, трактордин яваш ван акъатна. Са акъван вахт арадай фенач, кимел хкаж жезвай гуьнедикай, ккІан сивяй, сифте гум, ахпа трактордин ифин алахъзавай кІуф, трактор вични хкатна. Ам ккІал квай гуьнедин рекъяй винел цІайлапандин хел хъиз хкаж жезва. Адан хурукни, къилел хъцикъ еке бармак алай, яшлу са итимди, куьгъне палтудин ценер галтадриз, чамарзава. Еке чекмеяр кІвачел алай ам, къулалай агъуз ктад хъана. Еб къатІ хъайи чанта хъиз, трактордин вилик, рекъин и къвалай а къвалаз, а къвалай и къвалаз галтад жез, катзава. Цларикай далда къаз алахъзава. ЯпатІа ам гъинихъ фейитІа, тракторни гъанихъ, гъадалди гъалзава.

- Я-яь!..

-Я-яь! Кутазава гъа-а! – гъарай акъатзава инлай-анлай кимел алайбурай.

- Ам ШабатІай тушни? – Хабар къазва Нуьдуьра, вичин экъиснавай къамни дуьзарна, гардан акъажна, гъатта кІвачин тупІаралдини хкаж хъана, куьчедин агъа къилиз килигиз.

- Эхъ, завферма ШабатІай я, - жаваб гуьзва мягътел яз Мелуьта. – Валлагъ, кутазава-а...

ШабатІай катзава. Гена хъсан, ачух чкадиз акъатна, гегъенш ким экІя хъанва ШабатІаян вилик, гъинихъ кІантІани кат. Гъинихъ катин?.. Тракторди хурук кутунвай адаз, дуьнья дар хъанва. Ам агакъдайла, ШабатІая верчериз киш лугъузвайда хъиз, вичин палтудин ценер къуна галтадзава. Гъарайзава: «Я-я тІеооо, квахъ, я-я тІеооо!» Контурдин вилик квайбурук, са гъихътин ятІани къайи гъиссди, гъерекат кутуна. Садбур чини цак акъудна къах хъана амукъна. Масадбурни тади кваз гъенел акъатна. ЯпатІаз гъарайзава. Япатаз абурун ван къвезвани, ада вичин кар аквазва. Трактордин кІуф тухуз, ШабатІаян тумуна эцязова.

- Я ахир пуч хъайиди! Ваз завай вуч кІанзава?! Квахъ я тІеооо! – гъарай ацалтна, ШабатІай эхирни патав гвай паркуниз катна. Фена, ана эцигнавай Ватандин Чехи дяведа чанар гайи хуьруьнвийрин памятникдин къулухъ чуьнуьх хъана. ЯпатІа лагъайтІа, лап циркинин нумра къалурна. Ада, трактордин вилик квай чархар тухвана паркунин ракІара акІ эцяна хъи, чиле тунвай турбаярни, парк кІевирнавай сеткаярни къакъалдарна эцигна. Трактор къулухъ къил галтад хъана, еке чархар чап квай чІуралай гум алахъиз цІуьтхуьниз фена. КІаник квай рекъел аватна. Къакъалдар тахъана амукъна. ЯпатІаз са къайгъуни авач, трактор зарбуналди виликди гъал хъувуна. Гъа са вахтунда, трактордин дакІардай къил акъудна, ШабатІаяз «магъар» гузва, тфуяр ийизва. Чидач ЯпатІаз а касдикай вуч такІанвал хъанатІа?!

ЯпатІа, чархари палчухар чукІуриз, кимел чарх яна, ахпа фуртна хтана контурдин вилик трактор акъвазарна. Фархъна рак гелягъна, ам кабинадай экъечІна. Чилел эвичІнач, са кІвач гураара акІурна, кимелайбуруз далу гана, нуькІ хъиз трактордин къвалак ккІана, трактордин къав гатаз башламишна.

- КІватІ хъухъ, жемьтар! Митинг! Забастовка!- гъарайиз, са гъилелди трактордин къав гатаз, кимел гила вакъа-вакъдин ван акъалдарнава. ЯпатІа и кардал Серкер мадни тажубарна. Ам лап пагъ атІана амукъна. Зегъле фена...

- И ла-амра-ахва, дили хъанва-е, - сив ацІана лугъузва Серкера гъил ЯпатІал туйкІурна, вич ийир-тийир квахъна жемьтдиз тамашова. – Я къийи хва, а забастовка вучтинди я?! Забастовка?! Дили-иде-е!

- Митинг! Забастовка! Забастовка! – вичин гъарайдин гъилий, ЯпатІаз Серкеран ван къвезвайни мегер. – Забастовка!

Ваъ, ЯпатІанди зарафат туш. Лап рикІивай трактордин къав гатазва. Ван хъайибуруни, «яраб вуч хъана жал?» лугъуда эхир. Вични Хивелаг райондин уполномоченный къвез мукъва хъайила.

- Я угъро-ош! Я кепеюгъли! Забастовка вучтинди я?! Забастовка! – и забастовка гафуни, рикІиз гуж гузва Серкеран, ЯпатІаз ван атуй лугъуз, вичи адалайни кІевиз гъарайзава.- Валлагъ, и дилида, чун вири беябурда, жемьтар!

- Забастовка! Забастовка! – къавни гатаз, ЯпатІа вичин кар аквазва.

- Кепеюгълидиз, гъич къайгъуни авай туш-е! – мад жемьтдихъ элкъвена, гъил гъавада къекъуьрна, ЯпатІаз гилиг хъийизва. – Я къийи хва, вуна агъадал тим кутунтавуна къагъатна! Гила затІни тахъайда хъиз, хтана забастовка гъарагъиз, хуьрел ван акъалдарнава! Ваз чун райондай къвезвайдан вилик михъиз вилай вегъиз кІанзавани?!

ЯпатІан рикІел трактордик кутазвай итим аламайни къван. Ада вижевайдиз къав гатана, ахпа садлагъана жемьтдихъ элкъвена. Маркъузар кІвахъзавай чин мадни чІурна, дунбул хутар хътин къацу вилер, зегъле фидайвал Серкераз экъисна, вичин кІаник квай пІуз кІасиз, ягъарай хъанвай фуфайкадин хел винизна, къуьнт гатана:

- Ма ва-аз векил!- гуя кІасзавай пІузакай, жакъван патахъарнавай кепек хъиз, гаф хкудна гадарна. Ахпа гъарай хъувуна: - Забастовка!

Чидач, а гаф ЯпатІан рикІел гъикІ атанатІа, ам ван хъайила, Серкеран рикІелай вичиз гайи магъарни алатна. Келледа тІал гъатдайвал пелен юьк чІурна, къумрал чин хъенчІ хъиз яру хъана, ада гъарайзава:

- Я кІвал чІур хъайиди! Ви мез шанкІал хъуй! А забастовка вучтинди я на лугъузвай?!- даматар гарданда лап лашар хъиз чир жезва. А патахъайни, кайи лекъерал къел алахъзавайди хъиз, Нуьдуьрани хкуьрзава: «Къачу жуван пай! Квайни-квайди ганани?!» Мад вучда, Серкеран чин гила цал хъиз лацу хъана. Инал, хуьруьн жемьтдин вилик, ЯпатІа квайни-квайди гайила, зурба совхоздин парторг лацу тахъай, вуж лацу хъуй. Райондин чешнелу парторганизациядин секретарь, ламран хва ЯпатІа, гъакІ беябурна эцигна. И угърашдиз ам гудай маса чка амачирни, и кимелай гъейри. «КІвал, вуч къена чІур хъайида, чІурда къенин зи мярекат!», - фикирзава гъа са вахтунда Серкера. Маса чара амач, Серкера вичин хъел туйкъуьнна, белки, ЯпатІ чІалав къвен. Ван явашарна хъиз, хъуьтуьлдаказ лугъузва:

- Я кыйи хва ЯпатI, вакай гъакъван зурба итим хъанани? Вун заз килиг, зи яшдиз килиг, чIарар рехи хъанвай заз и кимен юкъвал «магъар» гуз! Вав а трактор вугуз тунай, ваз авур къван хъсанвилерай, заз къвезвайди гъам тирни?! Е-егъ!? Вуна исягъда, агъадал, къилелди чIугуна, итим трактордик кутазвай. Я угъра-аш, бес ибур яни ви коммунистдин кIвалахар! Гъам яни на амайбуруз къалурзавай чешне!? Вун а трактор эцигна, квахъна, хъфена ксун вучиздач!

ЯпатIа вичин кIвалах тарпна акъвазарна, вичин цIарцIар гузвай вилер Серкера атIумна, шапкадикай пелез куърс хъанвай къве тил чIарар зурзадайвал, сарарив жакъракъар ийиз туна. Мад жакъвазвай пIузкай хкудна, са шумуд келима Серкерал гадарна:

- Ваз мадни кIамани?! КIанзаватIа гуда гъа-а! Ина?.. гына акуна ваз итим! Лагъе-е! Ваз ШабатIаян итимвилин кIвалах гына акурди я?! Жаваб це-е! – гъавалат хъанва ам Серкерал.

- Я кыйи хва, бес инал алайбур чухваяр яни, тимар тахъана, - вичин къускъунар экъис хъууна Серкера. – Ви вилерин экв тухванвани? ТахъайтIа икI жеча хьи... Яваш садра, а хъвайиди вакай хкатрай, вун кака галай верч хъиз, жуван чкадал ацукъ хъийида.

- Ваъ-е! – шуькIуь, яргъи чиник вили тава акатна, ичкидин чIиш чIугваз гъарайзава ЯпатIа. – Ваз мад кIамани? Лагъе-е! КIамани?! Ида вучни итимрин жергеда тазва! Ян-е!

ЯпатIан сумра, ам вилерни экъисна Серкеран чандал гъавалат хъанвай тегъер акурла, жегъилрин кIеретIдик биши хъуьруьн акатна. ЯпатIа и кар гъасятда къатIана.

- Куьн квел хъуьрезва, къе хваяр! – гъарайзава ада абуруз, Серкерни рикIелай фена, хъемш янавай пIузарик са живи хъвер кваз, тIалабна: - Це кван дахдиз са пIапIрус... ЦIай яна це, тахъайтIа, дахдиз вахт авач. Хивелагдай векил къвезвалда... - жегъилралди гъил яргъи ийизва.

- Гъаме-е, вуна жегъилриз къалурзава чешне, - Серкера вичин чIехи тIуб, риб хъиз къуна, эцязавай жида хъиз вилик-къулухъ ийизва. КъенчI хъиз яру хъанвай чин, хинна хъвайи хъиз къвердавай чIулав жезва. Гъа и береда сада ЯпатIан гъиле гум алахъиз пIапIрус вугана. Серкерни гъасятда жегъилрихъ элкъвена:

- Гъана, къинтавур рухваяр, адав са муштукIни къала. Хъуьцуьганни гице адав. Куь вождь гъам-е!.. Аллагъди гайитIа, вири комсомолар я гъа!

ПIапIрусдиз хупI авурла, ЯпатIан гуьгъуьлар гъасятда дегъиш хъана, чиниз акваз-акваз туракъ ранг чкIана.

- Ваъ-е, Аллагъди чаз вучиз гудач?! - папIрус авай вичин гъилиз, аруш жез алахъзавай гумадиз килигиз, гъабуркай кефер хкудзава ЯпатIа. Лезетдалди гъил гъавада и патахъ а патахъ элкъуьрзава.- Лагъ-е, Аллагъди чаз вучиз гудачтIа?!

- Мад ваз гайиди вуча, къе хва! Тухдалди хъвадайдини гана ваз, пIапIрусни! Мад вуч кIанзава ваз? – жегъилар галай патахъ элкъвезва Серкер. – Къабандин рухвайрин жуьреяр аку. Гележегдин коммунистар я гъа! – ахпа Нуьдуьраз лугъуза: - Гъа ибурал аватдай партия я ман! Я хъсандай, я писдай къил акъатзамач. Куьне ам къуна трактордилай вегъена, гъилер-кIвачер кутIунна гадар вучиздач! Чеб лагъайтIа, гъатна айвандин пипIе, чи къулухъ чакай кефер хкудзава!.. Вири жемят трактордин ракларик нуькI хъиз ккIанвай ЯпатIаз яб гуз акъвазда.

- Ам трактор туш, броневик я, - лугъуза жегъилрикай сада. И гаф ЯпатIаз гзаф бегенмиш хъана: - Дуьз, - лугъуза ада, - броневик я, броневик! - трактордин къав гатазва.

- О-огъо! – гъарайзава ЯпатIа, кIуф чапрасна сивин са къвалакай гум хкудиз, гум алахъзавай пIапIрус къунвай къве тIуб Серкерал туькIуьрна: - Аратур! – Са живи кисна, тажуб яз Серкераз килигна, пIапIрусдиз хупIна, давамарна:

- Ваз, ламрахва, партбилет я лугъуз са бирбич гадайрин хъуьчIуьк вугана, и зи къамал хъиз, - пIапIрус авай гъилелди вичин къам гатазва, - гъабурун къамални акъахиз кIанзавани?.. Хамубур чид-еее ваз!

Серкеран са бубат гуььргъуь хъанвай пелен юкъ, агаж хъхъана, къумрал чин хъенчI хъиз яру хъижез башламишна, ада къускъунар юзурна. Хъел кваз ЯпатIаз килигна, са вуч ятIани лугъуз кIан хъана. Амма, гъа и арада ЯпатIа кIевиз гъарайна:

- Ла-агъ-еее! Ваз ШабатIай гынал итим яз акунатIа? – чидач ЯпатIан рикIел садлагъана ШабатIай гъикI акъалтнатIа, аквадай гъалад адан ичкидив ацIанвай къилиз, дехъне Серкера лагъай гафар гила агакънавай. – Ла-агъ-еее!.. А угърашди, а алчакхди, вири хуьрни кваз туна фитнеда: «Центра!», «Центра!» къачуна элуькъиз, жемятдин ийир-тийир, къил квадарна. Ваз къе ам тим хъана! Йифди идан-адан дакIаррин кIанера, варарихъ физ, туна хуьре кушкушдин ван, инсанриз ахвар тагуз хъана. «Чна центра къазанмишда!», «Центра!» Зурба тир регъбер хъанвай ШабатIакай. Агъ ви куц кый! Вири жемят фитнедани, арза- ферзеда туна, инай Магъачкъаладиз къван рекъериз-хулериш чукIурна, кафирдин хци! Агъа Вагъаб бубайин ПемпIеша хъиз, гагъ цIур, гагъ ав чIугваз, хуьрни кваз негъ, такIан жедай чкадал гъана, ахир пуч хъайида! – ЯпатIа пIапIрусдиз

шириндиз хупІна, налугъуди вилик квай Нуьдур мус рахадатІа вил алаз акъвазнавай, ада гаф сивел гъанмазни, гъарайна:

- Гье-еее! – хъверна ЯпатІа. – Яда, михъиз кичи, кими авунвай-е угърашди халкъ! Такурбур чІалахъ ягъадач, йифиз аялар ишез ахварай аватдай. Шемир лугъуз кѣенфет гайила, «Кѣенфет ваъ, центра кІанда!» - гъарай къачуна шедай аялар. Гъа къал гъана хуър ахир пуч хъайида! Садра зун ДТ трактор гваз калун участокдай хквезвайди, хуъруъз къуланфериз агакъна. Яргъа амаз аквазва заз, хуѣре инилай, анилай кІвалера эквер куькІуъз башламишна. Са арадилай хуър михъиз уях хъана. Гъа и кимел, гъа инал агакъайла, акуна заз, жемят вири: гъвечІидалай чІехидалди кІвачин къилел кимел ала. РикІиз пис хъана зин. Яраб вуч хъанатІа? Трактор акъвазарна, инсанрин патав фена хабар къурла, якъин жезва: «Ракъарин зурба ванер гъатнавай. Центра хквезва агъадай», - лугъузва вирида. Ванер ийизвайди зи трактордин къулухъ галай дискаяр я. Къван тунвай рекъай хуькведайла, гъалч жез-вахчуз ийзвай еке ванер, йифен вахтунда яргъаз физвай. А кепеюгъли ШабатІай, йифиз ахвар авачиз идан-адан дакІарихъ галай кас я эхир, ракъарин ванер хъайила, вич делегаци галаз накъ ваъ, вилик квай юкъуъз Магъачкъаладай министрдин патавай «Центра» къазалмишна хтайди я, хабар чукІуриз, хуѣре гъатна. Вири кІвачел акъалдарна. Агъадай чаз министерди рахкурай центра хквезва лугъуз, вири хуър кІвачел акъалдарна, ахир пуч хъайида! Вуна ибур хъайи кІвалахар туш лугъузвани!? – хъел кваз ЯпатІа пІапІрусдин къатІ гадарна, Серкераз тІуб юзурзава. – Ваз ШабатІай тим хъана ман!? Ма квез центра! – къуьнт гатазва ада.

Сивериз къур акъатнава ЯпатІан. Сивелай эрекъдин пар алахъзава. Чулав хъана хъемш янавай пІузарар, рахадайла чеб чпел алкІизва. ЯтІани ЯпатІ акъвазавач. Аквадай гъалда, къе гъадан политюгъ я.

- Ахпа, кепеюгълияр, инал и патав гвай къунши хуѣруьк экечІнач, вучиз лагъайтІа, ШабатІаяз «центра» кІан хъана, къад километридин рехъ авай «Денгер бере» совхоздик хуѣрер куьчарна тешкилзавай, гъа зурба «винсовхоздик» экечІна. Агъ лагъана ибуру, жеда чакай чехиррин зурба целерин иесияр. Са къуд-вад касди къулар чІугуна, калун чилерни гъабуруз вахкана, чебни аниз куьч жеда лагъана, куьч жезвай чара хуѣруьн жемятрихъ галаз гъукуматди гузвай пуларни къачуна. Къуллугъарни къачуна, Денгер бередик чпиз кІвалерни эцигна. ШабатІаяз гъа зурба совхоздин, и чи зурба отделенидин завфермавал гъатна. Гуьгъуьнилайни, калун чилерни шутІ-рашутІна, хкудна совхоздикай чкурна. Гила, кепеюгълияр, цІуд километридин яргъа авай табасаранрин КъветІал хуѣруьн совхоздик экечІна. Гъаник кутадайлани, хуѣруьн собранидин къара я лугъуз, туькІуърнавай тапан дакументрал къулар чІугурбур, гъа са кепеюгълияр я. Денгерин бередик хуър маса гана, кІвалер эцигай угърашар я! А кІвалерни маса гана, хтана къе мад жемятдиз ина жунгаввал ийизва! Техникани вири хутахна КъветІал хуѣруьн кІанихъ гадарнава. Къе-пака гъа техникадикайни жеда куьн. Техникани, маларни чпиз вахчуна, куьн мад тумуна къуьл эцяна, гъаникайни квадарда! Вучиз лагъайтІа, ШабатІай хътин са къуд-вад алчакхди мад жемят маса гуда, – галат хъанва ЯпатІ. Са жизви дерин нефес акъадарна, ада гъарай хъувуна: - Ма квез центра! Ма квез калун чилер! Ма квез техника!- къуьнт гатазва.

- Къачу жуваз. И сефер алаз хъиз гана, - мурмурзава Нуьдур.

Серкер, агъадай виниз адаз къавах тарциз хъиз килигна, пІузарал къундна, къускъунар экъисна:

- Жув акъваз! Жув яргъаз хъиз акъваз. КъацІуда вун! Жува, килигиз уьф-уьфар ая! Ви къайда гъам я. Вопросар заз гасаци я. За жаваб гуда!

- Бес ваз гасаци тахъана, низ хъуй. За Денгерик вуна хъиз кІвалер эцигнача къван. Яъ!.. – лугъузва Нуьдур, кІуртунин ахъазвай патарикай хкатнавай, вили жигет алкІанвай руфунилай, аста-аста са гъил аладриз. – Гъамни вун, гъамни ви коммунист.

- Чешнелу коммунист, - алава хъийизва Хана, чекмедин кухва амай кІвач галтадиз, къугъунар ийиз-ийиз.

- Къе гъич, къе хъайиди хъана. Пакадилай къулухъ, ахътин угърашдиз бажат чи коммунистрин жергеда чка жеда. Гъа меселаярни чавай гъализ жедайбур я.- Серкер са жизви кисна, ахпа са вуч ятІани къатІайди хъиз къуткъуна, Нуьдураз килигна:

- Дуъз лагъайтІа, а угърашдиз партиядиз гъахъун патал, сифтебурукай яз, рекомендация гайиди вун я. На низ а гафар лугъузва?!

- За гъикІ гуда? Заз урусдал бегъем кхъиз тийижирди. Вуна гъайи чарчел, за, белки, къул чІугуна жеди! А вахтунда, ада хъванвачир! Къе хъванва! Гила за ваз зи рекомендация вахце лугъун лазим яни? Ма куьтягъ хъана фена!

- Ам ви работник я! Вуна адаз квахъна, ахлад къванни лугъузвач!

- Зи вуч работник я?.. Ам зи са работнишни туш! Зун отделенидин управляющий я. Ам за гъар нянрихъ къилин инженердиз заявка гуз, пакамаз фермадал гъизвайди я. За талагъайтІа, къайда ваз чизвачни къван?! Адан чІехид къилин инженер я, гъада авурай адан къайгъу! Ма-а, куътягъ хъана фена...

- Мад и хуърухъ, жематдихъ адалат, къайда жада лагъайтІа, таб я! – гзаф нарази, гзаф гъайиф хъана Серкераз.

- Э-эээ! Ву-уъ, лал хуъхъ, аратур! – лугъузва адаз гъа и арада ЯпатІани. ЯпатІаз, вучиз ятІани, вич кисай и арада адакай пис хъел атай хътинди тир. – Ина види къе вуч хъана! Вич аку, къа-я хва! Магъулдин вилик жадай, мандавилай чІар фенвай деве хътин угъраш! Къаскъанар экъисиз, ядай кІекрен амалар ийимир заз. Туъшуърукъуъ, авачни...

ЯпатІа и сеферда Серкераз бегъем кар къуна. Кимел хуъруънин ван акъалтна. Иллаки жегъилри бегъем кефер хкудна.

- Лал хуъхъ! - гъарайзава ЯпатІа хуърезвайбурузни.- ТахъайтІа, цуъкІуън гирнагъзавай деведиз зи ван къведач!

Низ чир хуъй, белки, Серкера ял кваз къунд авуна, кІватІнавай пІузарай, рикІи гъучІ къачурла, абур юзадайла, деведин кІуфун ухшар атанай жеди. Гъар гъикІ ятІани, Серкерал «Деве» лакІаб акъалтна. Деведин къенчІи чиник, ЯпатІан гафари саки вили тав кутуна. Япатаз хуърезвайбурукай хабар амач, ам са живи гъамлу хъанва. Серкерни чин, чранвай кицик хъиз вили хъана, вуч лугъудатІа тийижиз, гъакІ ама.

Чидач ЯпатІаз гъи ахвар акунатІа, ам фикиррикай уях хъана, ахпа садлагъана чин циф гъатнавай чІулав цавухъна, кІевиз хуърена. Кимел алайбурухъ сивел ягъанатдин хъвер алаз элкъвена:

- Куъне накъан газет кІелнани?.. Я къа-я хва, лезет ваъ! Газет, газет! – жаваб гузва ада, къерехдай са ни ятІани авур алавадизни. – Са зурба интервью акъуднава. Чи "Серкербегди" корреспондентдин суалриз жавабар ганва. Гъихътин жавабар?! Гъе-еее!.. Корреспондентди хабар къазва: «Куън цІуд лагъай классдин чирвилер авай кас я. Икъван чІехи совхоздин, еке парторганизациядиз регъбервал авун регъят кар туш. Коммунистрин жергеда виниз тир дережадин чирвилер авай, къуллугъар тамамарзавай инсанарни ава. Квез ихътин организациядин къиле акъвазун четин жезвачни? Гъамиша вилик жергейра хъун патал, куъне гъихътин чалишмишвилер ийизва?» Гъа и ламрахци жаваб гузва. Вуч лугъузвани?!. Вичи яргъал йисара райкомдин сад лагъай секретаръ тухуз-хкизвай машиндал кІвалахналда. Вичиз ам тухузвай рекъера, кІвалахар чир хъаналда. Къил ацаналда вичин еке акъулдив, мефтІерив. Секретаръ акваз, вичиз чирвилер, рахадай гаф-чІал, тухудай къайдаяр чир хъаналда. Вич икІ гзаф савадлу хъайиди, секретарди гъасятда къатІаналда. Секретардини фикирна: артух идаз мадни гзаф акъул атана, жуван чка къадалди, ам инай къерехин. Гъа икІ вичел, Абас бубайин чкадал, чи колхоздин председателвал къиле тухун тапшурмишналда. Вичини машиндин куъсруъ, председателдин столдихъ дегишарна, карни, гъа машиндин рул хъиз, мягъкемдиз гъиле къуналда. Абас буба куъгъне школадин кадра ялдай, вич – цІийи. ГъакІ хъайила, арадал атанвай цІийи шартІара, руководство гунин карда, адан куъгъне къайдада фикир авуни арадал гъайи чІуру негъижаяр, вичи арадай акъудналда. Ван атанан?! – ЯпатІ, са живи къил куърсна, ажайибдиз, терс-терс вилерин кІаникай Серкераз килогна, ахпа минет ийизвай къайдада, къилеллай шапка хтІунна, Серкеран вилик хъиз тухвана: - Чухсагъул ваз! – икрамзава. – Чухсагъул ва-аз! На чи хуър абадна!

Амайбурухъни элкъвена, абурувайни икрамун тІалабзава:

- Икрама, къегъа-ял хци-из. Ида,- тІуб туъкІуързава ЯпатІа Серкерал, - чи хуър абадна!

- Яда, им вуч лугъуз гъавалат хъанва къе зи чандал! Къачуна сад, ламран хчин кукІвалай вегъейтІа, жематди айибда. ТахъайтІа, акъалдарна ван, зун идан къакърадихъ галайди яни? Мад хъанач хъи!.. Им ктугай вахт туш ман, тахъайтІа, ви къайгъу за ийидай! Райондай къевезвайдаз вуч лугъуда?!.

- Ам за агъа вацІа къуна, акъвазарда, - рахана къулухъай сад, - на жуван кІвалах ая..

- Гъа и къве касди, - ЯпатІа Нуъдуърни Серкер къалурзава. – Чи жематдин калушар чуънухна.Валлагъ чуънухна! Мез чуънухна, жематдин!.. Мез!

Дерин нефес акъадарзава ЯпатІа, лап гъамлу хъанва. Хъвайи зегъердини лап кар гузва, адан дерт мадни къалинарзава. Рахаз кІама ЯпатІаз, вири лугъудай ашкъи ава:

- Вуна кепеюгъли, вун председатель хъайи къве вацран къене, еке зегъметар чІугуна жематди арадиз гъайи багълар, усадъбайриз пайна эцигна. Вучиз лагъайтІа, ви деведин руфуниз хъсан-хъсан емишар кІан хъана. Жуваз усадъба яз, багъдин рикІ атІана, квайни квай чка къуна... Нефсни хъана къван вахъ. Нефсни ава къван вахъ!.. ГъакІ лагъ! ГъакІ лагъ! А жуван интервьюда,

гьакI лагъ, ламрахва! Ахпа «Денгерин бередик» кежана на, парторг жеда лугъуз, цИйи совхоздин. Маса хуьрерай аниз куьч жезвайбурун жергеда гьатна вун. Гьабур хьиз гьукуматдин пуларни къачуна вуна. Куьч жез гьазур хьана вун. Денгерин бередик кIвалерни эцигна вуна. Вири и кIвалахар куьхъ?.. Жемьтдихъ! Жемьтни, жемьтдин калун чилерни маса гана вуна! Вуна, угъраш, калун чилер цИйиз тешкилзавай «Денгерин» совхоздиз вахкунал, чебни аник экечIунал рази я лугъузвай жемьтдин тапан собранидин протоколрал къулар чIугуна. Вунани са къуд-вад касди мад. Гьа угърашрини, вуна хьиз, Денгерик кIвалерни эцигна, гьукуматдин пуларни тIуьна. Вун квахьна Денгерик хъфейди, бес къе ина йикъ-ажал авани?! Денгерик квай кIвалерни маса гана, гила «КъветIал» совхоздин парторг хьана, иниз куьч хъхьана вун. Гьамиша «переселенидик» квайди я-е, вун! Къуша гьатна ви къил , ламрахва! Къуша! Къил руфуна туна къекъуьгъ, ламрахва! Къилер руфуна авай хаинрин несил акьалдарна на и хуьрел!

- Къваларай акъатзава ви, кепеюгъли! РикI хъиткъинда вин, къе пад жеда! Ийикъ гьакI пехил хьана! Вав гьа гафар гумукъдатIа, зун пака килигда!

- Фалчи я вун... Килиг! Пакани килиг, муькуь юкьузни. Фалчи я вун! Ахпа атана жемьтдиз акьулар це! Вуч ятIани, гаф маса физва вин. Гара ава! Ви дарман са куткунда авай нагъвар я! Вун гьабурохъ шезвай кас я! Пар гуз, къел алахиз, не жуваз. Ви итимвал гьам я. Не, ламрахва! Не! Мандавал чIар хкведа ви, квал рекьиде адан. Сенаж гайитIа, цуру хъапI къведа ваз. Гьа нагъвар ваз беса! Къел алахиз, - ЯпатIа адаз пуд тупIу къуна, къел гьикI алахдатIани къалурзава, - не жуваз! Мандав чухваз, ахпа,.. къакъалдар хъухъ!

Серкеран пIузарик гьучI акатнава. Кимелни хуьруьнрин ван ала. Адани Серкеран ийир-тийир квадарзава. Парторгди ЯпатIаз вуч лугъун, и хуьрезвайбуруз вуч ийин?! И Хан лугъудай кфирдини анихъай, са къел квачир гаф гьана, арада хтуртIа, мад кимел хуьруьн къаз жезмайди туш. Виридалайни жуван къаскъанар экъисна акъвазайтIа хъсан я. Эхъ, Серкер ядай кIек хьиз акъвазнава. Гьа и арада, ЯпатIаз хуьрезвайбурукай са ни ятIани кIели авуна: «Куь дах къеззва...» ЯпатIа гьасятда къулухъ – кимез са вил яна. ТIайиб гьакъикъатдани къеззва. Лаш галгадриз-галгадриз кимин юкъваз акъатнава. Гьелек-фелек хьана къеззва. Жинерук акурла, валаз гадаррай хуруьн нуькI хьиз, ЯпатI трактордин къенез хъфена. Фуртна къулалай винихъ трактордай жендек акъуд хъувуна, парк галай патахъди килигна. Аквадай гьалда, тракторда ацукъзавай арада, адан вил са кве ятIани, гзаф важиблу затIуна акьунай.

- Вал чан аламани, ламрахва! – паркунихъди тIуб юзуриз, гьарайзава ада. – Вав за жемьтдин чилериз дарвазар ягъиз тада! Кепеюгъли! Ви дуван за аквада!

Эхъ, ЯпатIаз, паркунин къилихъ, кимел атун паталди вичин кIвач-къил къайдадиз хкиз, гьелеквал алатна, палтудин ценер михъзавай ШабатIай акунвай. ШабатIаяз экъуьгъиз-экъуьгъиз, ТIайиб агакъиз са кIам-шам амаз, ЯпатIа худ гана, трактор гьална. Хуьруьн юкъвайгъуз, гьяркъуь рехъ къуна, вегьена ЯпатIа, агъадалди.

ТIайибан гьилияй мад ЯпатI акъатна. Амма Серкеран гуьгъуьлар гьасятда ачух хьана. Гьасятда адал лап туьнт къудурвал акьалтна. Лам гьиле гьат тавурла, палан гатада лагъайвал, ада тадиз вичин куьмекар галаз, ТIайибал гьужумна. Кимел атана акъатай ШабатIаяни вичин хци, шуькIуь ван хуьрел акьалдарна, ТIайибалай хъилер вахчузва. Зурба сес авай кас я и ШабатIай, эгер адакай фекъи хъанайтIа, низ чида, адан гуьзел уь-уйри гьар экуьнахъ хуьр гьикI гуьрчегардайтIа?! Гьутар юзуриз, кIвачер гьалчиз, зур гузва ТIайибаз. ТIайиба вучрай касди. Адан тахсир вуч я къван. Мегер ЯпатIан кIвалахрин патахъай адавай жаваб гуз жедани, адавай гьил къачун тIалабиз жедани?! Ваъ! Гьелбетда, ваъ. Вичин нубатда ТIайибани ЯпатIаз экъуьгъна, са шумуд лашунив контордин айвандик хкаж жезвай гуьрар яна, хциз гьелегьар къуна, экъечIна кIвализ хъфена. Мада ада вучдай къван?! Мада адавай вуч жезвай къван?!

Гьа и арада кимел шляпIа алай, шуькIуь-яргъи са итим, къацу плашдин ценер галгадриз атана акъатна. Куьруь кухвар галай къезил путаяр алай кIвачер, асантдиз, каци хьиз къар къери чкайрал эцигиз, ван-сес тийиз къеззва ам. Атана контордин айвандик квай жемьтдин къаншарда акъвазна, къил хкажна, абурувай хабар къуна:

- Ам гьиниз фена?

- Инай агъуз, - гьа гьвечи Мелюта, лашунин къил къунвай гьуд ЯпатI феи патахъди, тарпна гьавада эцяна. Мада, къацу плащ ва шляпIа алайдан рахун-луькIуьн хъанач, амни гьа вичин успагъи еришралди, ЯпатIан трактордин гелер авайвал фена. Гьелбетда, трактордин ван гьинихъай къезвайтIа, адазни хъсандиз аквазвай. Ам жемьтдихъ рикI гзаф кузвай кас я. ГьакI хъайила, жемьтдал алуькун хъсан я. Жемьтдиз вич атай къил вич ЯпатIан гуьгъуьна авай къил чирун лазим я. ГьакI хъсан я! Адет гьакI я! Им важиблувал я! Артухан рахунрикай мада вучда къван! Кардин, дердидин геле авайди виридаз акурай. Вахт атайла, адаз вири чир жеда, ахпа вичихъ авай къе

келима, адани лугьуда. Акьуллувилелди, сабурлувилелди, лазимвал гьиссна лугьуда. Ам гьакьван гьукум гвай, гьахь кІани, вичин невсиниз тербет гудай камаллу, важиблу кас я. ЯпатІахь вахтунда агакьарун адан рикІин кьаст я.

Са арадилай контурдин айвандик, чІижерин куьнида хьиз ван гьатна. Пиян ЯпатІан рахунри виридак кьал кутунай кьван. Жемятдин са пай Серкерални Нуьдуьрал, ШабатІаял, куьне хуьр чІурна, дуьз рахазвайди я ЯпатІ лугьуз, гьавалат хьанва. Исягда инай агьуз феи кьацу плащ алайдазни экьуьгьунар ийизва. АтІабуруни, шаз кьейи цІегьрез цІи вайвар язавайбуруз, чпин гьахь тестикьариз чалишмишвалзава. Пуд лагьайбуру кефер хкудзава. Кьалмакьалда гьатнавайбурун далудихь чпи-чпиз вилеринбур, кьилин ишараяр ийиз, кьускьунар ягьуриз, хьел кваз рахазвай Серкера, кана чІух, пузмиш хьана, хьел квай гьуьндюшкади хьиз, берекатлу чинин абурун чІуриз нер вегьенвай Нуьдуьра кьалуриз, кушкушар ягьиз, хьуьруьнарзава. «Килиг, килиг, исягда кІвачер чилел гьалчда», - ШабатІаян ктад хьанвай резиндин еке чекмеяр кьалурзава. «Исягда цуьрнуьгьди хьиз гьарайда». Гадайриз чизва ШабатІая гьар декьикьада вучдатІа. ШабатІая абурун мурад кьилиз акьудни ийизва. «Килиг-е, исягда мандав чухвада», - лугьузва масада, - айвандин са кьиле кефер хкудзава гадайри. Серкер мажал авай кас туш. ЯтІани, ара-ара кьулухь элкьвез, хьуьрезвайбуруз гьарай гузва:

- Куьн квел хьуьреза, ламран хваяр?! Квез вуч аквазва?!

- Хьуьруьн тавуна абурунди вуч я кьван, - алава хьийизва а паталай кьам мадни экьисна Нуьдуьра, вичин нерай рахазвай тав квай хьтин, яцІу сесиналди, - ал хайитІа, кІарасар Дубудиз, яц кьейитІа - як Дубудиз. Ма абурунди гьам я ман! Ма куьтягь хьана фена!

ЯпатІан трактордин ван гила вини магьледай кьезва. Са акьван вахт алатнач, кІаник квай магьледиз эвичІна. Кимелни агьадай виниз кьацу плащ алайди акьатна. Ам гьа сифте хьиз атана жемятдин вилик акьвазна, мад суал хгун хьувуна:

- Ам гьиниз фена?

Аквадай гьалда, и бицІи Мелуьт адан мукьва-кьили я, кьацу плащ алайдан гаф чилел вегьизвач, гьасятда адаз жавабни гузва:

- Чидач. Хуьрел элкьезва. Гила ван агьа ккІарай кьезва.

Анай ван кьезвайди кьацу плащ алайдазни хьсан аквазва. ЯтІани, жемятдал алукуьн хьсан кар я. Адан гуьгьуьна гьатнавайди акурай. Пака жуван мез яргьи жеда. ГьакІ хьсан я. Адет гьакІ я. Кьацу плащ алайда кам кьана.

- Я Казим дах, - лугьузва айвандик квай гадайрикай сада. - Фимир! Ам гьа инал хкведайди я.

- Адан маршрутдин кьилин «остановка» гьа им я, - алава хьийизва масада зарафатдалди.

Им хьсан зарафат тир. Казим дахдиз гадайрин меслят хьсан акуна. Вегьей кам кьулухьди вахчуна. Гадаяр гьахь я. ЯпатІан пен гьа им я. Амма Казим дах контордин айвандик хтанач. Генани, са вад-ругуд кам анихь кьачуна, жемятдиз далу гана, гьа марфадик акьвазнава. Рекьер гуьзетзава, чІарни юзавач, акІурнавай кьван хьиз акьвазнава. Хажалат хьанва адаз, гзаф хажалат. Совхоздин трактор я, гьукуматдин шей я. ГьикІ дерт чІугвадач кьван?! Гьа и марфадик акьвазда ам, кьуй кьацу плащ пешапай хьуй, кьежена яд кІвахьрай. Жемятдиз акурай, чир хьурай Казим дахди совхоздин шей патал дерин хажалат чІугвазвайди, яс кьунвайди.

Казим дах яру сикІ я. Жемятдиз далу ганватІани, вилери рекьер гуьзетзаватІани, курпашмандиз акьвазнаватІани, адан япар кьулухьди элкьвенва. Гьа яру сикІрен хьиз. Жемятдихь элкьвенва. Кьуй жемятди ам чпин арада авачирди гьиссрай. Казим дахдиз вири ван кьезва. Казим дахдиз ни вуч лугьузватІа, вири аквазва. Вири чида. Яб гуда тухдалди, кисна хьиз. Ахпа, пака... кар гьалтайла, куьтІни тавуна кьисас вахчуда, адакай рахай касдин кардиз кьецІ гуда, «штраф» авур касдин, гьер-бацІи агьа чІурарай квахьда. Гафунин, «штрафдин» иеси, ацукьрай икІ вучиз хьана жал лугьуз, гьерехь, бацІидихь вайвар ягьиз. Казим дахди вичин кар аквада. И кІвалах чизвай луту-птуярни ава эхир и хуьре. Абуруни айвандин пипІе кІватІ хьана, яру сикІрекай зарафатар ийизва. «Я Казим дах!», «Я Казим халу!» - эверзава, «килиг,.. килиг... бишид я», - хьуьрезава гадаяр. «Экьуьгь, экьуьгь, ван кьезвайди туш. Я, белки экьуьгьайла, ван кьвен», - амма чпиз чизва, Казим дахдиз вири ван жезвайди. Эхь, Казим дахдиз виридан ван жезва, амма жемятдин вилик ам хажалатди тухвана, ада и цавай кьвазвай марфни гьич гьиссзамач. Ада, ЯпатІа гьелекзавай совхоздин трактордин дерт гьикІ эхрай.

Са акьван вахт алатнач, аквадай гьалада, ЯпатІаз Казим дахдиз дерт авайди аян хьанвай, агьадихьай пин жунгав хьиз бугь алахьиз, бугь ягьиз, трактор хкатна. Мад элкьуьн-гелкьуьн хьанач, дуьз кимин юкь атІана, элкьвена контордин вилик акьвазна.

- За лагъаначирни, адан кылин «остановка» гъа и чка тирди?! – алава авуна дехъне рахайда.

Казим дах чарни юзана, гъа алайвал акъвазнама. И вахтунда мадни важиблувал авун лазим я эхир. ЯпатІ трактор гваз хтана лугъуз, зверна фена вилик экъечІиз, ам са аял яни мегер. ТахъайтІа, адаз трактор такуна яни?! Адаз лазим хъанмазни, ЯпатІ вич адан патав къведа.

Ваъ, и сефер вучиз ятІани, ЯпатІаз ам авай падни чир хъанач. Серкеран рикІ дабандиз вегъиз, трактордин дактардай кыл акъудна, теспача кваз хабар къазва:

- А етих атаначни?

- Вуж етих?

- А Хвелагдай къвезвай къабандин хва.

- Яда, им сер янавайди я! КІвализ хутагдай кас авачни? Райондин чІехибуруз сеперар гуз башламишнава, - наразивалзава вичин жуьре Серкера. Кефер хкудзавай лутуйри, ЯпатІаз жаваб яз инлай - анлай гъарайзава:

- Вун авачиз, ам атана хъфинни авуна.

- Машин акІана агъа кІама амалда. Ваз трактор гваз ша лагъана.

- Контурда ацукънава, вал вил ала.

- Дуъз лагъе-еее! – хъел къвезва ЯпатІаз.

- На адакай вучда?

- Серкера хкъенвай чар авай адаз! Гъам вахкуз! Атаначни?!

- Ваъ!

- Ваъ!

- Агъ ламрахва! Вичиз къведай югъни такурай. Бес зун а чар гваз гъикъван къекъведа. Адал алай гафар гъайиф тушни бадгъавая физ.

- КІела!

- Чаз кІела!

- Чарадан чинебан чар кІелун айиб я. А хесет зак квайди туш.

Чидач къе Серкераз вуч хъанатІа, цІегъ тІуьрдан килел цІай ала, лагъайла хъиз, ЯпатІан гъар са гаф ван атайла, ам къуткъунзава, ивидал звал акъалтзава:

- Квахъ зи вилерикай, кІамаш! Угърашди зарафатарни ийизва, вичел гъалтайтІа. Ангъе, къвезва! Гъада ийида ви къайгъу!

Килигна ЯпатІ, вичин ичкидин рекІв алай вилер экъисна: гъакъикъатдани къвезва. Къацу плащдин ценер галгадриз, Казим дах кьиф акур кац хъиз къвезва. Налугъуди исятда хкадарна къада ЯпатІ, неда ЯпатІ. Атана ЯпатІаз килигзава. Чуру тутуна, мишреб гъиз тахъанвай чинал, рекІврекІзавай гъвечІи къве вил, тІеквендай тамашзавай кьифре хъиз экъисна, ЯпатІаз килигзава. ЯпатІа, къуьнтни трактордин дактардал эцигна, тахтуна хъиз ацукъна, менфятар хкудзава вичиз. Фер кумай къелечІ пІузар куьлуьз-куьлуьз юзурна, Казим дахди явашдиз, амма кІевелай истемишзава:

- ЭвичІа кван иниз!

Серкер Казим дахдин ван галукънамазни, гъасятда терхеба хъана:

- Ви къене ял амачни, вахъ сес авачни! Вавай адаз гъарагъиз жезвачни, кІвал чІур тахъайди! Вуна адаз вуч кушкушзава: «Э-эви-ичІа ква-ан». ЯпатІ гъакъван зурба тим хъанани?! Гъакъван адахъай кичІез!

- Вун туьнт жемир. Вун туьнт жемир, - лугъузва адазни, вичин чІулав шляпІа алай кылни элягъиз, гъа са къайдада.

- Жуван пІузариз мез це, пІузар ми хъа, - кушкушзава Казим дахдиз ЯпатІани. – ТахъайтІа, абуру хъуцІур къунваз, заз бегъем ван къвезвач.

- Ваз ван жедайвал ийида чна! Жув а трактордай, заз акваз-акваз, эвичІ. ЭвичІна квахъ! А трактор гъанал амуьрай.

ЯпатІаз аквазва, Казим дахдин дикъетлу чини, адан сабурлувал хуьзва. Ван явашди ятІани, ада кІевелай тагъкимарзавайди, ам къастунал кІеви тирди къатІузва. Мад и мегърибан касдин гуьгъуьлда гъикІ эцягъин:

- ЭвичІда, дахдин. Исягда эвичІда! – разивал гузва ЯпатІа. – Гъа инал тада трактор. Ви рикІиз гъикІ кІан ятІа, гъакІ ийида дахди. Хъуй ман...

Яъ! Садазни муьтІуьгъ тахъай, саданни гаф акат тавур ЯпатІ, гатай чакъул хъиз, гуььргъуь хъана эвичІзава. Зур галачиз рахай Казим дахдин сесиниз яб гана, фархъна, трактордин ракни гелягъна, эвичІзава. Мад галамач ЯпатІан трактордихъ вил. Ваъ, ЯпатІ эвичІнач. ЯпатІ са кІвач

гурарин хиле мягъкемдиз акЎрна, трактордин раќариз далу яна, фуфайкадин хуруярни галтад жез, дзот далудалди кЎвирнавай матрос хьиз, акъвазнава.

- Бахийир, - сифте ада Казим дахдив вичин ифена пЎаш хъанвай гъил вугузва.

- Абатхийир, - чидач Казим дахдив вуч хуш хъанатЎа, белки, ЯпатЎан хъвана-хъвана даќЎнвай вилерин кЎанер, адан яхун яргъи чин, ичкидин наз ацукънавай суфат. Белки, ЯпатЎан муьтЎуьгъвал, мегърибанвал хъана жеди. Чидач. Амма Казим дахдин гъа кълечЎ, фер кумай пЎузарилай агъуз, таралай чрана, пЎаш хъана аватзавай чуьхверар хьиз, пЎузарилай алатиз, са-са хъвер аватзава. Рипер хьиз хкис хъанвай чурудилайгъуз аста-аста цЎуьтхуьниз аватиз, тЎунпЎ-тЎунпЎ ийиз чилел, палчухдал алќИзва. Гъайиф я кЎвачерик акатиз. Къуй ада гъарагъунар тавурай, кЎевиз рахана вучда къван. КЎанзавайди арадал кар хъун я. Къуй жемятдиз акурай, чир хъурай, чЎехид вуж ятЎа. Хъсан руководителдиз работникрин арада гъурмет жеда. Хъсан чЎехидан гаф, гъвечИдаз закон я. Акурай жемятдиз, ЯпатЎ вичин чЎехидаз гъикЎ муьтЎуьгъ ятЎа! Адет гъакЎ я.

Казим дахди генани ван явашарна, ЯпатЎан фуфайкадин пад къуна юзуриз, буйругъзава:

- ЭвичЎ, эвичЎ...

- Исягъда, дахдин. Са гъвечИ акъваз, - ЯпатЎа жегъилар галай патахъ гъил яргъи ийизва. – Це кван дахдив са пЎапЎрус. Исягъда, исягъда... ПЎапЎрус чЎугван, - ЯпатЎа гъилин ишарайралдини Казим дах гъавурдик кутазва, вичив гадайри вугай пЎапЎрусдиз тади ийизва. ПЎапЎрусдиз хупЎар авурдалай къулухъ, ЯпатЎ михъиз дегиш хъана, гъатта чинизни кваз тураќ ранг чќЎана.

- Исягъда дахди квез вири лугъуда. Куьне кисна дахдив яб гуда, - вичи гъа арада тадиз мад пЎапЎрус фитИнна, къалин гумар акъудна. – Ибур ава-е, ибур! – гъил Серкерални Нуьдуьрал туьќЎуьрзава, гъилив липлипЎар ийиз тазва. - Гзаф ялтах ксар я.

И яру сикЎ ава-е, Казим дах, адани ара-ара фуфайкадин пад ялзава, ЯпатЎаз эвичЎ лугъузва. ГъакЎ адет патал ялзава. Са артух хкуьрзавач, вахт яргъалди тухузва: къуй лугъурай, ЯпатЎа вичин рикЎе вуч аватЎа, абуруз лугъурай. Жемятдиз ван хъуй. Жемятдиз вуж вуж ятЎа чир хъурай. Жемят галачирди мярекат туш. Къайда гъакЎ я. Адет гъакЎ я. Ахпа виридаз яб гана, виридаќай фикирна, вичихъ авай къве келима адани лугъуда. Камаллувилелди, сабурувилелди, масадбурун темягъ фидайвал, закон, къайда чиз рахада. Жемятдиз акурай, ван хъурай, чир хъурай гъахъни батЎул вуж ятЎа, вуж гъихътин руководитель ятЎа. Гъелелиг ЯпатЎа абуруз вичин рикЎе вуч аватЎа, гъам лугъурай. Пака инал алай къве ялкъавандин – Нуьдуьрни, Серкер алай чќадал, гъам совхоздин директордин, гъамни жемятдин вилик, Казим дах къил вине къуна къекъведа.

- Я къя хва, на мад вуч лугъуда, вун инлай исягъда уьлуькъна-уьлуькъна квахъайди! ТахъайтЎа, мад паяр вахкудайбур амани?! – ЯпатЎан амалри, эхирни Нуьдуьрни къапарай акъудна.

- Вуна забастовкадиз эвер гузмач хьи, - гъиргъир ийиз хъуьрез, хабар къазва жегъилрикай сада.

ЯпатЎ гъиле авай пЎапЎрусдал мушгъул хъанва. Хиялрик акатнава, гъатта гъамлу яз, адалай алахъзавай гумадиз килигзава. Гъайиф чЎугваз дерин нефес акъадарна, гъиргъир ийиз суал гайидаз, къилни хќаж тавуна жаваб гузва:

- Гъе-еее!.. дахдин. Им иеси къенвай чќа я. Ви забастовка куьниз я?

ЯпатЎ кисна. Раќамар пелез куьрс хъанвай чЎулав тилерилай виниз, гъатта шапкадин пенцЎиник гаќадалди хќаж хъана, вилер экъисна, ам вагъшидиз хьиз гъиле амай пЎапЎрусдин къатЎуниз килигзава. Вуч ятЎани такЎанвал хъанва и пЎапЎрусдиќай ЯпатЎаз. Хиялрик ква ам... Налугъуди, Нуьдуьран келимаяр адал гила агакъна, гила адан къили ван авуна, ам, кескиндиз къил хќажна, адахъ элкъвена. ХункЎар къевезва ЯпатЎаз, фикирдиз атай гафар къиляй акъатна. ГъакЎ мягътел яз Нуьдуьраз тамашзава.

Нуьдуьра вичин зурба беден гъа виликдай хьиз эчЎязама. Далудихъ къунвай гъилерни куьлегрихъ къугъвазма Гегъенш ва яргъивал квай чинал пЎузарни къундна къунва. Гаф авач, чина берекат авай, абурлу, саламат итим я. Къаш-къамат авай итим я. ЯпатЎани виликдай хьиз, вичин кЎаник квай пЎуз жакъвазмач. Аквадай гъалда, тЎар хъайи хътинди я. Ам, бекъедин чакъ хъанвай ривен къерех хьиз, къециз акъудна, сарарикай хьиз, явашдиз лугъузва:

- Уьф-уьфар язавани вуна?

Нуьдуьр, виняй агъуз ЯпатЎаз къарамалдиз хьиз килигна, амма куьтЎнач, куьлегрив артух ван ийиз туна. Чин чЎурна, анихъ элкъвена.

ЯпатЎаз хункЎар къевезва, вуч лугъузвайди тиртЎа, рикЎел аламач. Гена хъсан, са гъил трактордин раќарин сиве мягъкем акЎрнава. Хъвайида гацумарнава, галатарнава. Галтад жезва. Рахазни, аквадай гъалда, са артух ашкъи амач. Хъемш янавай пЎуззарарни чеб чпел алќИзва.

- Ягъа, дахдин, жува уьф-уьфар ягъа, ахпа, пака сад ана жеда. – саки кушкушдалди перишандиз лугъузва ЯпатЎа.

- ЭвичІ! – Казим дахди мад ЯпатІан фуфайкадин пад ялзава.

- Гьиниз?

- И чилел!

ЯпатІ вич авай къакъандай виняй агъуз Казим дахдиз килигзава. Мягътел хъанва ЯпатІ. Яраб адан вилериз вуч аквазватІа? Акъвазна-акъвазна, адавай хабар къазва:

- Ви къацар бегъем къацу хъанвай хътинди я. Бегъер гъида ваз. Вуни кваз къацу хъанва. Эгер шляпІани къацуд тиртІа, мад гаф амачир.

Кимел хъуъръунин ван акъалтна. ЯпатІ са куьнинни гъавурда акъунач, ахварай кватайди хъиз, вилерни алцифна, тажуб яз, хъуърезвайбуруз тамашзава: «Яраб квел хъуърезватІа?»

- Гьикана, къя хва, ваз гила маса чІал чир хъанвай хътинди я хьи. Лагълагъар тавуна, анай эвичІ! – фуфайкадин пад хъуткъурзава.

ЯпатІ гъа гъакІ перт яз, ама. Алава яз, ада Казим дахдиз, вичин кІаник квай пІузни экъисзава.

- Я къя хва, пІузни, ламран пІуз хъиз куърсарна, вун куъз килигзава. Вун квел мягътел хъанва! Ваз зун акур тушни?! ЭвичІна, квахъ анай! А трактордин худ хкадра! – гъа-ан, гила Казим дахди гъарайдай, зур къалурдай вахт хъанва. Сифте меслятдалди рахан, ахпа, гъавурда такъазвайла, зур гун. Жемятдиз вири аквазвайди я. Хъсандини писди гъада лугъуда.

ЯпатІан къили гила ванна. Ам теспача акатна идаз-адаз килигна, хъуърезвайбурал вил вегъена. Садакайни къадай чка хъанач. Казим дахдихъ элкъуьн хъууна.

- Исягъда, дахдин. И пІапІрусдин къатІуниз са хупІ хъийин. – ЯпатІа пІапІрус авай къве тІуб тІампІна вичин кІуфал гъалчна, пІагъ гузвайди хъиз, пІузаралди абурук ккІана. ФтІинзава гум, хъуьхъвера гъутар фидай лехъвер гъатна, фтІинзава. Гъа и, пІапІрусдин къатІунал гъавалат хъана, зегъметдик квай береда, адан къилиз Нуьдуьракай гзаф къиметлу фикирар атана. Сивелай къалин гум алахъиз, ам терс-терс Нуьдуьраз килигзава. Аквадай гъалада, а фикирар бегъем дигмиш хъанвач, абур еридиз къведалди, ЯпатІ адаз тамашиз акъвазда. Берекатдин нур чина авай и касдиз, я вичин пІузни экъисзавач. Шузан патахъай, Казим дахди лагъай кфир келимаяр адан рикІел алама. ГъакІ хъайила, адан кІуфукни яваш-яваш мили хъвер акатзава. Гьикъван яргъалди Нуьдуьраз тамашайтІа, гъакъван пІузарал хъверни алчудар жезва. Милаимди жезва. Чидач, белки, Нуьдуьр, гъакъикъатдани ЯпатІаз хуш ксарикай сад я жеди. Садавайни лугъуз жедач. Амма и милаим, мегърибан хъверди вучиз ятІани Нуьдуьр къапарай акъудзава. Ара-ара къарамалдиз хъиз, ЯпатІаз вил ягъиз, маргъузар къвезвай вичин чин а патахъ элкъуьрзава. ИкІни гьикъван эхин, ЯпатІ адан пис-пис гилигунин гъавурда акъазвач. Гъич тахъайтІа, ада хкудзавай рахшандриз, називал къванни къалурна кІан я эхир.

- Гьикана, къя хва, ваз итимар акурди тушни?! – ажугъдив ацІанвай, нерай рахазвай хътин гъава квай яцІу сес хкажна Нуьдуьра. Гъар са гаф ЯпатІаз ачухдиз ван къведайвал сив ацІана лугъуза ада. – Ягъ амайди туш-е! Итимдин чиниз, тІиб хъиз, вилай вил экъисиз, тамашиз къвазда! Гзаф рикІин цуьк я вун зи! Ламран хчин жуьре ачу, гьибурукрай ятІа?

Нуьдуьр нарази хъана-хъанач, ЯпатІаз вуч ава къван. ЯпатІа вичин гъейранвал виридаз къалурзава. ХункІар ягъиз, милаим, мегърибан хъвер Нуьдуьраз багъишзава. Вичин гъейранвиликай адавай виридаз ван къведайвал, талагънани акъвазиз жезвач:

- Вичин къаш-къамат ачу. Тарни таран пад хътин итим. Чина гъатнавай берекатдин нур ачу. ИчІи берекат я чи хуьруьн. Акурла, рикІ ацІуда инсандин. Абур я чи хуьруьн... Мешреб я... - Мад са хъвер ЯпатІан пІузарал, дигмиш хъайи бубу хъиз, хъиткъинна, гъатта Нуьдуьран чинизни кваз нурад хъчирна. - Шадвалзава за. Па-агъ!

ЯпатІан рикІ ачух хъанва. Мяргъяматлу я. И чІимел, купутІул циф гъатнавай юкъуз, ЯпатІан чин рагъ хъиз куькІвенва. Аквадай гъалада, пІапІрусдин гумадихъ галаз, пуьфна фейи фикирарни, элкъвена къилиз хтун хъувур хътинди я. Абурни чрана тагъдал атана. Гуьгъуьлар ачух я.

- Бес ваз гьикІ авай, - Нуьдуьр къал акъудиз гъазур я. Амма нихъ галаз?! ЯпатІахъ галаз?! ЯпатІа хъверзава лугъуз?! Вичиз килигзава лугъуз, къал акъуддай ахмакъ жедани?! Нуьдуьр гъавурда ава. РикІиз тербет гузва.

- Трактордай эвичІ! – Казим дахдин гъиле гъеле ЯпатІан фуфайкадин кІус ама. Ахъайна виже къведач. Ада шакзава, Казим дахдиз чизва, исягъда ЯпатІа са вуч ятІани Нуьдуьраз хълагъдайди. ГъакІ хъайила, адаз са артух чуькъ тавуртІа, къенин йикъак лап къел акатда. Къуй Нуьдуьрав вичин паяр вахкурай. Ахпа ада ЯпатІан къайгъу ийида. Гъелелиг жуваз масада гаф талагъдайвал, фуфайкадин кІус гъиле аваз хъуй. ЯпатІани вичин кар акурай... ЯпатІни Казим дахдин гъавурда авайди я, Казим дахдин вилик гъил агъузна, адаз липІлипІар ийиз, тІалабзава:

- Вун акъваз, дахдин. Акъваз. Са гъвечи акъваз ма-ан...

Чидач ЯпатІаз вуч хъанватІа, чидач адаз Нуьдуьран берекатлу чинай вуч аквазватІа, ам гъадаз килигиз хъуьрезва. Къвез-къвез хъвер артух жезва. Белки, адак жинерри хъиткъитІар кутазва жеди, яваш- яваш хъвер хци жезва.

Нуьдуьран чара акъалтІна, касдин. ЯпатІаз вил ядай къван са вил ажугъди цІару авунва. Ам пузмиш хъанвай цифер хъиз гегъенш, яргъивал квай чинал куьрс хъанвай рацІамрикай, ядай жунгав хъиз, килигзава. Уьф-уьфар ядайла хъиз, пІузар къуна, мурмуриз акъвазнава.

ЯпатІан хъуьруьн лап туьнт хъанва. ЧІаганва ЯпатІ. Жемьт, садбур мягътел я: яраб ЯпатІаз вуч аквазватІа? Яраб ам терхеба хъанватІа?! Масадбурни, вуч клантІани хъуй лугъуз, ЯпатІаз куьмек гуз, гъаки хъуьрезва. Хъуьруьн къаз жезмач. ШапІрус авай къве тІубни дуьм-дуьз Нуьдуьрал туькІуьрна, чІаганва. Са вуч ятІани лугъуз кІан я касдиз, амма жезвач, хъуьруьни азаб гузва, нефес къазва. Гъил аватайлани, ам са гужуналди хкажиз ара-ара Нуьдуьрал туькІуьр хъийизва. Са касни адан гъавурда акъазвач. Ам вич лагъайтІа, «Де-е,.. де-е...», сивяй акъатиз, гафунин къатІ хъуьруьни тІуьна, гъаки амукъзава. ШтІум хъанвай кицик хъиз, чинни вили хъана, хъемш янавай пІузарарни хъвердин азабдик чакъ хъана, са эйбежер затІуниз элкъвенва ЯпатІ. Нефес къуна къве къат жезва ам. Эхирни са бубат гар алахъна ЯпатІалай, нефес акъатна. Гъакъван баркаван, Нуьдуьран рикІин цуьк тир чин, адахъ элкъуьрна, тупІаралди ам къалур хъийиз чабалмишна, лугъузва: «Де-е,.. де-е,.. Дед Моруз».

Садлагъана кимел хъуьруьн хъиткъинна. Ванцив хуьр ацІана. Марфадик кумай Казим дахни ЯпатІан фуфайкадин пад гъиле аваз, «хи-ихи,.. хи-ихи,..» ийиз, чІагана. Гъикъван хъел къунвайтІани, Серкеравайни акъвазиз хъанач. Къуьнер, къаскъанар хъуткъуриз амни рикІивай хъуьрезва. Денбеден цак акъудна, чІулав тав акатнавай Нуьдуьран чиниз, вили хъанвай ацІай пІузарриз вил ягъиз, чІаганва. Белки, адан вилерикайни, наразивални ажугъ гъатнавай Нуьдуьран гъа и гегъенш чин, памбагдин зурба чуру кваз карагнай жеди. Эхъ, еке кавал галаз, гъиле лашни, къуьне чантани аваз, тарни таран пад хътин Нуьдуьр. Къаш-къаматда берекатлу нур къугъвазва. Хуьруьн кІара, савкъватар пайзава къегъял «Дед Морузди». Вични совхоздин виридалайни еке отделенидин, виридалайни зурба управляюшиди. Серкераз гъикІ хъуьруьн къведач къван. Гъа и упровляющийиди, шириндиз уьф-уьфар ягъиз, илигна савкъватар пайзава. Куьлегривни ван ийиз таз, живедин цІверекІ михъиз, кавалдин чичерихъ къугъунарзава. Им гъакъикъатдани, чІагидай кІвалах я эхир. Лап вилериз нагъв акъатна Серкеран. Адаз Нуьдуьран пузмиш хъанвай чиник вил хкІун бес жезва, хъверни цІйи къилелай хъиткъин хъийизва.

Нуьдуьраз вич гъиниздатІа чизмач. Ам ракъара гъатай вагъши хъиз, алай чкадал чабалмишиз, и патаз-а патаз вил ягъиз ама. Амайбур гъич, и Серкеракай адаз гзаф кІамаз хъанва. Эхир ам гъадал гъавалат хъана:

- Ваь-е, и ву квел хъуьрезва, ву! Амайбур хъуьруьнни авурай, и ву квел хъуьрезва! Лагъе-е! Ада ваз инал лагъай-талгъай хъанач, вич сивни са ЧІиб ахъайна, гъа-гъа-гъа акъалтна хъуьрезва! ТІимил гана ада ваз!

Серкеравай жаваб гуз жезвач. ГъикІ гуда къван, и Нуьдуьр вичин чІалар ахъайиз, вичел элкъвей тегъер акурла, адан хъуьруьн мадни къуватлу хъана. Вири хъуьрезва, виридан вилериз накъвар хъченва, Серкеран тахсир вуч тир жал? Нуьдуьр, вичиз кІандачтІа, хъуьруьн тавурай. ЯпатІни хъуьрезмач эхир. Вири чІаганма, амма ЯпатІ, хъуьрезмач. Такур хъиз Нуьдуьраз килигзава.

- Савкъватар пайиз хъсан чида ваз! Хъсан савкъватар гунни ийидайди я вуна. Абур гудай ксарни чида ваз. РикІ гзаф мерд кас я вун. Тухуз, гамар, халичаяр багъишда вуна. Хуьрни маса гуда вуна! Вазни къачудай чкаяр хъсандиз чида. Председатилвал колхоздин, совхоздин отделенидин управляющийивал, хъуьчІуьк са пуд лагъай класс куьтягъай бирбичІ кваз, тІарамарда на хуьр.

Нуьдуьран чин акваз-акваз чІулав жезва, хъенчІиз элкъвезва, яцІу гарданда дамарар лашар хъиз экъис хъана, вагъшиди хъиз и патаз-а патаз вил язава. Хъуьруьнрин ванер хъайила, кимел Байрамни атана акъатна. Амни, хуьруьн чІехибур гъинал алатІа, фена кІуфук экечІдай кас я. ГъикІ хъана, вуч хъана – чирун лазим я эхир. Са къуьн къудур кІекре хъиз къуткъуриз, къуьнихъ вегъенвай кІурт дуьзариз, лашни икисиз, дуьм-дуьз хъуьрезмай Серкеранни, ажугъди вили авунвай Нуьдуьран патав физва. Байрам, вичин вилик агакънамазди, Нуьдуьра пац вегъена, адан гъиле авай лаш ялна. Амма гъеле са куьнинни гъавурда авачир Байрама лаш ахъайнач. Нуьдуьраз суалдалди килигна, вилера ягъанатдин хъвер къугъваз, тажубвилелди лагъана: «Акъваз кван, я стха!»

- Кепеюгъли, исягъда гъа и лашуналди, кешкешар кукІварда за ви! – гъарайзава ада, Байраман лаш авай гъил къуна юзуриз.

- Акъваз кван, я стха! – мадни тажуб хъана Байрам. – Чазни ван хъуй, чунни гъавурда гъатрай! Вуч я, вуч туш чазни чир хъурай.

ЯпатІаз исягда вичин кукІваз кІаш вегъейтІани къайгъу туш. Гена хъсан, Нуьдурьа адаз кимел Байрам атайдини къалурна. Ам акуна, ЯпатІ лап шад хъана:

- Гьо-гьооо! Атана,.. цІарцІиз кІамай цІару хват! – гъарайна ЯпатІа.

- Акъваза ква-ан, я стха-а, - лап мягтел я Байрам. – Ви захъ вуч-а!? Зун исягда кІваляй экъечІай кас я. За лагъай затІни авач эхи-ир. – Къуьнер чукъуьз, гъеле пчинин цІай фена, тІегъ хъиз ярузмай, качин хътин къуд пипІен чинилай гъил чІугвазва ада. Гъасятда ЯпатІахъай къил къакъудна.

- Лугъумир, дахдин. Лугъумир! – рази жезва ЯпатІни.

- А кепеюгъли, итим туш-е! Ада инал къе паяр тагай кас тунач! Вири жемят рази авуна! – гъарайзава анихъай ШабатІая. – Гъеле, атана тимрин вилик чин чинал акъвазни ийизва, алчах!

- Заз чидач! – адазни къуьнер чукъуьзва Байрама, къуьнерихъ галай кІурт хъуткъуриз. Пиан хъанвай ЯпатІахъ хкуьруьз, Байрам кимиди яни къван. ШабатІаян шуькІуь, хци ван галукъайла, ЯпатІ михъиз дили хъана.

- Чин ви къулухъ элкъуьй, кепеюгъли кицІ! ЭпІ-эпІ къачуна ида ийизвай макъамар аку?! Элкъуьрна жемятдин чІурар чилина туна, кІевирна эцигнава! Къунши хуьруьз физвай рекъеризни кваз дарвазар яна на! Алчах, ДарвацІ!.. ДарвацІбег! Пай и чилерикай жемятдин атІана на, пай Аллагъди атІайди! Яйлахар къуна на ви хипериз! Жемятдин мал-къара илигна чукуриз, къилди ви хипер хуьз хъана на! ХъуьтІуьн къуьдди, илигна алфар машинралди йифериз маса гуз, совхоздин малар гишила рекъиз, тум къаз галчІуриз фуларни къветІен кІамар ацІурна на! Вал кицІин хва, жемятдин вилик экъечІна рахадай чин ала, зал алач!

- Я къийи хва, на таб вучизда-ооо! ЧІурар совхоздин данаяр хуьн патал кІевиз турди директор я-ооо! Зи тахсир вуч я-ооо!

-Гъахътин директорни къий, вунни, гъа вун хътин алчахдан гафунавай! Ана вуч данаяр авай? Ирид дана!? ЦІуд-цІикъвед гектар чил кІевна, вичин хипер ахъайна хуьзва ана угърашди! Директорди аниз ваз, бес ви хипер ахъай лагъана, пирказ хъенан ман?!

- Бес за абур гъинизда-ооо!? Жув кІвалахал хъайила-ооо!?

- Вуна гъараймир, ДарвацІ! Жуван дабакъар чкадал тур! На кІвачер чилел гъалчиз, вахъай катзавайбур инал касни алач! Вичин жуьре акур угърашдин! КъеркъецІ яман, КъеркъецІ, калин тумуникай куьрс хъанвай.

О-о, ШабатІаявай Аллагъди вичи яргъазрай. Бязи аламатар, бязи кераматар, Казим дахдизни гъадавай чир хъанвайди я. Ам Казим дахдиз чешне я. И кардай абур бясина авай ксар я. Амма Казим дах акъван ягъсуз туш. Рекъайгъуз хъфидайла, гъакІ, къасухдай кІвач галукъна, чарадан салахъ галай яд масанихъ ракъурайтІани, Казим дахдивай чарадан къурухдиз, къацаз вичин хипер, данаяр, ШабатІавай хъиз, ракъуриз жедач. ШабатІай югъди валарани-цацара гъатна жеда. Хевлет вахт гъаданди я, далдаяр гъаданбур я. Вири кисай, секин вахт, мичІи циф авай йикъар гъаданбур я. Фуртна фида ШабатІаян хипер чарадан къацаз, векъиз. Садра винелди, садра агъадалди хтун бес я, векъ, къаз гъасятда шткида., Хтресрив янавай хипен къвалар са затІни туш. Хиперални чантаяр хътин къвалар акъалтда. Бес хвена кІандачни гъайванар, куькарна кІандачни. КІанда! Патарал алай балаяр хтайла, абурун руфунрал рябет гъидай затІ суфрадал кІанда эхир. ГъакІ хъайила, сагърай жемят къурухар къунвай, никІер цанвай. ГъакІ хъайила, ШабатІаян чара вуч я къван. Адан гъавурда вири акъуназ кІан я. Ахпа, вич рази хъайила, хиперин руфунар далдамар хъайила, ШабатІая анай вичин лапагар вичи акъудда. КІватІна чІурарай патав гъай хипер, кІелер, данаяр къацаз хъуй – векъин къурухдиз хъуй гъална фида.ГъакІ ваъ. Далдайрикай, тадиз-тадиз. Чарадан вил вичик хкІадалди. Вичин суьруь хурук кутуна, яргъаз фида. Ахпа ада гъа вичин еке чекмеяр гъалчиз-вахчуз, хуьруьз тади ийида. Кимел тади ийида. Эгер анал къацан, къурухдин иеси такуртІа, адан къапудал гъерекатда. ШабатІаяз ам акун чарасуз я. Садра фикир ая, гъи инсандин рикІиз къарай хкведа, масасадаз зиян гана, низ кІан жеда. Вични ШабатІаяз? Чарадан къаз угъраш данайри, хипери барбатІна, ШабатІая эхин? Жеч эхир! ГъакІ хъайила, ада вахтунда ийесидиз вичин къурухда, къаца хипер, малар гъатнавайди хабар гун чарасуз я. ТахъайтІа, тІуьна куьтягъда, эхир пуч хъайибуру! Зиян жеда касдиз! Эверна ам къапудал акъудда, иесисузвал ийизвай касдиз бегъем тарс гуда: «Агъа жуван усадбадин, къурухдин иесивал ийизвайди ятІа, иесивал ая. Хъсандиз кІева! ТахъайтІа, гъатна ана авай къван хебни-дана, халкъар хуьруьриз жеч эхир! Фена, ана садра вуч къиямат аватІа килиг! Заз рекъай хкведайла акурди я, мад завай фена акъудиз хъанач. Галат хъанвай». Квез ада гъарагъунарни ийида. Бес!

Эхъ, гьакI я. ШабатIай гагъ чиликай, гагъ чилин винелай чене галчIуризни фида, вич масадбуруз такуруй лугъуз. Иесидини вичиз хабар гайидай, адаз чухсагъулни лугъуда. Фена, цацар алудна авунвай гирвейриз кимиди хъиз килигиз амукъда, яраб и алчах кар авунвайди вуж я жал лугъуз, гъамуни къада. Вири хуъруьнбур тупIалай ийида, амма ШабатIаял шакдач. Михъи кас я эхир, капI-тIят гвай.

Гьелбетда, Казим дахди ихътин кар ийидач, вучиз лагъайтIа, адахъ ШабатIаяхъ къван суъруь хипер авач. Амма якIв, дегъре гваз, валарани цацара гъамни гъатна жеда. Аквада хъи, адани инал-анал валар, кулкусар атIана, туьтуькъушди хъиз, гъанра мукар туькIуьрна. Лишанар кутуна. СикIре хъиз, и валаз, а валаз цвар ягъиз, вичин сергъятар тайинарна. Къуй ШабатIай анрихъ гатIун тавурай. Гила ЯпатIан фуфайкадин пад къуна, ам, ких хъиз, хуььрезва: «Ки-ихи-хи-хиии!» Яраб ада ШабатIаяз мад вуч лугъуда жал?!

- ЭвичI! Ки-ихи-хи-хиии!

- Акъваз дахдин. Гъанал акъваз. Аватиз хъайитIа, зу яхъ. За лугъузмайди я!

Ваъ, и сеферда ЯпатIан чин акъван эйбежер тушир. Ам дикъетлу тир. Вири жемьтдихъ элкъвена, Кьеркъеци къалуриз, лугъузва:

- И Кьеркъеци, авачни?! Дехъне, са къамба кицини галаз, агъа чIурара гъатнава, ламрахва. Гъа и марфадик. Гъа и мичи йиф хътин, циф гъатнавай юкъуз. Къарай атIанвай кас я. Вичи кIевнавай чкайрал бес жезвач, кепеюгълидиз! ЧIуран са къилихъай вичин хиперин суъруь ахъайна, вич кицини галаз ана авай жемьтдин малкъарадихъ галтугнава. Хипер, кIелер, данаяр цIиргъер-цIиргъер, цIарар-цIарарна угърашди. Къе йиф гъа и марфадик, жемьтар, куьне куь хиперихъ, данайрихъ къекъвез чуьллера, валарани цацара акъуд тавуртIа, мад за квез вуч кIандатIани ийида.

- Я къийи хвооо! Тапарар вучиздаооо! Зи жемьтдин маларив вуч гваооо! ЧIурар зибур яни?!

- За садра лагъанай гъа-а! – хъел хкаж хъана ЯпатIан. – А ви дабакъар санал тур! КIвачер чилел гьалчзава аз!.. Килиг, Къайибхан халу, - юкъван буйдин къумрал якIарин, чIулав палтуни шапка алаз акъвазнавай итимдихъ элкъвезва ЯпатI, - Хуьруьз хквезвай рекъин хъерехдал, чIура, ви куьрпе дана векъ нез тек акъвазнавай. КIуфак лацу тIехвер квай дана. ШабатIая са лаш адан къвалалай вегъена-а, кана гъайван. Лаш галукъайла, са пуд камуниз гадар хъана, мад чIар юزاز хъанач. ЧIарарни цаз-цаз хъана, гьакI амукъна. ШабатIая, са лаш мад. За ваз лугъуда-е! Юزاز хъанач. Цак акъудна жендекди, гъа алай чкадал къурана гъайван. ШабатIаяз закай хабар авач, зун яргъа амай, трактор авадарнавай за. Мад а данадидай затI хкатда лагъайтIа, таб я.

Къайибхан терс-терс ШабатIаяз килигзава.

- Вун чапрас-чапрас низ килигзава?! – хуьрелай ван фидайвал гъарайзава ШабатIая. – Вун нин чIалахъ жезва? Хъвана къил ацIанвайдан! Зун зи лапагрик акахъ тавурай лагъана, анал алай са къуд-вад хпехъ галтугайди я. Ви дана зи вилеризни акурди туш, валлагъ акурди туш!

- На гъарай вучизда!? И валай гъейри, сес авайди хъаначни?! КIевиз гъарагъайла, кар туькIуьзвай хътинди я ви! Ам таб яни, керчек яни, чаз вири чир жеда. Данани хтуруай, аквада чаз. Ваз за гъа вахтунда Аллагъ къалумарда.Гьелелиг зун кисна акъвазда.

- Кепеюгълиди Аллагъдин тIварни къада! Ваз на, тIевтIева хъиз, хуьрел ван акъалдарайла, вири туькIуьдай хъиз яни?!- алава хъийизва ЯпатIа.

- Я кепеюгъли! Я къийи хваооо! На са къве виш хъивегъайла, итимар какадарда-о хъиини.

- За ваз ви дабакъар санал тур лагъанай! Кьеркъеци! Вун агъа чIура авач, кIвачер гьалчиз, хипер чукуруиз! – мад жемьтдихъ элкъвезва. – Гъа и ламрахва, кици авачни? Гъа чIурай трактордин хура турди я за ам! Рекъидай за а алчах! Идаз чIура авай гъайванри вучзава!?- ЯпатI ШабатIаян чиниз килигиз акъвазна, ахпа явашдиз алава ийизва:

- Куьн адан чиниз тамаш. Тамаш-е! Ичи чха я. Чха! ЦIуд йисуз пчинин къвала аваз, цIу кана-кана пад алатна хъенчи хъанвай керпич кIанта аку, гъадан чин - са гафар я. Ваз кантIа тфу це, кIантIа экъуьгъ, кIантIа къачуна са кIал гьалч, «де-е-евввв» ван авуна, къерехдихъ гадар жеда. Гафар чIалар сад я! Гъакъван угъраш чин алай кас я!

- Я кепеюгъли, ву вуж я!? Ву!? Вун къе инал, хуьруьнбурал лакIабар эцигиз эгъечIнавайди яни?!

- На гъарайна-а, ТIевтIев! Ви кIвалахар туькIуьда. На фена, атIа чи ягъун къилел, хуьруьз машинар къвезвай рекъел къве дарваз эциг. Гъа чкани кIева. ТахъайтIа, ви хипер фида гъанай тIуз. Ви пеше гъам я. Зал! Зал зи лакIаб алайди я, ламрахва ДарвацI! Аллагъди вичи гайи лакIаб. Вучда, жуваз гъада гайи пай я ман, - ЯпатIа ажузвилелди вичин къуьнер чуькъвена, пIузарал гъамлу хъверни алкIана, ажузвилелди лугъузва: - Са тIимил япар чIехи хъуниз килигна, вирида аз ЯпатI лугъузва. ТIвар зи Селим я. Лугъурай, дахдин... Лугъурай. Зун бейкеф туш. Я пис лакIабни туш...

Са гъвечи кисна ЯпатІ, мад туьнт хъхъана:

- Мад гаф амани ваз! Ваъ-еее! Мад гаф амани ваз! Лагъ-еее, ламрахва! Алчах! – Мад ЯпатІа ДарвацІаз, ПевтІеваз, КъеркъецІаз лагъай-талгъай хъанач.

Гила Казим дахди ЯпатІан фуфайкадин пад чуькъвена къуна, кІевиз ялзава. Гьелбетда, ам рикІай ЯпатІалай гзаф рази тир. Къуй алчахриз чпин чка чир хъурай. Гила ЯпатІни трактордай эвичІайтІа, жеда:

- ЭвичІ! Анай квахъ! Бесрай вун элуькъайди! Квахъ, ламрахва!

Казим дахди гъич гуьзлемиш тавур кар хъана. Чинни цал хъиз лацу хъана, гъурьс акъатнавай ЯпатІ, къадай кицІ хъиз, адал тепилмиш хъана:

- Квахъ! – гъарайна адаз ЯпатІа. – Квахъ лугъузва за ваз! Зи фуфайка, жуван къацІай гъилерай ахъая кван! Вун гъабурулайни фейи угъраш я! Ваз ви амалрикай ЯпатІаз хабар авачир хъиз яни?!

- Садра, а трактордай эвичІ кван! За низ лугъузва! Кимел атана, угърашди ийизвай макъамар аку! Гъанал тур трактор!

- Ви тракторар, машинар, ламрахва лам, авни табасаранрин КъветІал хуьруьн кІаник тухвана гадарнава! «Ма квез табасаранар, тІараша!» - лагъана на абуруз. Элягъиз частар, тухузва са къатда! Вуна пака и хуьр куьн иеси ийидатІа, аквада чаз, иеси къийи чка! Им зи трактор я, кепеюгъли! Зи! Садаври вахкун тавуна, и хуьруьз за гваз хтанвай, зи трактор я! Гъамни за хканачиртІа, байкъуш ацукъдай и хуьрел! Квахъ зи вилерикай, тергъел! Чин гъална, захъ галаз трактордин патахъай раханни ийизва!

- Ву вуч кас я, угъраш, ваз трактор жез?! Ваз вуч трактор авайди я?! – низ чидай къван икІ жедайди. ЯпатІан гафар галуькъайла, Казим дах лап чІур тахъана къакъатна. Ких хъиз «хи-хи-хи» - хъуьрезмач. Чина ялав къекъез, лап бешбетер хъана. Къежена яд кІвахъзаватІани, къилеллай чІулав шляпІани кваз, чан алайди хъиз виниз жез, агъуз аватзава. Гзаф яман затІ я Казим дах хъел атайла. РацІамар агъадай винел пелен юкъвал тик акъвазнава, налуьгуди исягъда ракетар хъиз цавуз фида. Бес гилани гъарай тавуртІа, мус гъарайда. Анилай са Хан хътин яланчидин, «Гъа, ЯпатІанди я трактор!», алава авурла, на дерт гъинизда!?

- На вуч лагълагъарзава, кепеюгъли! А трактор, вид яни, тахъайтІа совхоздин, ваз за хъсан чирда! Ваз за, къалумарда! – о-о, гзаф законар чидай, гъавурда авай, гъар са къайда гвай кас я Казим дах. Гъайиф ЯпатІ, на нин къил къуна?! ЯпатІа вич барбатІна! Закон, адалат гвай касдин хура акъвазиз жедани!?

- За вав а трактор эцигиз тада! Тада-е! – вичин шуькІуь нерихъ тІуб гелягъзава Казим дахди. – Мад им бубадин хва туш хъи! Исягъди акт кхъидалди, анай эвичІна, квахъ! Чавай гъахътин серенжемарни къабулиз жезвайди я!

- А нерихъ тупІар гелягъмир, назик шеэ я ам, хада къулан тар! Гъа ви бубани гъа вун хътин алчах, кІамай тир! Угъраш! Жува фена са ламран кІвачер чуьх! Ви пеше гъам я! ЦІийи «Винсовхоз» туш ими. Вун «Денгерин бередики» квач, куьч жеда лугъуз кІвалер эциг! Ана гъукуматди цІийи совхоздиз вогонралди хкиз вегъей цпицІрин араяр цвадай «Булгаркаяр» юкъвалай сваркадал къатІ ийиз, металлаломдай вахкуз. Илигна премияр къачуз! Ви ажал и хуьре авани, жув куьч хъайи харапІада тахъана! Вуч трактор авайди я ваз, премийрихъ вил хъанвани?! КъатІна, и тракторни металлаломдай вахкуз кІанзавани?! Алчахдин фикирар аку!

Са рацІам ракет хъиз фена, эгер пелен юкъвал хъиле биришар гумбучІ- навачиртІа, мумкин тир гум галахиз цавун аршдиз акъатун. Гена хъсан, гъа гумбучІа акІана амукъ хъана.

- ЭвичІ, угърашрин угъраш! Вун за трактор акурла, катдай чкадал тагъайтІа, мад зун итим туш! Гъана милицаяр, вахчуна праваярни, вав за куьчейра агъа къил-вини къил ягъиз тада! Кепеюгъли басакІ! Кхъихъ гадаяр акт! – Казим дахдин цавуз физ гъазур тир рацІамдин къил терхеба Нуьдуьраз килигна. Нуьдуьравай акт кхъиз тежедайди рекІел хтана, а рацІам пелен юкъвал кІватІ хъанвай хъилен гумбучІдикай гъакІ куьрс хъана амукъна. Ам Серкераз килигна.

- Эви-ичІ... Эви-ичІ... «Хи-хи-хи!» Гила хъуьруьхъ! – гъа и арада чІалар ахъайзава адан Нуьдуьра.

ЯпатІа къакъалчнавай вичин гъил трактордин дакІардай акъудна, кумаз-кумаз Казим дахдив чими паяр агакъарна:

- Ма ваз акт! Ма ваз трактор! – къуьнт гатана. Михъиз терхеба авуна язух ЯпатІ Казим дахдин гафари. Трактор зарбуналди алай чкадилай юзурна, садлагъана агъадалди элкъуьрна, гана худ. ЦІай хъиз физва. Аквадай гъалда, гъеле ЯпатІан рикІин цІай къенвач, элешмиш хъана, трактордин къулухъ галай пенжер ачухна,зегъле фенвай Казим дахдиз тупІар, гъанай гъутар

юзурзава, магъар гузма. Трактор физва, цай хыз физва. Вич вичиз физва. Пагъ атана амукънава жемят. Нефес къуна, Япатан аламатриз килигзава!

Гъа и вахтунда Пемпеш вичин кумада, самарал, Вагъаба вегъенвай пек-лекдал ксанвай. И мичи, купутул циф гъатна, акатна куьлуьз-куьлуьз марф къвазвай юкъуз, мад кици вучда къван. Къуд патал чиш ацалтнава. Пемпеш кват хъана, алчудар хъана, вичикай вич чими ийиз ксанва. Ихътин чиш ацалтнавай юкъуз кимел алай итимарни катна, контордин айвандик кват хъанва эхир. Анжах са Казим дахдилаь гъейри. Казим дах Япатлакай квахъзавай «магъар» кватиз, гъадан геле ава. Къуй жемятдиз акурай: ам гъаки акъвазнавач, трактордин дердина авайди, бегъем «магъар» кватизавайди. Пемпешаз садрани садани гайи зат авач, ам архайин я. Руфунни, Тамума гайи чими хапа туйна, дулу я.

Садлагъана акъатай тахърахъ-пахърахърин, «бугъ» язавай трактордин зурба ванери, Пемпешан къарай атана. Ам фуртна кумадай гъаятдиз экъечина. Теспача кваз элкъвена, вичин кумадин куьлухъ, а ванер къвезвай патахъди килигна. Ваъ, Пемпешаз такур аламат, тахъай хътин кар аквазва. Са зурба зат, гумни целхем килеллаз, бугъ алахъиз, Вагъабан вини патай гъаятар кевирнавай сеткаярни килелди чугуна, кукварна къвезва. Цавай-чиляй, дуьм-дуьз Пемпешалди. Келледа квак юзанвайди, дилиди. Пемпеша вучрай?! Пемпеш гъиниз фирай. Элуькъунни рикелай алатна. Ваъ, трактор къвезва. Вагъаба гатуз малар ягъун патал туькуьрнавай парахарни барбатина, Пемпешалди къвезва. Элуькъун рикел аламач, туьтер къурана. Катзава Пемпеш. Са дарваз галуькайла хыз, анци чугваз, тумни къвехев игисна, катзава. Гъаятдин а килиз, варарихъди катзава. Мад фидай чка амач. Гъа варарихъ игис хъана, анци чугваз, чулав циф гъатнавай цавуз килигиз, агаж хъана. Гъич а бугъ язавай, зурба, аждагъан хътин трактор галай патахъни килигиз ламач. Хъайиди ана жеда. Къейитла, рекъида. Зурзава кици.

Легъеда, адаз чилер уьцей хыз хъана, япар пахърахъдин ванери биши авуна, бедендиз са гъихътин ятани туьнт, гзаф туьнт ни чкана. А ни, а ван галуькайла, Пемпешаз вичин пакварилай дарваз галуькай хыз хъана. Жендекдиз цак акъатна, вилерни акъална, ада киф мадни цавуз хкажна, ада лап кевиз, вичиз ван амай къван, лап куз-куз анци язава, цур чугвазва. Шезва Пемпеш. Шезва. Вичин анцидин гъиляй, гъаятда авай маса ванерни къвезмач. Зегъле аватнай гъайвандин... Ахпа къуд пата лал къенай.

...Пемпеш кичевилин гиссдикай уях хъана. Са жуьреда гъаятдин вини килиз вил яна. Ваъ, адаз вичиз хъанвай зат авач. Анжах гъаятдин вини киле, кумадин патав трактор са къвалахъди къатканва. Аки къатканва хъи, гуя Вагъаба гъа и чка, адаз къаткун патал дуьзарна, туькуьрнавай. Вагъабан гамиш хыз, къуд кивачни гадарна, бугъ алахъиз, регъятвилелди къатканва. Вагъабни зверна гъаятдиз эвичина, Тамумни къвезва. Гъаятдин вини кил гъелек-фелек яз къвезвай итимрив, ацуз башламишна. Амма садлагъана гъаятриз чкай и ниэди Пемпешан бейнияр тухузва. Чиш ацалдна цаварай къвазвайдини, купутул циф яз чилера къекъвезвайдини, гъа и ни я. Адай бейни ацана, кицин беденди, куьтягъ тежер хаф акъуднавай...

3

Кици тамарзлувилелди цур чугвазва. Са чкадал къарай къвезмач, гъаятра гъавалу яз къекъвезва. Эгер Махсуда душман ни галай лацу канистер гъаначиртла, белки, Пемпешаз и гуьлуьшан гъавадикай, вич тамарзлу тир ни, рикин дарман жагъидай жеде. Амма а душман тир ниди вири гъава, гъатта адак квай, къвердавай квахъзавай яру тавни кваз, вичин хъендик кутунва. Ада а залум чулав югъ, вич вири жемятдин вилик беянбур авур, дили хъанвай трактор рикел хкиз, кицин хам чандивай чара ийизва.

Белки, Вагъаба экуьнин къиляй гъана хвахва хапа цаначиртла, рики цацарал гъайи и тамарзлу тир нини, бейнида гъатдачир жеде. Белки, Вагъаба хападик, дарман-зати кутуна, ам гъарикларнатла? Бес вучиз гъайвандиз гъамиша играми тир и гъаятар дар хъана?! Ам дарихмиш жезва?! Белки, гъа хападик ам муьгътеж тир ни кватла? Пемпеш, аста-аста цур чугваз, атана хвахвал элкъвезва. Эхъ!.. Ваъ, хападихъай вичин дадунин туршивал квай, иштягъ ачухдай хуш ни къвезва. Пемпеш тух я, адаз хапа акъван лазим туш. Амма вучиз ятани, адахъай ни чугвадайла, иштягъ гъики ачух жезватла, рикле гъатнавай тамарзлу тир ниэдихъ къарихвал мадни хци жезва. Пемпеш адахъ гъарарат я. Ам гъа хахун патав биши цур чугваз, кун хыз ацукъзава. Ара-ара чиш чугваз, вичин нерра шкъакъ хыз гъатнавай саяркадин душман ни квадриз канз, тиршер язава. Рики туьнтдаказ квалахиз башламишзава. Къвердавай нефес къалин жезва. Рацамрилай

куърс хъанвай яргъи, ва кѹфан къваларилай керсеба фенвай бачѹх чѹларарин арадай килигзавай цѹлару гъвечѹи вилери накъвадин рекѹврекѹлар гузва. Сузадин цѹгъ чѹгувазва.

Са мус ятѹани Пемпѹеш мад и гъалдиз атанай. А вахтунда ам экуьнин къилияй Вагъаба тухвана сал-бахчадин агъа къиле, саки Абасан кѹвалерин цлан патав, къавахди хъиз буй гадарнавай, чуьхвер тазунал кутѹннай. Кукѹлар шагъвардал къугъвазвай и тар, таза кѹлен мецер хътин гъвечѹи чиг пешери кукѹлрух хъана къунвай. Ада цуьк акъудиз башламишнава. И тарак Пемпѹешаз пис тушир. Чилни вижевай ламузвай. Са гъал чими хъанмазни, кицѹ, къве кѹвачни гадарна, къайи чилел къаткидай.

И юкъуз Вагъабан къапудик халкъ квай. Атун-хъфин артух тир. Пемпѹешни, бизар тахъун патал, аквадай гъалда, иесиди салан агъа къилиз тухванай. Бахчадин вини къилени, гъаятдин кѹланихъ хъиз, Вагъабан рухвар тир Сардарани Алидара, маса мукъва-къилиярни галаз, жунгавни къве гъер тукѹваз ярхарнавай. Вири кѹвалахрал гуьзчивал тухуз, абурун патав гвай ичин тарак кѹланчѹнал ацукъна, Вагъабан чѹехи стха Айвазани, кардик квайбуруз меслятар гузва. Къе Вагъабан кѹвале мярекат ава. Шадвал ийизвай кас авач. Артух ван-сес алачиз, гъарда вичин кеспи ийизва. Гъаятарни къвез-хъфизвай инсанрив ацѹзва. Пемпѹешани и кар хъсандиз къатѹзва. Къе ам садални элукъзавач. Къе Байрамазни къведай ихтияр ава. Пемпѹеша адазни чуькъдач. Межлисдикай, къейи-хайидакай къуни-къунши хкуддай адет туш. Къуй атурай, Вагъабан гъаятрани вичин вил цѹлару жедалди, вил экъуьррай.

Пакамалайни Пемпѹешан кефияр къумбар тир. Тарак квай зериф шагъвардини гуьгъулар ачухарзава. Иеси Вагъабан чѹехи хва Сардар гъаркъуь юрфар са жуьреда эчѹгъиз къекъведай кас я. Гъа вичиз хас тир еришдалди ада, атана, сифте Пемпѹешаз са чанахда авай иви гана. Яна Пемпѹеша чимизмай ивидиз. Ахпани, жунгав, хипер алажайдалай къулухъ, къасабдикай хкатай лазимсуз якѹлар гъиз, гъапалди, «Ма, Пемпѹеш! Ма Пемпѹеш...», лугъуз, адан вилик вегъизва. Мад гъикъван неда. Пемпѹеш аждагъан туш эхир. Я мални туш. Пемпѹеш кицѹ я. Аждагъан гъикъван тѹуьртѹани тух тежедай гъуьчѹ я. Мал гъикъван гзаф тѹуьртѹа, гъакъван гумрагъ жеда. Кицѹиз гзаф тѹуьн зиян я. Кицѹиз залан жеда, кагъул хъана, ахвариз фида. Ам, ахпа гъихътин кицѹ хуй?! Пемпѹешахъни иштягъ амач. Пемпѹешаз Сардара гъизвай якѹлар недалди, тум чилиз яна, вичин пѹзарилай мез алтадиз ацукъайтѹа хъсан я. Кицѹи гъакѹ авуна. Анжах Сардар гъар сеферда атайла, ада, тум галтадиз, развилелди къабулзава. Икѹни тавуна жедач эхир. Рекъени гъакѹ хутун лазим я. Анжах са кардал и Сардара Пемпѹешан фикир вичелди желбзава. Сала кѹвалахна галат хъайидалай къулухъ, Вагъаба агъадихъай физвай хулал кѹвачер чуьхуьдайла хъиз, Сардарани вичин шалвардин кикер, саки метѹерал къван къакъажнава. Кѹвачерални са къезил хътин чапратѹлар гъалжнава. Амма къекъуьнар зирингбур я. Ара-бир таза, хцѹу верг галукъайла, чѹижре кѹасайла хъиз, а чка чѹапѹна ягъиз, гъилни алтадзава. Лап тарифдин лацу закѹамар я Сардаран закѹамар. Чпин хамни лулу вечерен хам хътинди я. Налугъуди, абурулайни цѹакулар чухванва, лулу вечерен ютурра хъиз, Сардаран закѹамрин хамуна, цѹакулар акъудай хътин куьлуь тѹеквенар ава. Анжах лулу вечерехъай, рагъ фена чѹур хъанвай ягълудихъай хъиз, пис ни къвезва, хамни къиб кваз къалу я. Сардаран закѹамрихъай ваъ, абур дуьм-дуьз лацу шейэр я. Хъанайтѹа, Пемпѹешаз ам вичихъ галаз къугъванайтѹа кѹанзавай. Мегер Сардараз гъа мажал авайни. Ада къасабчиди атѹзвай жендекрин патар, Айваз буба ацукънавай ичин таран хилерикай куьрсарзава. Къуй абурук кумай ивини тѹинкѹ-тѹинкѹ кѹвахъ хъувурай. Мал тукѹур чкадал экъечѹнавай хъчарни кваз ивидай риченва. Аквадай гъалда, Сардара вичин шалвардин кикер, абур галукъна къацѹун тавун патал, хкажнава.

Къасабчиди якни куьлуь авуна, алцумиз къилди-къилди паяриз чара ийиз, абур сумкаяр гвай рушарив вугуз, рекъе твазвай. Гъаятдин пата цѹал эцигнавай еке къажгъанрилайни пар къарагъиз башламишна. Магъледал дадлу хуьрекрин атирар чкѹана. Пемпѹешаз, тух тиртѹани, мад недай иштягъ авачиртѹани, и хуьрекрин дадлу атирар квай гъава, нефес къачуз гзаф хуш тир. Амма и къажгъанрилай къарагъзавай бугъ гъавадик акахъиз, Пемпѹешаз бейгъушди хъиз таъсирзава. Гъиссер какадариз, адан рикѹик къалабулук кутазва. Кицѹин мефтѹеда са вуч ятѹани юзана, адан рикѹе са вуч ятѹани акъуна. Къарай атѹана кицѹин. Нерин хилерни къвердавай гегъенш жез, ада кѹуф гъавадик кечягъиз, рикѹивай ни чѹгувазва. Къекъвезва Пемпѹеш, инлай-анлай гъавада тѹиш эцязава. Амма гъатзавай затѹ авач. Тарарал ачух жезвай таза цуькверинни вергерин ниэр, ара-ара лепе хъиз кватзавай, къажгъанрилай алахъзавай бугъдин чими атир, галукъзава. Кицѹин къарай атѹанвай рикѹ, мегера гъабурувай секинриз жезвайни къван?! Гъелбетда, ваъ, адаз лазимди анжах са вичин рикѹе гъатнавай, руьгъда квал тунвай, вич фадлай тамарзлу ни тир. Пемпѹешаз акѹ тир хъи, и гъавадик акахънавай жуьреба-жуьре атиррин далдадик, вичиз играми тир, вичин багъри тир ни чуьнуьх хъанва. Ам гъина аватѹани, гатфарин хъуьтуьл шагъвар хъиз, гъа и гъавадик ква. Ам бес гъикѹ жагъуррай. Гъава гъикъван фитѹинайтѹани, нер маса жуьреба-жуьре ниэрив, атиррив ацѹзва.

Пемпеш, гатун циклиз рикле мурк акъатай азарлу хьиз, адахъ муьгътеж яз ама. Цур чугваз тарак къекъвезва. Къвердавай кицин кефияр лап терхеба жезва. Сузадин цугъ алахьиз, вилера къарихвал гьатна, ам къекъвезва, салан агъа кыле къекъвезва. Гъавалу хъанва гъайван. Гъарарат яз ама. Рикин къарихвал, тамарзлу ниэдихъ къарихвал гьикI рекьин. Чара акъалтнава. Гьелек жезва гъайван. Рикихъ сабур амач. Адахъ ялвардай къван, чабалмишдай къван Пемпешан занжур таран пунал алчуд жезва. Са акъван вахт фенач, тамамвилелди гьелек хъанвай кици, занжурдал цуцирухни звер акъалтна, таран пуназ ярх хъана. АкI ярх хъана хьи, на лугъуди гъайвандиз вич и таракай куьрсдай къаст авай. Тарал занжур алчуд жедай къван, кылин са падни пунал алкIана, вилик квай пацарни, карасар хьиз дуьз акъвазна, къулухъ пад чилел алаз, акIай хъанва гъайван. Нефес бес жезвач, туьтер чулуни чуькъвенва. Мезни ахъа сивин са къвалайгуьз куьрсна, хух ийиз, ара-ара сузадин цугъ алахьиз, Пемпеш таран пуна акIаж хъанва. Пемпешан рикин дерт, рекьиз жезвач. Ам гъарарат я. Къарих я, къарих я. Пемпеша вилер акъална.

Эгер Вагъаб вахтунда атаначиртIа, нефес бегьем къачуз тежезмай Пемпеша, зайиф хухдин ван алаз, рикени вич тамарзлу тир ниэдихъ къарихвал амач, гъа и чуьхвер таран пунал чан гудай. Аквадай гьалда, Вагъаба Пемпешан гьалар фадлай къатIанвай. Ам атана Пемпешан вилик цуквал ацукъна, мезни вегьена, зайиф хухдин ван алахьиз, акIаж хъанвай вичин кициз тамашава. Таран пунал алкIанвай япук кап кутуна, кицив рахана:

- Я Пемпеш, вахъ вуч хъана, кьей хва? Къарагъ. Къарагъ.

Пемпешан, рикин кIвалахди хьуткъунзавай къвалар садлагъана хкаж хъана, адалай дерин хух алахъна. Вилер ахъайна, Вагъабаз килигна. Сузадин цугъ чугуна. Эхирижи гъвадин хупI дашмишзавай хьиз, къвал дакIадайвал нефес къачуна,.. акъадарна. Пемпеша вилер акъал хъувуна. Пемпешаз дуьнья чулав хъанвай. Адан дуьньяди хъил галамач. Адаз ам кIамач. Пемпеш, гуя гъамишалугъ яз секин хъхъана, чIарни юзазмач.

Вагъаба кици, таза кIел хьиз, къужахда къуна. Ам гъаз тарал элкъвез, занжур таран пуналай алудна. Ахпа ада, юкъ ханвай кIел хьиз, Пемпеш чилел эцигна. Кици кIвачел акъвазнач, гъа эцигайвал элуьхна. Вагъаба адан занжурдаллай звер-цуцирухни алудна, ам тарак акал хъувуна.

- Мад акI жемир, кьейи хва. Беябурда на чун, - лагъана, Вагъаб элкъвена хъфена. Амма са акъван вахт фенач, ам хтун хъувуна. И сеферда адан гьиле лацу багълама хьтин са пек авай. Вагъаба а пек, чинеба дарман гузвайди хьиз, Пемпешан кIуфак кутуна. Пемпеша, гъамлуз Вагъабаз кицигна, лап зайиф, сузадин цур чугуна. Ахпа кьил агъузна, пекина кIуф тун хъувуна. Кицин нерин хилерик, гьич тахъай хьтин гьерекат акатна, адан нефес акваз-акваз къалин хъана. Къаних тир. И ниэди хъаних тир. Ам Вагъабан гьиле авай пекинихъай къвезва. Гъвечи вилерни, хархарар хьиз экьис хъана, Пемпеша вири вичин жигеррин къуватдалди ни чугвазва. Низ чида, гъайвандин экьис хъанвай вилера, къув ягъзавай вагъши хьиз къекъвезвай, къарихвили гьисс мус рекьидатIа. Пемпешавай юзаз хъижезмач. Адаз гуьрс акъатнава. Ам гьелек хъанва. Ам ниэди тухванва. Пемпеш гъамуни къунва. Къвалар целер хьиз хкаж жез, гьалч хъижезва. Чандиз хаф хьиткъинзава. Пемпешахъ руьгъ амач. Пемпешахъ амайди, гатана-гатана вегьенвай, лит хъанвай са беден я. Цуквал ацукъна, кицин гьалар гьикI дегиш жезватIа, гуьзетзавай Вагъабаз ам язух атана. Вагъаба адан кыилелай кап алтадзава ва явашдиз кушкунзава:

- Чугу, Пемпеш, ни чугу...

Пемпеша ни чугвазва, вичин кыилелай алтадзавай иесидин гьилни гьисс тийиз, ни чугвазва. Эхир Вагъаб кIвачел къарагъна. Ада гьиле авай пек аманат яз Пемпешаз туна, ам таран хилел кутунна, вич атайвал хъфена. Са арадилай Пемпешни агъурдиз кIвачел къарагъна, на лугъуди, кIвачера, беденда цурурна къуркъушум цанвай, абур гъакъван агъур хъанвай. Эхъ, Пемпеш залан тир. Ада пек куьрснавай хилек акъвазна, чилиз килигиз, дериндай дерт чугвазвай.

Ваъ, Вагъаба таран хилел кутуннайди багъламадин лацу пек тушир, ам рагъметлу Тамуман кIаникай алукIавай перем тир. Вагъаба къатIанай. Вагъабаз Пемпешан дерт чир хъанвай. Тамум рагъметдиз фена са акъван вахт алатнавачир. Къе адан садакъа-нафакъа гузвай. Къуй Пемпешани, перемдихъай ни чугваз, Тамумахъай вил атIурай.

Гъа вахтунда гьикI тиртIа, Пемпешаз исягъдани, вич тамарзлу тир ни, гила саляркадин дурумлу, душман нидин хьендик квай хьиз тир. Эхъ, ам муьгътеж, адаз багъри ни са гъина ятIани лув гуз, и михьи тир гъвадик квазва, анжах кицивай ам сакIани гакъаз жезвач. Гъар адахъ тIиш галуькьиз-галуькь тийиз амай береда, нерра шкъакъ хьиз акIанвай ниэди, ам бамишарзава. Пемпешаз гьакI я. Ам куз-хъухъуз, цур алахьиз амаз.

Саляркадини кициз еке таьсир авунай. Тракторди Пемпешак гьич рикелай тефидай кич кутунай. Бугь алахъзавай, гьужумна къвезвай вагыши трактор рикел хкиз, саляркадин ни гьаятрай квахь тийиз, яргал вахтар фенай. Пемпешаз вичин вири уьмуьр адан зиллетдик акъатай хьиз тир.

А дили трактор къакъалдар хъайила, Вагъабан гьаятар инсанрай ацланай. Пемпеша гьа вахтундани садазни куьтначир. Ам чанда кич гьатна, зурзунар алахъиз, ракъун варарихь игис хъана, ацукънай. Адаз гьаятдиз вуж атайтани са гафар тир. Пемпешавай элуькъиз жезмачир.

Вири жемьт ярх хъанвай трактордал алтлушна, ЯпатI анай акъудиз гьавалат хъанвай. Гена хъсан, Вагъабан парахрин тарчари, жагъунри адан ярх хъун гзаф къезиларнай. Гьаятни дуьзарнавайди тир. Аквадай гьалда, Вагъабаз чизвай, ЯпатIан трактор гьанал гьалч жедайди. Сад хьиз авуна, дуьзарна касди. Трактор галгад хъайила, палчухдал элягъай къван хьиз, къвалахъди чилик ккланай. ЯпатI адан къеняй экъечIзавач. Ам трактор ярх хъайивалди, адан кабинада къатканма. Низ чида ЯпатIан къил трактордин къене гьина акъунатIа, къияй, пеляй къвезвай ивидай чинин са падни риченва. Ам гьана къулайдиз къаткиз алахънава. «Квез вуч ава! Зи трактор я, зу я! Гьа ина ксуда зун», - кIуднавай кIаник квай пIузал регъуьн къусудал хьиз са-са келима эцигиз, трактордин шуьше ханвай дакIардай, вичиз гьарай-вургъай гузвай жемьтдал ахъайзава ЯпатIа. Гьа къатканвай чкадилазни, гаф акъатнамазни, Казим дахдин къацу плащдин гьеле бушзамай жибинарни «магърай» ацIурзава.

Адан буба Пайибни, вичин лашуникай шуьшка авуна, трактордал элкъвез, шуьшеяр ханвай и дакIардай, а дакIардай ам ЯпатIан къвалара эцзава. ЯпатI, ара-ара, «ина вуч хъана?!» гьарагъиз, гагъ гьилералди, гагъ кIвачералди адан лашуникни хкуькънава. Атана дидедини вичин зур къалуриз, къарадай ктад хъанвай калуш алай кIвач, трактордин ракIарал гьалчиз, гьарайзава: «И рак ахъая! Я къейи хва, ви къил ханва-е! Ви къияй иви къвезва! Анай экъечIна, квахь!» «Къирай зун гьа ина, диде! Къирай! – жаваб гузва ЯпатIани. – Хурай зи келлеяр! Ракни ахъайдач!» ЯпатIакай лап няс хъанва.

Белки, Абаса гьа и вахтунда, са румка эрекъни хъвана, чими пичинин пуна экIянавай кавалдал, пелез курум-курум гьекъни акъатна, ахварзавай жеди. Амма къунши Вагъабан гьаятра гьарай-эверрин ванер гьатнавайла, адавайни архайиндиз ксуз хъаначир. Вагъабан салан юкъ атIана, къилелни са къеркъеш алаз, къуьнерихъ вегъенвай куьгъне палтудин ценер чилелай галчIуриз, алгъана, мукал хьиз, къвезва. Юкъ гзаф ганватIани, кIвачера зирингвал ама. Резиндин чекмейрин кухар атIанвай къатхаяр гьалжнавай кIвачер асантдиз галчIуриз, лашни икисиз, цифедин хмулдай шагъвар хьиз къвезва. Абас хуьре виридалайни яшлу, вирида еке гьуьрметзавай са кас тир. Трактордал алтлушнавай жемьтдини, къерех жез, агъсакъалдиз ЯпатIан патав фидай рехъ ачухзава. Абас трактордин лап мукъув атана, генани алгъана кабинадиз, ана авай ЯпатIаз рикIивай тамашзава. Биришарни вири нерин патав кIватIна, гуя, вилерин ишигъ зайиф кас я, абурни тамамдаказ агажна, сивни ахъа яз, тамашзава. ЯпатIан чин гьасятда дегиш хъана. ЯпатIазни и арада вич уьзуьагъ кас хьиз къалуриз кIан хъана жеди. Налугъуди хер хъана, магъарадиз катна, чуьнуьх хъанвай ничхир я, къве вилин думбул хутар хьиз экъисна, ЯпатI кабинадай килигзава. Ивидай ктад хъанвай чинин патав, къенин югъди Казим дахдиз «магъар» гуз гатай къуьнт гуьцIиз, ам михъиз алахънава. Чин чуьхуьзвай каци хьиз, пац алтадзава. Фуфайкадин хелни яру жезва, амай чинин патарни. Иер аквазва ЯпатI. И мичIи циф авай юкъуз, ЯпатI яру лампочка хьиз куькIвенва. Амма вилер катзава, инай аниз катзава. Абурни мягътел я эхир: яраб Абасаз кабинада авайди чир жезватIа?! ГуьцIзава ЯпатIа фуфайкадин хел, гьурчегарзава вичин чин.

Чидач, Абасаз гьакъикъатдани кабинада юзавайди эйбежер ничхир хьиз аквазватIа, тахъайтIа ам икъван алгъана аниз килигич эхир. КуьтIни тийиз килигзава, кIаник квай чене лап куьрс хъанва. Аквадай гьалда, вичин нубатда а вагышиди кичIерар гуз, вичихъ амай-амачир къве кIир къалурзава. Ийир-тийир квахънава ЯпатIан. Жемьтни киснава: белки, Абаса ЯпатI тIилисимда твазватIа?! Инсанрини, Абаса вуч лугъудатIа, гьам гуьзлемеишзава.

- Я ЯпатI, ам вун яни? - лугъузва эхирни Абаса, вичиз адан гьалар хъсан акурла, яваш сесиналди. – Я къе хва, вун стIу чир жезмач хьи. На ви чинар гьи куьпдал элянатIа, бубайизни лагъ кван.

Вагъабан гьаят садлагъана гурлу хуьруьнвив ацIана. Чидач абуруз квел хуьруьн атанатIа кIвализ хъша...

- Им хуьр туш, я Абас ба-а! – бугъдин ван ацалтна гьарайзава ЯпатIа, вич кIвачел акъалтнамазни. – Им гьуьлягъринни, хуьшреканрин кIунтI я! – Са гьинихъ ятIани галкIана къазуннавай шалвардин кекни галчIуриз, са кIвачни къецIи ийиз, ЯпатI хъфизва. Абасан хуьучIуьккай къуна, гьадан кIвализ хъфизва.

ЯпатІан кьилел атай дуьшуьшдал шадвалдайбурни гзаф тир. Бязибур кисна акъвазнавай, вучиз лагъайтІа Хвелагдай атанвай уполномочий, ЯпатІан кІвалахдин гъавурда авазвай. Ам Серкеразни, Нуьдубразни, Казим дахдиз гъарай-звер гана хъфенвай. ГъакІ хъайила ада райондин руководстводиз талукъ тир малумат тагана тунвачир эхир. Акъуллубур, камаллубур, гъанай – Хвелагдай кьиле авайбурун буйругъ гуьзлемишиз, кисна акъвазнавай. Амма ШабатІаяз и кар тупІукай куьрсна къекъвез кІан хъана. Ада, ЯпатІа трактор барбатІун себеб яз, фермадай хъайи къве бак нек агакъ тийиз, Къасумхуьруьн нисийрин завод кІвалах тежез акъвазнава лугъуз, ванерив-сесерив хуьр ацІурна. ЯпатІа дустагъзавач лугъуз, хуьруьн кьиле авайбурукайни хъилерна. Гъа са вахтунда, вичи вири и фитнейрин далдайрик, совхоздин калерикай ацазвай никІедикай гъери, ниси хкудиз, вичин кІвал къени ийизвай. Казим дахни ШабатІаяв бясина гъатнавай. Гъар юкъуз хуьруьн лутуяр кІватІиз, ШабатІаявни къулар чІугваз таз, актар, чарар кхъиз таз, абурувди идараяр, гъатта Хивелагдиз физвай рекъерни кваз ацІурнай. Са Хивелаг ваъ, меркезни, обком партиядин идараярни. Гъелбетда, и сеферда Казим дахдивай, хъайи дуьшуьшдикай ШабатІавай хъиз менфят къачуз хъаначир. Вучиз лагъайтІа Казим дахдив гвайбур тракторар, машина тир, абур ацаз жезвачир. ШабатІаяв гвайбур малар тир, калер тІимил авайтІани абур ацазвай. И сефер гъакІ хъана. ШабатІай гъалиб хъана. Амма ада вичиз гайи «магърин», я туштІа «Денгер бередик» вичи малар хъиз тукІваз, тухуз металлаломдай вахкай «Болгарка» тракторрин суьруьйрин къисас ЯпатІалай вахчун лазим тир. Гъа и гъахъвал патал дуьзвал кІандай, закон, къайда чидай Казим дах женгинизни экъечІнавай. Эгер ам хъаначиртІа, ада ШабатІаяхъ галаз санал къуватар садна, ЯпатІан къанунсуз крарихъ галаз дяве чІугуначиртІа, а угъраш еке япар алайди, затІни тахъай хъиз хуьре къекъведай. ПІуз экъисиз къекъведай. Казим дахдин къулар алай актарни чарар – лап дуьз къайдада, гъикІ лазим ятІа, гъакІ туькІуьриз, ада ЯпатІаян пахмелри къунвай къил, суд-дуванрин регъверик кутуна. Коммунист я Казим дах, ихътин месэлайра гъамиша вилик жергейра хъун чарасуз я. Къуй и вахтунда хъайитІани, ШабатІай гуьгъуьна амукъуй. Къин къунва эхир. Партиядин устав хуралай чирнава. Хуьруьнбурузни, амай жергедин жегъилризни тарс хъуй. Адет, къайда гъакІ я. Гележегдин несил патал тумар къе амаз цана кІанда. Зурба идеологни я Казим дах.

ЯпатІни коммунист, райондин Советдин депутат я. Паяр авачтІани, тІвар ава эхир, ЯпатІаз ни вуч авурай. Эгер и яргъи кІамун, дугунин къилихъ Хвелагар галачиртІа, мумкин тир ЯпатІакай республикадин Верховный Советдин депутат хъун. Амма Серкер совхоздин парторганизациядин секретарь я, партиядин палитикадин рехъ кьиле тухузвай кас я. Ада, ЯпатІа - совхоздин чешнеллу механизаторди, гегъеншдиз къачузвай кам, кІвач къуна, Хвелагдин юкъвал алай майдандал хкана, гъанал эцигна ва туьнбуьгъна: «Килиг, жуван хайи район кІвачерик кутуна феи касдикай, итим жедайди туш!» ЯпатІа вучда къван, ам багъри чилел ашукъ кас я, Хвелаг райондал иллаки. ГъакІ хъайила, ЯпатІа жазадив агакъбарунин кар яргъалди аватна. Я ШабатІаяни, я Казим дахдини къулухъ чІугунач, чарани гзаф авай, карандашдин къатІарни. Кхъена са къатда. Гъатта меркездин идарайра кабинетар шткизвай папарин аман абурун чарар гадардай къван атІана. Гъабуруни ШабатІай, Казим дах тІварар алай чар акурла, чинар чІуриз, абуруз экъуьгъиз хъана, налугъуди и ламран хва, ЯпатІа гъабурни кваз маса къачунва. Эхир ЯпатІан кар Хвелагдин райкомдин бюрода аватна. Райкомдин сад лагъай секретарь юлдаш Шамил-Шагъпаз Алимуратовича, бюрордин гъа сифте декъикадилай башламишна, Серкерни Къветал совхоздин маса векилар: лезгиярни табасаранар – санлай къачурла, Хвелаг райондин «І-Интернациональ» юзурзавай вичин яцІу тупІун хура туна: «Абур вужар я, а угърашар! Обкомдизни кваз чарар-цІарар рекъе тваз, партиядин райкомни кваз беябурзавайбур? Парторганизация къацІурзавайбур?! Абуруз кар-кеспи авайди тушни?! Абур совхоздин кІвалахдал алайбур тушни?! Куьне, лагъайтІа, партиядин пленумрин постановленияр, съездри документар кІелзавачни?! Партияди къунвай политикадин рехъ – гъар са коммунист вичин чкадал хуьх лугъузва. Куьне коммунист гъикІ суд-дувандик кутава. Им санлай партия русвагъ авун тушни?! Са пиян хъанвай депутатди трактор ярхарна лугъуз, партияди кваз русвагъзава, къацІурзава!» Чидач, белки, гъа вахтунда къасухдай райондин «І-Интернационалдихъ» адан тІуб галукънатІа, райкомдин идарадин ракІарай экъечІнамазни, «І-Итернациональ» юкъвалай къве патахъди къатІ хъана. Баяр Хвелагдин гирведилай винелди катна, Ядаяр агъадалди. Бюрода Шамил-Шагъпаз Алимуратовича юзурзавай тупІуз килигдай къван, еке хъайи вилерни, цал хъиз лацу хъанвай чинни, цаз-цаз хъанвай чІарарни гъакІ амаз, гъич байкІайриз Хвелагдин хивелай гъилни юзур тавуна, Серкера хуьруьз зверна. Вичик тади ква лугъуз, чирхчирри акъвазарай машинрани акъах тийиз, къаскъанар экъисна, хуьруьз чукурна. Хуьруьз фад агакъна ам машинрилай. Ада, вичин экъис хъанвай вилер, къацу хъанвай чин ва цаз-цаз хъанвай чІарар къалуриз, контордиз гъасятда коммунистар кІватІана. Къацу хъанвай чинал экъис хъанвай вилери цІарцІар гуз, рипер хъиз акъвазнавай чІарар ярх хъжедалди, ада вичиз бюрода вучнатІа,

коммунистриз суьгьбетна. Абур партиядин политикадин цийи рекьин гьавурда туна. ЯпатIаз чухсагьул малумарна. Вучиз лагьайтIа ада, амайбурулай тафаватлу яз, партиядин цийи палитика фадамаз кьилиз акьудиз башламишна. Казим дахдизни, ДарвацIбегаз партия русвагьзавай рехь кьунай, ЯпатIа гайи магьрал эцигдай кьил яз, гзаф залан выговор гана.

ШабатIай гьич, адаз ЯпатIа лакIабар гзаф ганва. Адавай вичин выговор, КьеркьецIан, я туштIа ДарвацIан кIвачихь акалайтIани жеда. Бес Казим дахди вуч авурай. Сабранидай, контордай акьатнамазди, ам вилик квайди мичIи йифни палчух тирдазни килигнач. Гьанай кIвализ кьведалди, гьа са скоростда аваз чамарна. Папахьайни чинеба, кьилди кIвализ гьахьна. Санизни ван-сес тефидайвал, рак, дакIар жуфтдиз акьална, кьултухдай вичин партбилет акьудна. Адаз килигиз, лугьзува: «Зун са етих аял тир. Вуна зав кIелиз туна. Вуна заз са техникум хьайитIани Хасавюртда куьтягдай мумкинвал гана. На зун кьулухь тунач. На заз хьсан кьуллугьарни гана. Жуван кьилиз килигайла, лап вижевай кьулугьар гана. Мад и зурба совхоздин кьилин инженервални, вун себеб яз заз гана. Бес кьенин выговор вучтинди я?! ЯпатI патал, зи кIвачера руькуьнар вучиз твазва. Лагь-е! Ваз а ламрахва, ЯпатI гьакьван ширин хьанани!? Масан хьанани?! Бес ваз ам кепеюгьли тирди мус чир жеда?! Зи тахсир вуча?! Бес гила за и хуьре кIвалахдачни?!» - гьалчиз билет чилел, вахчузва Казим дахди. Ара-бир вичи агалнавай пенжерризни вил язава: лагьайвал жеч, са ШабатIай хьтин шейтIанди, дакIаррихьай яб гуз хьайитIа, пака беябур жеда, гьасятда маса гуда угьрашди. Гьалчиз, вахчуна Казим дахди вичин билет. Лап афар жедалди, ада билетдиз кар кьуна. Гена хьсан, акур кас-мас авач. Казим дахди ам кьултухда хтун хьувуна ва пака экуьнахь кьарагьна, артух ван сес чкIидалди, вичин гьакьван рикI алай гьа жемятдиз аквадалди, Саратовдин областдиз самариз кьуьк ягьиз кекяна.

Нуьдуьра вич кьацIурдай карни авунач. Гьа пака юкьуз фена, КьветIал хуьряй приказ гваз хтана. ШабатIаяз контордиз эверна, чуьллериз янавай кьван чилер вири алудна, инал-анал эцигнавай дарвазарни вахчуна, абур кIулаз яна, фермадилай квахь лагьана. ДарвацIа, хкана дарвазар вичин гьаятдин кьилиз гадарна. Ахпа фена жемятдин булахрик квай латарик хкуькьна. Хьел гьабурулай вахчуз, трактордихь акализ(ЯпатIан ваь.), кьванерихь галуькариз цIаяр акьудиз хьана.Идални рази хьанач. КьветIел хуьруьз физ, гьабурун куьчейра гьатна. Совхоздин директор, байкIа Селимхан гьинай акуртIани, «Ви гьа гьил кьуруй, гьа пирказ кхьей!» - экьуьгьзавай. Директордал, вичи тIуьр гьерерин гьахь вахце лугьуз гьавалат жез хьана. Селимхана гьикI вахкуда кьван, савда авуна кьачурбур туш эхир, гьана гайибур ни недач кьван. Ахпани, ШабатIая, гьакьикьатдани, райондин «1-Интернациональ» чукIуниз еке куьмекна. СакIани вичивай тахьайла, байкIайрин КьветIал хуьре «Гачал» азар акьатнава лугьуз, виринра ван туна. Хуьре, чна гачалрикай затIни ийидач, чаз абур герек авач лугьудайбур майдандиз акьатна. Зурба совхоз чкIиз башламишна. Эхь, гьакI хьанай.

ЯпатIа лагьайтIа, МТЗ вичин харжуналди туькIуьр хьувуна.

Эхь, и вакьияарни гьа икI алатна фенай. Зулни куьтягь хьана, хьуьтIуьн живерни цIрана. Ракьарни атана. Вахтар илигна физвай. Амма Вагьабан гьаятдин пIипI, гьа вахтунин леке хьиз, чIулав хьана, яргьалди амукьнай. Трактордин бакрай экьичай салярка чили чIугунай. Рагь кьизгьин хьайила, адан ниэдив гьаятар ацIудай. Ада ПемпIеш эзмишзавай. Гумни цIелхем алахьиз, кьвезвай кьанлу душман, трактор рикIел хкизвай. Зегьле физва кицIин. Чанда кьайи зуз кьекьвезва. Гьаятра а душман ни фадлай амачиртIани, кье канистердилай алахьзавай ниэди, кицI терхеба авунвай. Адан дерт кье сеферда артухарнавай. Вучиз лагьайтIа экуьнахь Вагьаба гайи хапIа недайла, хиял хьиз, эрзиман мурад хьиз, рикIе гьатай мегьрибан, тамарзлу ни, и гуьзел пакаман михьи гьавадикай, жагьуриз жезвачир.

Белки, Вагьаба таран хилел кутIунай Тамуман перемдин патав ПемпIеш яргьал вахтара тунайтIа, адан рикIе а ни гьятдацир жеди. КицI адахь муьгьтеж жедачир. Гарар акьатдай, марфар кьвадай, ракьар кьведай, перемдихьайни яваш-яваш Тамуман ни галатдай. Ам перемдикай гьикI хкатзаватIа, гьакI ПемпIешни а кардихь вердиш жедай. Ам адан бейнидай квахьдай. Амма Сардара ПемпIеш адахь тамарзлу яз тунай. Гьа юкьуз инсанар алахьнамазни, ада кицI, таракай куьрснавай пекинал чабалмишзавайтIани, гьаятдиз хканай. Сардараз гьинай чир хьуй, ам вучдин пек ятIа.

ПемпIеш кьвезвачир. ПемпIешаз хьфиз кIан тушир. Сардараз яб гузвач. Кьулухьди катзава. Кьулухьди ялзава. КицIиз кIаниди пек я. Таракай куьрснавай лацу пек. Адаз адав кьугьваз кIан я. Тамумал хьиз, адални алтадунар ийиз кIама. КицIи кьатадунарзава. КицIи цIур чIугвазва. Кьулухьди, пекинихьди ялзава.

Мегер Сардар адан гъавурда акъазвайни?! Гъар сеферда Пемпеша къулухъди ялайла, ада гъайвандиз себ гузва. Садлагъана занжур футкъумариз, гардандиз Тар жадайвал, Пемпеш хъуткъунарзава. Ам гужуналди галчурзава.

Пемпешаз кIан туш. Пемпеша чабалмишзава. Сардараз, гуя минетзава, суза чIугвазва. Вилери гъайифдин рекIврекIзава. Гъамуна цIрана куьтягъ жезва Пемпешан вилер. Адалай дерин зуз, зурзунар алахъзава. И дуьньядал мад кIани затI авач. Анжах гъа пек. Ам гъадан пек я. Ам адаз играми я. Багъа я. Пемпеш гъа лацу пекинихъ муьгътеж я. КицIи ялварзава. Адахъай чара жез кIан туш. Пемпешаз физ кIамач. Пацар чиле акIурнава. КицIикай къван хъанва.

Пемпешанни Сардаран къуват сад яни къван. Сардар пагъливан хъиз, пин жунгав хъиз, гужлу я. Пемпешан муьтIуьгъсузвал акурла, адаз хъел къвезва. Чиле акIурнавай кIвачерни цIуьтхуьриз, Пемпеш чанта хъиз галчурзава. Хкана, занжур гъаятда янавай симиниз вегъезва.

КицIин чара атIана. Дуьнья акъалтIна. Ам зуз алахъиз, явашдиз суза чIугваз бахчадиз килигиз, ялгъуз яз ама. Са куьнивайни адан фикир желб ийиз жезвач. Ам гъа бахчадиз килигиз, Вагъабан кIвалериз далу яна, хъелна ацукънава. Адаз жагъунин арайрай, ягъсуз кIекре, нефс пад хъайи верчерин луж кIватIна, малар тукIур, жендекар къасабай чкайрал аламай ивидин лахтаяр гъикI незватIа, аквазва. Гъикъван рикIиз такIан жада, къацу пешерал, чIурал, чIулав жезвай иви.Амма ам верчери незва, гъич затIни тахъай хъиз, незва. КIуфарни ктад хъана, ивидин чIулав лахтаяр къилел акъалдариз, тукъуьнзава. КIуф ягъиз, къилер цавалди къакъалдариз, тукъуьнзава.

Пемпешаз пис жезва. Пемпешан рикI элкъвезва. Пемпеш экъуьчиз башламишна. Ам кефсуз хъанай.

Къени ада экъуьнахъ тIуьр хапIа, Вагъаба вичиз няниз гъазурайдакай амай чуьк тир. Эхъ, гъа чуькведи Пемпешан чандиз, бейгъушди хъиз, таъсирнай. Адан рикI гъамунив ацIурнай. Адан рикIел играми, багъри, вич лап гадарнавай гурцIул тир чIавалай хвейи инсан – Тамум хтанай. Белиждиз, Сардаран кIвализ фена хкведайла, Тамума ам Дербентдин автостанциядикай, инсанрин кIвачерик, куьсруьйрин арайра цугъ алахъиз къекъвезвай са гъвечIи гурцIул яз вахчунай. А вахтунда Вагъаба лугъунни авунай: « Вуна адакай вучда, акъван къацIай?» «Гъайиф къвезва заз гъайван. Зал гзаф алтадунар ийизва. Шегъеррин кицIер акъуллубур жада.», - жаваб ганай Тамума. Ам сумақдиз вегъенай. Пемпешакай кицI хъана. Пемпеша Вагъабан гъаятар хвена. Вичивай жадайвал, алакъдайвал хвена. Низ чида гъа девирда, гъайванди Тамуман гъилелай амуькбай чуьквер гъикъван тIуьнатIа. Чуьк Тамуманни Вагъабан рикI алай хуьрек тир. Тамума ам устадвилелди гъазурни ийида. Къе чуькведи адан рикIел Тамум хканай. Пемпешаз чара амач. Адаз гъич ни чIугвадай пекни амач. Ам муьгътеж я. Адаз дуьнья чIулав хъанва. Адан вилерилай накъвар физва. Чанахдин патав ацукъна, суза чIугваз, Пемпеш шезва... Шезва...

Пемпешаз Тамуман гъилелай жагъай ризкъи гъалал я.

КъатI ама.